

A mis padres, Raimundo y Adoración

A mi hermana Teresa

A Eugenio

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

FRANCESC EIXIMENIS

PASTORALE

EDICIÓ I TRADUCCIÓ

Tesi Doctoral presentada per la llicenciada:
Montserrat Martínez Checa

Dirigida pel professor Dr:
José Martínez Gázquez

Sabadell, 1994.

ÍNDIX GENERAL

	Pàg.
INTRODUCCIÓ	I
L'autor i la seva obra	III
La transmissió manuscrita. <i>L'editio princeps</i>	VIII
Descripció dels mss.	XI
Contingut del <i>Pastorale</i>	XXV
Estudi dels mss. <i>Stemma codicum</i>	XXIX
CRITERIS FORMALS D'EDICIÓ	LXVIII
La composició del text	LXXI
La traducció	LXXIV
BIBLIOGRAFIA	LXXIX
EDICIÓ	
PRIMERA PART	1
SEGONA PART	38
Primera Regla	70
Segona Regla	117
Tercera Regla	168
TERCERA PART	181
QUARTA PART	201

TRADUCCIÓ

PRIMERA PART	214
SEGONA PART	252
Primera Regla	286
Segona Regla	333
Tercera Regla	388
TERCERA PART	401
QUARTA PART	422

ÍNDIXS DE FONTS CITADES

Índex de Fonts Bíbliques	432
Índex de Fonts Jurídiques	438
Índex de Sants Pares (..)	444
Índex de Fonts Clàssiques	450
ANNEX.....	451

INTRODUCCIÓ

Presentem aquí l'edició i la traducció del llibre *Pastorale* de Francesc Eiximenis O. F. M, una obra adreçada a la instrucció dels prelats que va escriure en llatí al final de la seva vida i que s'inclou dintre de l'escolàstica que dominà el pensament cristià del seu temps i que Eiximenis¹ havia tingut l'oportunitat d'estudiar i aprendre a les seves estades a diverses universitats europees. Si hem de creure les paraules del propi autor, el *Pastorale* és una obra que va redactar quan ja es trobava *infirmus et senex*, segons que diu a la carta-pròleg de l'inici, i gràcies a la insistència renovada del bisbe de València, Hug de Llupià i Bages, a través de Miquel de Miracle, rector de Penàguila. Aquest llibre, per tant, suposaria la cloenda d'una tasca més ampla que inclou també altres llibres en llatí i català, alguns del quals, dissortadament, romanen encara sense editar.

Les primeres notícies que tenim sobre el *Pastorale* ens les proporcionà Luca Waddingus² en lloar la impressió del llibre feta per l'editor barceloní Pere Posa l'any 1495 i ens les amplia posteriorment Nicolás Antonio referint-se a l'esmentada edició i afegint la localització del manuscrit de l'obra, que tal vegada considerés l'únic, en el fragment del llibre *Bibliotheca hispania vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aevo ad annum Christi MD floruerunt*,³ que reproduïm a continuació:

¹ Fraile (1986, II 2), pàg. 533, considera Eiximenis dintre de l'escola escotista. Viera (1980), pàg. 13, recull, pel contrari, la idea de que la crítica eiximeniana s'inclina més per remarcar la influència neo-agustiniana i de San Bonaventura que no pas la de Duns Escot.

² Waddingus (1647). Tom I.: F. Franciscus Ximenius E. Elnen. 1214.32.

³ Antonio (1788), pàg. 181, n° 360. Ja Montfaucon (1739) havia vist als catàlegs de les biblioteques Ambrosiana i Vaticana dos mss. del *Pastorale*.

"Pastorale, ad Episcopum Valentinum pro instructione Episcoporum, et quorumcumque superiorum. Waddingus laudat Barcinonensem editionem anni MCDXCV in folio. Manuscriptum asservatur in bibliotheca Ambrosiana Mediolanensis urbis, Francisci Ximenez nomen praeferens, forsitan Latinum opus".

El manuscrit de la Biblioteca Ambrosiana de Milà del que parla N. Antonio segueix existint avui però no és l'únic, perquè el *Pastorale* està conservat en deu manuscrits més, alguns de contingut miscel·lani, que han estat objecte d'estudi per a la present edició i que, pràcticament sense excepcions, ens han transmès el text sencer. Les còpies que tenim, totes del segle XV, totes fetes per indicacions de diferents bisbes de seus europees, ens permeten d'observar l'interès que va despertar el llibre entre la jerarquia eclesiàstica després de la mort d'Eiximenis, als primers mesos de l'any 1409.

Diversos són també els exemplars que es conserven de l'edició de Barcelona, l'única que hem pogut localitzar, tot i que Joan de Sant Antoni⁴ en parla de dues més, una edició a Bolonya, feta al 1485 i una altra dita a terme a Tarragona al 1586, de les quals res més no hem pogut esbrinar. L'edició de Barcelona és, doncs, la que hem estudiat i la que ara pretén millorar la present edició amb l'esperança d'haver-nos apropiat, un xic més, al text originàriament escrit per Eiximenis.

⁴ Joan de Sant Antoni (1732), pàg. 448.

L'autor i la seva obra.

La biografia de Francesc Eiximenis ha estat plena de moltes errades que s'han anat repetint segle rera segle. No és el moment, i el present treball no hi té el propòsit, d'endinsar-se en l'estudi de la vida i obres del mestre Eiximenis, motiu pel qual ens referirem breument als aspectes més sobresortints que es coneixen sobre el nostre autor.

D'en Francesc Eiximenis sabem⁵ que va néixer a Girona pels voltants de 1340 - tot i que desconeixem la data exacta - i que va prendre l'hàbit franciscà a Barcelona, ordenació que des d'antic es disputaren també la ciutat de Girona, on sembla que Eiximenis va fer els últims vots, i la ciutat de València, on va passar vint-i-cinc anys. Entre els anys 1365 i 1370 va viatjar per Europa i va fer estudis a diverses universitats europees, entre les que cal anomenar Oxford, París i Colònia; des de mitjans de 1373 fins a mitjans de l'any següent, va romandre a la Universitat de Toulouse fent el mestratge en teologia. Al 1383 va anar a viure a València on va residir fins l'any 1408 i on va participar activament a la vida política, fet del que són testimoni els honors atorgats pels Jurats de València, el seu suport a la croada de valencians i mallorquins a les costes bàrbares i l'endegament de l'ensenyament públic a l'*Estudi General de València*, així com la direcció espiritual de Joan I i Maria de Lluna. El 15 de novembre de 1408 rebé la consagració episcopal, -dos dies abans havia estat anomenat Patriarca de Jerusalem- encomanant-li el 19 del mateix mes el bisbat d'Elna, on anà a viure per dur a terme la seva acció pastoral. Va participar al Concili de Perpinyà convocat per Benet XIII però

⁵ L'exhaustiu treball del professor David J. Viera (1980) ens mostrarà l'estat de la qüestió dels estudis eiximenians i analitzà i esmenà les errades que s'havien transmès des dels cronistes del segle XVI fins als treballs del nostre segle.

morí no gaire temps després, perquè l'inventari dels seus llibres fet després de la seva mort data del 25-26 d'abril del 1409⁶ i el nomenament del seu successor a la seu d'Elna està datat al 15 de Maig d'aquest mateix any .

La gran activitat polígrafa del mestre Eiximenis va donar a la llum nombroses obres tant en llatí com en català de les quals es van fer un nombre important de traduccions. Dels llibres escrits en català cal esmentar el *Primer del Crestià*, *Segon del Crestià*, *Terç del Crestià*, *Dotzè del Crestià*, *Llibre dels àngels*, *Llibre de les Dones*, *Scala Dei*, *Vita Christi* i *Cercapou*, entre els més destacats; dels llibres escrits en llatí tenen especial importància, *Psalterium laudatorium*, *Ars predicandi populo*, *De triplici statu mundi* i *Pastorale*, objecte del nostre estudi.

Hi ha hagut molta confusió respecte l'obra d'Eiximenis propiciada per la composició d'alguns llibres, - com per exemple el *Dotzè* , que constava de diversos tractats i va desconcertar molts cronistes - i pels canvis de títol que van sofrir alguns llibres en ser traduïts - el quart tractat del *Llibre de les dones* va ser confós en la seva traducció castellana (*Carro de les dones*) amb la *Vita Cristi*, en ser intitulat *Vita christianorum* -; també hi ha dubtes i errors sobre les edicions de l'obra del mestre franciscà i hi ha vacil·lacions sobre l'autoria de diversos llibres que se li atribueixen, com *Doctrina compendiosa*, *De triplici statu mundi* i *Cercapou*, entre d'altres⁷. També respecte a la seva pròpia personalitat ha regnat la confusió en els estudis sobre el mestre Eiximenis, i tot i que des d'antic se l'anomena consignant sempre la diferent

⁶ D. Monfrin (1967), 29, pp. 447.

⁷ Viera (1980), pp. 17-20, dóna compte dels diversos tractats que se li han atribuït al mestre Eiximenis, d'entre els que cal esmentar, a més, una *Summa Theologica* que diversos autors han cregut reconèixer en altres obres del franciscà, mentre que d'altres com Albert G. Hauf (1978) identifiquen com una obra escrita pel mestre.

identitat d'altres homes il·lustres del mateix nom, Franciscus Ximenez, -el prevere de Daroca, i també l'arquebisbe de Toledo, més conegut com Cardenal Cisneros-, hi ha molts autors que intercanvien les dades de la seva biografia o atribueixen obres dels uns als altres⁸, per bé que d'altres s'apressen a diferenciar-los. No només és el cas de les anotacions d'algun dels nostres manuscrits, sino també de les fonts posteriors, com les de L. Waddingus, N. Antonio, P. A. Beuter, M. Viciano, que parlen d'ell però donen notícies equívokes. El cita amb encert Waddingus quan diu, parlant de Perpinyà:

"Habuit incolas viros illustres (...), Fr. Franciscum Ximenium, virum doctissimum Episcopum Elnensem, alium a Francisco illo Ximeno Toletano Archiepiscopo".⁹

Però també parla del prevere de Daroca, del mateix nom, dubtant de la seva existència real o de si tal o qual obra estan escrites en llatí o català¹⁰:

"(...) Darocensis viri quem diximus memoria fugerit nobis; Darocensis alterius notitiam exhiberi hic, FRANCISCI XIMENII nomine, ex eadem urbe presbyteri: qui ab anno huius saeculi quinquagesimo vixisse dicitur, ac Historiam restorationis Hispaniae scriptam (quā autem linguā, Latināve Lemosinā, non dicitur) reliquisse. Hunc vero auctorem, si quis fuit, ineditum hactenus, Valentinorum Scriptorum nullus quod sciam, hujusque laudavit ".

⁸ És el cas, per exemple, del *Psalterium Laudatorium* que J. de Sant Antoni *op. cit.*, pàg. 381, atribueix a Franciscus Examin, també franciscà

⁹ Waddingus (1647). Tom. I. : Franciscus Ximenis E. Elnen. 1214.32.

¹⁰ Ibidem, pag.48. n° 18.

Ens dóna una altra notícia equívoca un afegit manuscrit al Fol. 53v de l'exemplar de l'*editio princeps* que es troba a la Universitat de Barcelona quan explica on es troba enterrat¹¹ i intercanvia l'ordre del nomenament de Patriarca de Jerusalem, dignitat que li confereix *post mortem*, i el de bisbe d'Elna:

"In conventu Sancti Francisci Perpiniani sepultus iacet eruditissimus P. F. Franciscus Ximenis, auctor huius libri, teste Illustrissimo D. Fratre Francisco Gonsaga, (...) ex minorico ordine ad Elnensem episcopatum primo, ac post mortem ad Hierosolimitanum patriarchatum assumptus extitit (...) hunc R. patrem F. Franciscum Ximenium alium esse, ab eo qui Toletanis in Archiepiscopum praefectus fuit".

També tenim una antiga atribució del manuscrit de Torí al Cardenal Fr. Ximenes, que fou ministre d'Espanya sota Maximilià VII, escrit quan era franciscà¹².

L'estudi que va encaminar en la direcció adequada els estudis eiximenians fou el de Emili Grahit, publicat el 1873 a *La Renaixensa*, que va marcar una nova època pel tipus d'investigació que va acometre - localització de manuscrits, incunables i rars -, i que després seguirien altres estudiosos, entre els que cal esmentar J. Massó i Torrents, qui els donà forta empenta amb el seu importantíssim estudi sobre la vida i les obres del franciscà així com dels manuscrits i incunables que va poder trobar. Però l'època de més productivitat pels estudis eiximenians aquest segle la constitueix el període comprès entre els

¹¹ Segons M. de. Barcelona (1928), pàg. 447, la inscripció de la data de mort a la seva làpida és tardana i inexacta. És la del dia 23 de Gener de 1409 que també proporciona Gams (1873), pàg. 600 a l'epígraf dedicat als bisbes de la seu d'Elna.

¹² Veure nota 24.

anys 1919 a 1936 en què molts estudiosos, la major part d'ells pertanyents a les comunitats religioses de franciscans i caputxins, van revifar l'interès pel polígraf gironí de qui tant s'havia parlat des del segle XVI fins la primera meitat del segle XIX; cal esmentar els hispanistes Pere Bohigas i J.M.Pou, i els pares Martí de Barcelona i Andreu Ivars. A partir dels anys cinquanta novament hi va haver una revifalla dels estudis eiximenians, però desenvolupant-ne més l'interès per l'aspecte polític, d'una banda, i l'estudi dels conceptes religiosos, per altra; l'àrea dels estudis eiximenians que més endarrerida ha romàs ha estat l'anàlisi literària i filològica i encara avui manquen, com ja hem esmentat, les edicions de gran part del *corpus* eiximenià. Amb aquesta edició del *Pastorale* confiem en encoratjar els estudiosos a llegir i analitzar una obra on creiem veritablement que hi traspua "un singular esperit medieval"¹³.

¹³ Viera (1980), p. 13.

La transmissió manuscrita. *L'editio princeps*.

El *Pastorale* fou considerat una obra prou important per a l'església com per arribar a ser copiada, per encàrrec de bisbes i altres dignitats eclesiàstiques, no menys de quinze vegades i de la qual se'n conserven onze manuscrits amb el text íntegre, si bé el que es troba a la Biblioteca Nacional de Madrid presenta l'absència d'un capítol sencer i el de la Biblioteca de Toulouse ha perdut avui el seu primer capítol i el final de la primera part i l'inici de la segona. A la dificultat que pot suposar un nombre no petit de manuscrits s'ha d'afegir, a més, l'extensió del propi text, ja que són més de dues-centes planes les que ocupa el llibre sencer, només amb la transcripció. També un altre problema, aquest cop de caràcter qualitatiu, s'ha posat de manifest amb la *collatio* dels mss.: el text, que tracta sobre l'ofici i els deures dels homes d'església, presenta, per dotar-lo de més autoritat, gran quantitat de citacions d'autors cristians - Pares de l'església, Comentaristes, Papes - i de l'Antic i el Nou Testament, que són la base de la inspiració d'Eiximenis, i que mena M.J. Peláez a comentar que "*el genio intelectual de Eiximenis no era propulsor de ideas originales. El valor de su obra consiste, en buena parte, en la fidelidad con que recogió todo lo que se encontraba en el ambiente de su tiempo*"¹⁴. Com en altres de les seves obres, el franciscà s'inspira profusament a la Bíblia, "*...lo reconoce en los párrafos introductorios de su Primer del Crestià: 'tot quant en aquest volum entench a posar sia fundat en la Sancta Escripura'*..."¹⁵. Tanmateix, com és sabut, bona part d'aquestes citacions eren ben conegudes als *scriptoria* on s'elaboraven les còpies a l'Edat Mitjana; és en les errades de citació on es pot veure que els copistes, tot sovint, només fèien una ullada al text quan s'adonaven que coneixien de segur el fragment i això

¹⁴ Peláez (1979), p. 71.

¹⁵ Peláez (1979), p. 72

explica que moltes d'aquestes citacions no coincideixin exactament a cap manuscrit, fet que és molt freqüent a les cites evangèliques, on les diferents versions d'un mateix pas conviden a l'equivocació, però no menys als llibres de l'Antic Testament, on la versió és única. També el tema tractat propiciava l'aportació personal d'algun copista agosarat, amb la intenció de millorar la intel·ligibilitat del text, per la qual cosa no només trobem correccions marginals en alguns dels mss. sino també afegits explicatius, fet bastant més comú a l'Edat Mitjana i al Renaixement que no pas a l'antigüitat¹⁶.

De l'exemplar que va escriure Eiximenis i que es troba a l'inventari de la seva biblioteca, dut a terme immediatament després de la seva mort¹⁷, tenim, com s'ha dit més amunt, onze còpies tot i que s'en parla de quatre còpies més. Ens referim a les còpies citades per J. Massó i Torrents, que parla del ms. 172, de 150 folis de pergamí, de la Biblioteca Llatina de Manuscrits de D. Antoni Agustí i Albanell, arquebisbe de Tarragona al 1586, que cita Joan de Sant Antoni a la seva *Bibliotheca...*, 1732, pàg. 448 i l'edició de Luca de 1772, t. VIII p. 86. A un ms. copiat en paper a la Biblioteca Pública Episcopal de Palma citat a P. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, t. XII, 1852, pàg. 206¹⁸. Igualment, a la còpia que es trobava al Museu Episcopal de Vich i que apareix a J. Gudiol, "Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VII (1920-22) p. 69-70, núm 27 i 29, on apareix a l'inventari fet pels voltants de l'any 1443 amb la següent descripció:

¹⁶ West (1973), p. 19.

¹⁷ D. Monfrin (1967), 29, p. 447.

¹⁸ J. Massó i Torrents (1909-10), pp. 679

27. "altre llibre fermat ab cadena en lo dit feristol apelat Pastoral de mestre Eximenis e comença en lo vermey in nomine domini nostri Iesuchristi. e en lo negre Reverendissimo in christo patri. e fina en lo negre in fine perducatur amen. lo qual ha donat lo dit mossen Cogols."

I a l'inventari de l'any 1466, així:

29. "altre llibre apellat Pastoral de mestre Eiximeniç. (vegi's el nº 27.)".

I també al mss. que es trobava a la Biblioteca de l'Escorial i que recull G. Antolín al seu *Catálogo de códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*. Madrid, 1916, pàg. 387, aquests darrers dos citats pel professor Viera¹⁹; les còpies de Tarragona, Vich i Palma també han estat citades per Martí de Barcelona²⁰. Cal esmentar que els dos manuscrits de què parla Massó i Torrents ja no es trobaven a les seves respectives biblioteques quan es va publicar l'estudi; han desaparegut també els citats a l'article del professor Viera i no hi ha cap rastre a les esmentades biblioteques.

Proporcionem a continuació la descripció dels manuscrits amb què hem treballat i que creiem, per ara, que són tots els que contenen el *Pastorale* d'Eiximenis, seguint les normes codicològiques usuals per a la descripció de manuscrits²¹; la desigualtat entre elles es deu a que sempre ens hem remès, davant la impossibilitat personal de veure físicament tots els manuscrits, a les descripcions ja existents o als catàlegs de les pròpies biblioteques, motiu pel qual algunes descripcions, si bé segueixen escrupulosament les normes quant a

¹⁹ Viera (1979²), pàg. 163.

²⁰ Martí de Barcelona (1928), p. 479

²¹ P. Bohigas, A. M. Mundó i A. J. Soberanas (1973-74), 93-99.

l'ordre, es troben mancades d'algunes dades que no es trobaven a la descripció publicada o bé al catàleg consultat. En el cas dels manuscrits que sí hem vist, completem la descripció que altres estudiosos ja havien publicat.

Descripció dels manuscrits.

Mo. Munic. Bibliotheca Regia Monacensis. Clm. 11010. El volum només conté l'obra el *Pastorale*. Està copiat en pergamí i medeix 271 x 192 mm. Comosat per quaderns de 5 folis, tret del primer, està escrit a tota amplària i els folis tenen un nombre de trenta línies. La caixa d'escriptura medeix 182 x 144 mm., amb dos corondells separats per 6 mm. en els tres primers folis escrits, corresponents a la taula; en el cos del llibre, 181 x 110 mm. Té títols a cada capítol i taula de capítols a l'inici, abans de l'epístola de presentació. Consta de 134 +2 folis, numerats amb xifres aràbigues, i lletra i xifra aràbiga a partir del segon plec. Enquadernat en pell llisa rossa, al centre dels plecs amb cordill sense reforç, de 284 x 201 mm. de superfície. Presenta, en les dues cares de les cobertes, escut d'armes amb cinc florons en forma de rombe. Està escrit d'una sola mà, amb lletra humanística. Rica ornamentació, tant de la pàgina inicial del text com de les caplletres. La pàgina inicial, a més de la caplletra, té una cenefa entre el text i el marge inferior de 178 mm. de llargària per 55 mm. d'alçada, al centre del qual hi ha l'escut d'armes de la casa Capranica. L'ornamentació de la caplletra és en daurat, la de la cenefa amb els colors verd, blau, vermell pàllid i blanc; les caplletres dels títols són també ornamentades en daurat i colors. Presenta correccions textuais tant interliniars com al marge i subratllats marginals, pel que sembla, de la mateixa mà. Els noms d'autors citats en el text es troben escrits al marge en tinta

vermella. Acabat el 15 de Setembre de 1455. A l'explicit es fa constar el nom del copista:

"Hunc librum scripsi ego, Augustinus Tervisinus de Aldemariis in domo episcopatus civitatis Reatine, ad instantiam Reverendissimi domini mei, domini Angeli de Capranica, predictae civitatis episcopi dignissimi, anno domini M^oCCCC^oLV^o, XV die Septembris, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini, domini Calisti pape tertii anno primo./ORATE PRO SCRIPTORE./ Qui scripsit, scribat; semper cum domino vivat. Vivat in celis Augustinus homo fidelis" 22.

Signatures anteriors:

115. Antigament el manuscrit va pertanyer a a la catedral de Passau²³ d'on segurament prové aquesta signatura.

Pass/10. La primera que rebé en ingressar a la Bibliotheca Regia Monacensis.

N 1647. Signatura de prova corresponent a un projecte d'ordenació global dels fons manuscrits llatins a la Bayerische Staatsbibliothek de Munic.

Bibliografia:

Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis . Secundum Andreae SCHMELLERII indices composuerunt Carolus HALM, Friedericus KEINZ, Guillelmus MEYER, Georgius THOMAS. Tomi II, Pars II, Codices num. 11001-15028 complectens (Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis Tomi IV, pars II Codices latinos complectens) Munic, 1876,1.

²² Reproduïm aquí resumidament l'extensa descripció donada per Perarnau (1982), pp. 271-274, per bé que reordenada.

²³ Perarnau (1982), p. 271, nota 1.

Descrit a Perarnau, J. "L'exemplar muniqùes del 'Pastorale' de Francesc Eiximenis", *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Barcelona, 1982. Pàgs. 271-274.

B. Londres. Biblioteca del *British Museum* . Add. 17.365. El volum només conté l'obra *Pastorale* . Està copiat en pergami i medeix 275 x 180 mm. Escrit a tota amplària. Té títols a l'inici de cada capítol i taula de capítols a l'inici del llibre, abans de l'epístola i està compostat per 162 folis. Es troba relligat en vitel·la. El manuscrit està escrit per una mà italiana i presenta títols en vermell i caplletres il·luminades. Al foli 4 presenta un escut d'armes, que té, a més de la caplletra, una cenefa que enmarca el text fent una forma de C i que medeix 250 mm. de dalt a baix, 148 mm a la part de dalt i 165 mm a la part de baix, on hi ha l'escut, i que té un gruix de 40. Les altres dues parts tenen un gruix de 18. L'ornamentació de la caplletra és de fruites, i la de la cenefa d'arabescs, totes dues amb colors; les caplletres dels títols són també ornamentades amb colors. Té anotacions marginals, generalment de caracter textual. És de finals del segle XV. El manuscrit fou adquirit pel *British Museum* l'any 1848.

Bibliografia:

Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years MDCCCXLVIII - MDCCCLIII. Printed by order of Trustees 1868 (reprinted 1965). *Additional Manuscripts acquired in the year 1848*, p. 9.

Una breu descripció ha esta publicada per P. Bohigas, "Repertori de manuscrits catalans" *Estudis Universitaris Catalans* , XII. Barcelona, 1927. Pàgs. 433-444.

T. Torí. Biblioteca Reale. Varia 261. Registre nº 14509. Només conté una obra, el *Liber Pastoralis*. Està copiat en paper i medeix 309 x 202 mm. Comosat per quaderns de 6 folis, està escrit a tota amplària i la caixa d'escriptura medeix 297 x 200 mm. Té títols a l'inici de cada capítol i taula de capítols a l'inici del llibre, abans de l'epístola. Conté 1 + 116 + 1 folis i està relligat en pasta. Al lloc posa: Ximenes! M. S. A la contracoberta hi ha la indicació d'haver pertangut a la *Bibliotheca Regis Karoli Alberti*, amb la creu de la casa de Savoia. Copiat en lletra que en Batllori creu francesa, té les caplletres i els títols pintats alternativament en tinta blava i vermella. No presenta gairebé cap anotació marginal. Està escrit al s. XV. Amb les dades que es troben a la Biblioteca Reial de Torí referides a aquest manuscrit hi ha una carta manuscrita de Batllori segons la qual el ms. fou escrit entre 1398 i 1409.

Bibliografia:

Catàleg d'ús intern de la Biblioteca Reale (no publicat).

Ha estat descrit per M. Batllori "Dos còdexs catalans a la Biblioteca Reial de Torí", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VII. Barcelona, 1928-32. Pàgs. 242-43. En aquest article, Batllori diu: "En un full solter, separat del catàleg, es llegeix aquesta pintoresca nota: '*lavoro del celebre cardinale Francesco Ximenes, che fu primo ministro di Spagna sotto Massimiliano I, scritto quando era frate francescano, cioè tra il 14... ed il 14...- Questo codice è quindi contemporaneo all'Autore, e forse è copia da lui stesso fatta eseguire*'"²⁴.

²⁴ Batllori (1928-32) p. 241, nota 2.

V. Vaticà (Roma). Biblioteca Rossiana. Ross. 213. El volum conté dues obres. La primera és la traducció al llatí dels *Sermones de patientia Job*, de Sant Joan Crisòstom (Fol 1-13 conté un abundant índex); al Fol. 14r comença l'obra que s'acaba al fol 111v; a la segona part, entre els folis 112r-250v hi ha l'obra *Pastoralis* ²⁵. Conté també "*quaedam excerpta ex S. Augustino et S. Bernardo*". Està escrit en pergamí i medeix 238 x 170 mm. Té 31 línies per foli, títols a cada capítol i taula de capítols al final del llibre. Consta de 257+2 folis. Està copiat en lletra humanística. La lletra de les dues obres és diferent. Es de meitat del s. XV.

Signatures anteriors:

Abans era el Codex Collegii Romani Capranicensis/ XLIV. Prové de la Biblioteca Rossiana que es va agregar a la Vaticana, procedent segurament "*ex bibliotheca Card. Firmani*". Al catàleg es fa constar: Sign.: VIII, 152.²⁶

Bibliografia:

Citat per Montfaucon, B. *Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum nova*. París, 1739, 121 b.

Catàleg intern d'ús de la Biblioteca Rossiana.(no publicat) pp. 188-189.

Està breument descrit a M. de Barcelona, "Fra Francesc Eiximenis, O F M (1340?-1409?). La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària" *Estudis Franciscans*, XL, 1928, pàg. 479²⁷.

²⁵ Pou (1925), p. 361 diu que el *Pastorale* (*sic*) ocupa del fol. 112r fins el 258 v.

²⁶ M. de Barcelona (1928), p. 479 i Perarnau (1982) p. 273 nota quatre, donen altres dades. Perarnau intitula la primera obra *Sermones in iustum et beatum Job de patientia*, i la localitza entre les pàgines 3-113; M. de Barcelona diu que el *Pastorale* està entre les pàgines 112-258, dades que també dona Pou (1925), pàg. 361. Les que donem nosaltres, inclosos els *excerpta*, provenen del Catàleg d'ús intern pp. 188-189, que vam sol·licitar per correu i que la Biblioteca Apostòlica Vaticana ens va enviar gentilment, on el llibre s'intitula *Pastoralis*.

²⁷ També es pregunta Martí de Barcelona si V es correspon amb el mss. que cita Montfaucon (1739) amb la cota 5894. Aquest mss. apareix a la pàg. 121 b com a mss. de l'Inventari del Tom VI de la Biblioteca Vaticana, i a la pàg. 140 c sota l'epígraf d'un altre

Hi fan referència: Perarnau, J *op. cit.* pàg. 27 i Pou, J. M. "Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes" *Archivo IberoAmericano*, t. 23, 1925, pàg. 361.

P. París . Bibliothèque National. Lat. 3188. El volum només conté una obra, el *Pastorale*. Està copiat en paper i medeix 295 x 210 mm. Està escrit a tota amplària i té el foli 60 en blanc. Té títols de capítols a partir del capítol LXXXI i taula de capítols al final del llibre. El volum consta de 150 folis, numerats modernament. Té relligadura en pell del s. XVIII. Al lloç hi ha el títol *Liber de tribus columbis* i, a les tapes, l'escut reial de França. Es poden veure dues mans, probablement catalanes²⁸. Al capítol LXXXI hi ha el canvi de lletra i són escrits els títols de cada capítol que fins al capítol LXXX manquen, consignats en anotacions al marge inferior, generalment, d'ajut al rubricador. La lletra li sembla a Massó i Torrents francesa²⁹. El manuscrit és de la segona mitat del s. XV.

Signatures anteriors:

Al foli I i al paper que el precedeix hi ha la indicació: Codex D. Antonii Faure, 139. Regius 4161.

Bibliografia:

Catalogue général des MANUSCRITS LATINS. Tome IV, n° 3041-3277. Paris, Bibliothèque National 1958. Núm. 3188.

catàleg. Si hem de fer cas al P. Pou (1925), pàg. 361, nota 3, la biblioteca Rossiana d'on prové aquest còdex va ser agregada a la Vaticana molt posteriorment al repertori de Montfaucon.

²⁸ *Catalogue gén.* (1958), n° 3188.

²⁹ Massó i Torrents (1909-10), p. 679.

Ha estat descrit per Massó i Torrents, "Les obres de Fra Francesc Eximeniç (1340?-1409?). Essai d'una bibliografia." *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), pàg. 679.

També el descriu molt breument M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

A. Milà. Biblioteca Ambrosiana. H. 83 Sup. El volum conté l'obra *Pastoralis*. Està escrit en paper i medeix 300 x 200 mm. Té títols de capítol i taula de capítols al final del llibre. El volum consta de 140 folis xifrats en llapis. Té relligadura de posts recobertes de pell rogenca empremtada dels s. XV^è - XVI^è, tanques caigudes i llom que sembla fet al s. XVIII^è. Copiat per una sola mà³⁰. El color de les caplletres i dels títols és de tinta vermella. Conté abundants anotacions marginals, segurament d'una segona mà. Copiat al s. XV, es troba a la biblioteca des de la seva fundació, per la P de pergamí exganxada a la relligadura.

Bibliografia:

Citat per Montfaucon, *op. cit.* pàg. 514 c i per Nicolás Antonio, *op. cit.*. El manuscrit ha estat descrit per J. Massó i Torrents *op. cit.*, p. 678 i, més breument, per M. de Barcelona *op. cit.*, pàg. 479.

Mt. Madrid. Biblioteca Nacional. N° 444. El volum conté, a més del *Pastorale* (ff. 1r-77v), les obres *Raymundi Lulli Apostrophe* i *Tractatus de Mundi Vanitatibus*. Està escrit en paper i medeix 300 x 210 mm. Les marques de la caixa d'escriptura medeixen 204 x 130 mm. Les línies per foli oscil·len entre les 44 de 1r a les 40 de 77r, passant per les 28 de 22 r. No té títols de capítol

³⁰ Tot i que la descripció consultada parla d'una sola mà, amb l'estudi del microfilm nosaltres creiem veure un canvi de lletra al fol 26 v, lleugerament més inclinada, tot i que molt semblant.

però té taula a l'inici de cada part, on els capítols es troben escrits a dues columnes, les marques de les quals medeixen 59 x 204 mm. Consta de I+ 125+ 4 folis, numerades a tinta negra de factura posterior. Es troba relligat en pergami verd fet al s. XVIII, ornat amb dues petites cenefes daurades que dibuixen dos rectangles, un d'ells inscrit. Al lloc posa : Obras de Frai Franc. de Ximenz. Cada obra està escrita per una mà diferent. Presenta absència de caplletres i títols i tot és a tinta negra. Hi ha algunes anotacions marginals de caràcter textual. Acabat de copiar al 1460, data que ve consignada a l'*explicit* on posa:

*"explicit pastorale reverendissimi patris et domini domini Hugonis
episcopi Valentini anno domine M^oCCCCLX^o."*

Signatura anterior:

B. 96. Procedeix de la biblioteca de Felip II (al catàleg s'afegeix en bolígraf : "Conde-Duque de Olivares .- convento de Miraflores.- año 1553.- Marqués de Santillana s. XV").

Bibliografia:

Tejuelo, *Obras de Frai Fran. de Ximenz. Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Madrid, tom I.

La descripció ha estat publicada també per Massó i Torrents *op. cit.*, pàg. 679 i molt més breument per M. de Barcelona *op. cit.*, pàg. 479.

To. Toulouse. Bibliothèque Municipal. N° 393. El volum conté només una obra, el *Liber Pastoralis*. Es de vitel·la i medeix 288 mm x 205 mm, menys la primera pàgina, escurçada pel relligat. Està escrit a tota amplària i la caixa

d'escriptura és de 190 mm x 126 mm. Té títols de capítol i taula de capítols després de l'epístola de l'inici. Consta de 2+1(sense numerar)+158 folis+1. Relligat recent, de la restauració de 1960. Relligat anterior del segle XVII, en pell de vedell. Al llom posa: EXIMENE CURA PASTORA (*sic*). Alternen la inicial en blau i vermell els capítols de les quatre parts de l'obra, que s'atura al c. XIII de la tercera part (c. CLV). El còdex està mutilat. Li manca el primer capítol gairebé sencer, a més d'alguna pàgina de la segona part³¹. Copiat en gòtica grossa, té abundants anotacions marginals d'una segona mà. Els títols de cada capítol són en vermell amb dibuix blau a la inicial. Les caplletres, alternen vermell i blau. Només té nombre de capítol a la taula. La de la primera pàgina, ornada amb una cenefa és de 195 mm x 133 mm, de diversos colors. El primer full de guarda de l'inici està decorat. Acabat de copiar en 19 de Març de 1457 per un estudiant de teologia per a l'arquebisbe de Toulouse. A l'*explicit* es parla de l'autor de la còpia:

"Explicit liber pastoralis editus a magistro Francisco Eximeniz ordinis fratrum Minorum qui quidem liber est reverendissimi in Christo Patris et Domini, domini Bernardi digna dei providentia sacre sedis Tholose dignissimi antistitis scriptus per me Herveum conseil studentem Tholose diocesis Leonensis in Britannia oriundum, die decima nona mensis martii, anno a Nativitate Domini millesimo quadringentessimo quinquagesimo septimo, regnante illustrissimo principe et domino nostro domino Carlo dei gratia Francorum rege septimo, et predicto Reverendissimo in Christo

³¹ Al manuscrit *To* hem trobat a faltar diverses pàgines, a més del primer capítol ja mencionat, i que creiem perdudes en les successives restauracions, per bé que la seva descoberta no sigui fàcil en una consulta ràpida atès que s'ha renumerat correlativament el text, per la qual cosa, aparentment, no falta res. Són les corresponents a les línies 41-64 del capítol XXVIII, línies 1-9 del capítol XXIX.

*Patre et Domino domino Bernardo, eudem gratiam tholosano archiepiscopo (...)*³².

Signatures anteriors:

Dintre de la coberta té la numeració 15 13 45 i també (C. 13). Hi ha un *Ex libris* de la *Bibliothèque du clergue de Toulouse* i es pot llegir que és donació de l'abat d'Heliot.

Bibliografia:

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de France. París, 1886³³.

Martí de Barcelona parla del *Catalogue général des Bibliothèques Publiques des Départements*, París, 1855, t. VII, Toulouse-Nîmes, p. 238.

Una descripció també molt breu ha estat publicada pel pare M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

Val. València. Arxiu de la Catedral. N° 221. El volum conté una obra, el *Pastorale*. Està escrit en paper i medeix 290 x 216 mm. La caixa d'escriptura medeix 190 x 145 mm. Està escrit a dues columnes de 36 línies. Té títols de capítol i taula de capítols al principi, després de l'epístola. Consta de 1+100+1 folis. Es troba relligat en pergamí i presenta una filigrana de creu sobre pedestal format per una estrella rodejada d'un cercle. Al dors : Pastoral II Eximeniz II M.S. Escrit per una sola mà, té les capiletres, els títols i els calderons vermells. Està copiat al s. XV.

³² L'arquebisbe que aquí s'anomena és Bernard de Rousegne, arquebisbe de Toulouse des de 1452 a 1475, referència que es troba a les notes manuscrites de la fitxa del mss. que hi ha a l'arxiu de la Bibliothèque Municipal de Toulouse.

³³ Viera (1979²), pàg. 163.

Signatura anterior:

A la primera pàgina té el nº 261.

Bibliografia:

E. Olmos y Canalada, *Códices de la catedral de Valencia. Catálogo descriptivo*. València, 1943, pàg. 163 .

Una breu descripció ha estat publicada també per M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

M. Montserrat. Biblioteca del Monestir, N^o864. El volum conté un conjunt de diferents manuscrit a més del *Pastorale* de F. Eiximenis (ff. 2-77): *Epistolae CDLVI* i *CCXXXVIII* de Sant Bernat, *Liber Regule pastoralis ad Iohannem episcopum* de Gregori el Gran, *De consideratione ad Eugenium papam* de Sant Bernat, a més dels ff. 147-148v que contenen un escrit sobre la dignitat del sacerdot³⁴. Generalment presenta 6 fulls de paper per dos de pergamí i medeix 285 x 220 mm, els de pergamí ara una mica més petits (280 x 212). El text d'Eiximenis està escrit a dues columnes de 62 x 18 mm. Té títols de capítol escrits sense espai específic i taula de capítols a l'inici de cada part. El volum consta de 151 folis numerats modernament amb xifres aràbigues a llapis cada 10 folis. Enquadernació antiga de camussa amb tanques de ferro a la contracoberta i camussa a la coberta. Al llom, en tinta esvaïda, posa: *Ximenez*. El tractat d'Eiximenis, d'una sola mà, és còpia d'una mà diferent de la resta d'obres. Presenta poques anotacions marginals que només indiquen l'autor citat al text. A partir de la segona part, són d'una segona mà. Caplletres en vermell i blau morat, filigranades de vermell o morat en la segona part del manuscrit. Els títols estan escrits amb tinta vermella i sense numerar. Té una

³⁴ Olivari (1977), pàg. 229 dona l'inici i el final d'aquests dos folis i remet al mss. 1139, 1 del propi catàleg.

bonica inicial d'or i vinyeta polícroma amb filigrana morada, verda i blava al començament de l'obra d'Eiximenis. La *Regula pastoralis* de Sant Gregori comença amb una altra bella inicial d'or i blau i amb rica filigrana vermella i morada. Escrit al primer quart o mitat del s. XV.

Bibliografia:

Està descrit a A. Olivar, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*. Montserrat, Monestir, 1977. Scripta et Documenta, 25.

Apateix també a Julian G. Plante, *Checklist of Manuscripts Microfilmed for Hill Monastic Library* (St. John's Abbey and University), Collegeville, Minnesota, 1978, Registre nº 30108 del Monastic Manuscript Project 35.

C. Barcelona. Biblioteca de Catalunya. Nº 463. El volum conté només una obra, el *Pastorale*. Està escrit en paper i medeix 200 x 131 mm. Composit per quaderns de 6 folis, està escrit a tota amplària i la caixa d'escriptura medeix 150 x 85 mm. Oscil·la entre 28 línies per foli (a la 1ª pàgina) i 30 línies. Té títols de capítol i taula de capítols a l'inici de cada part, numerada de nou sense correlació amb les anteriors. Consta de 6 + 189 + 11 i està numerat modernament en xifres aràbigues a llapis de l'1 al 189. Relligat en pergami que amida 205 x 135 mm. Al llom posa : Eximenes. Pastorale. m.s. Copiat en escriptura cursiva provençal d'una sola mà³⁶, amb poques anotacions marginals, té en blanc l'espai per a les caplletres. Acabat al 1443 segons la data amb xifres aràbigues que apareix després de l' *explicit*.

"laus tibi Christe quem liber explicit iste ".

1443

³⁵ Viera (1979²), pàg. 164-5.

³⁶ Hi ha un canvi de lletra al fragment que va des de *corrigebant* pàg. 188, línia 3 fins *uno* pàg. 189, línia 15. Després, segueix la mateixa mà.

Signatures anteriors:

És el ms. 127 de l'antiga biblioteca Dalmases³⁷. Té la signatura 4-I. A més de les antigues signatures 48 i 16 que es consignen al llom. A la coberta, davant, hi ha el núm. 104.

Bibliografia:

La descripció del ms. ha estat publicada per J. Massó i Torrents *op. cit.*, pàgs. 678-9.

editio princeps. Impresa a Barcelona el 5 de desembre de 1495 per Pere Posa. Consta de 56 folis impresos a dues columnes amb lletra gòtica de dos cossos; les caplletres estan impreses també. Les referències que tenim d'aquesta edició es troben a:

Joan de Sant Antoni, *Bibliotheca Universa Franciscana*. Madrid, 1732 facs., pàg. 348, que parla, a més, de les dues edicions que no hem pogut localitzar.

Konrad Haebler, *Bibliografía ibérica del siglo XV*. La Haya i Leipzig, 1903-17, vol. I, 344, nº 707 i II, 192, que cita els exemplars de la B.U. Barcelona (dues còpies), B. U. Salamanca, B. Prov. de Tarragona, B. Prov. d'Osca, B. Prov. d'Oriola, B. de l'Escorial, i la B. del Sr. Leo Olschki, de Florència.

El *Catálogo colectivo provisional de incunables existentes en las bibliotecas españolas*. Madrid, s.n. (Ed. facs.), p. 277, afegeix altres llocs on es pòt trobar l'edició: B. Cent. De Catalunya (sign. 6-vii-22), B. N. Madrid, Arxiu de la corona d'Aragó.

Frederick R. Goff, *Incunabula in American Libraries: The Third census*. Millwood, New York, 1973, p. 636, trobà dues còpies a les biblioteques

³⁷ M. Berú (1916), pàg. 32.

nord-americanes: la B. de John Boyd Thacher, de la Library of Congress, i una altra còpia a la B. Newberry de Chicago, confirmat per Pierce Butler, *A Check List of Fifteenth Century Books in the Newberry Library and in other Libraries of Chicago*. Chicago, 1933, p. 262, n° 1788.

T. M. Guarneschelli i E. Valeziani. *Indice generale degli incunaboli delle Biblioteche d'Italia*, Roma, 1943-72, p. 329, n° 10410, indiquen que la B.N. de Roma en posseeix un exemplar.

Antoni Palau i Dulcet, *Manual del librero hispano-americano*. Barcelona, 1948, V, 216, diu que una còpia passà a la fundació Vindel en 1930.

Félix Torres Amat, *Memoria para ayudar a formar un Diccionario critico de escritores catalanes*. Barcelona, 1836, p. 676, parla de l'existència d'una còpia a la B. dels PP. Servites de Barcelona.³⁸

Descrivim a continuació l'exemplar que es troba a la Biblioteca Universitària de Barcelona atès que ens hen servit del seu text quasi com del d'un manuscrit més.

ed. Barcelona. Biblioteca Universitària. n° 491. (17 en llapis). Pastoral. Està imprès en paper i medeix 270 x 190 mm. i té 2 + 53 + 1 folis- El títol a 1r, l'epístola a 1v i tot seguit la taula de capítols. Conté abundants referències a la segona pàgina de guarda, tant en llatí com en català. La caixa d'escriptura medeix 250 x 140 mm i està imprès a dues columnes de 250 x 70 mm; cada una té 48 línies per foli. Té enquadernació moderna. Conté molts subratllats i anotacions al marge i tot és a tinta negra, fins i tot títols i caplletres. Imprès per Pere Posa el 5 de Desembre de 1495.

³⁸ Les referències de la localització dels exemplars les hem preses íntegrament de l'apartat dedicat al *Pastorate* de l'article de Viera (1979¹), p. 65, tot i que desenvolupant les abreviatures.

Bibliografia:

Apareix al catàleg *Incunables de la Biblioteca Universitaria*³⁹, Univ. de Barcelona. Barcelona, 1945, i a la *Bibliografia...* de Haebler ja citada.

Contingut del Pastoral.

El llibre consta de quatre parts subdividides en capítols. Com es diu a la carta de presentació del llibre, que quasi sempre li serveix a Eiximenis de pròleg⁴⁰, línies 18-21:

"Prima agit in generali de clero, siue de statu uel religione clericali quantum sit exaltata. Secunda de dignitate episcopali in se considerata. Tertia de officio pastorale ad oves applicato. Quarta de eius premio supernali et gloria parata."

Els diversos mss. oscil·len entre el llistat complet de capítols a l'inici de l'obra, abans o després de l'epístola, o al final, o bé el llistat a l'inici de cada part corresponent. Tots, exceptuant el ms. de la BN de Madrid i els que manquen al ms. de París, tenen també títol a l'inici de cada capítol, generalment en tinta vermella⁴¹. La primera part conté vint-i-vuit capítols; la segona, cent catorze; la tercera, quinze i la quarta part, deu capítols més. Un total de cent seixanta-set capítols encapçalats per una carta amb la dedicatòria del llibre a Hug de Llupià i Bages, el bisbe que va instar Eiximenis a dur a terme l'obra.

³⁹ Al catàleg consta escrita amb bolígraf l'anotació Dupl. 681, que tal vegada faci referència al segon exemplar de què parla Haebler. També trobem citat l'incunable(s) de la Biblioteca Universitària a Hain. 16234.

⁴⁰ Massó i Torrents (1909-10), p. 677.

⁴¹ La impossibilitat de veure físicament tots els manuscrits no ens permet d'assegurar aquest extrem. El de Torí i Toulouse, per exemple, alternen tinta blava i vermella. El mss. de la Bib. de Catalunya és tot a tinta negra.

La carta, situada a l'inici del llibre, presenta alguns problemes textuais i de contingut, i podria haver estat redactada un cop acabada l'obra. Els mss. presenten diverses variants que cal estudiar amb atenció. La més significativa és la que presenta el ms. 463 de la Biblioteca de Catalunya, que inclou un paràgraf anterior a la carta que comença en la resta de ms. amb "*Reverendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni (...)*". És el següent:

" In nomine Domini nostri Ihesu Christi et eius genitricis Marie: sequens littera fuit directa Reuerendissimo domino Cardinale Valentie a fratre Francisco Eximenez, ordinis fratrum minorum in et super promissione libri pastoralis quem eidem domino Cardinali destinavit. Prout sequitur."

Tenint com a base aquest fragment s'ha parlat de dues tradicions manuscrites diferents i de que estem davant d'una primera dedicatòria del llibre a la persona de Jaume d'Aragó, bisbe de València i cardenal, anterior a Hug de Llupià, a qui també està dedicat el *Dotzè del Crestià*. Sembla que, després de la mort d'aquest al 1396, Eiximenis hauria deixat l'encàrrec una mica de banda fins que fou instat, aquest cop ja per Hug de Llupià i Bages⁴², a reprendre'l novament, a través de Miquel de Miracle, rector de Penàguila.

Si estudiem el propi text, podem veure que no estem davant d'una dedicatòria sino d'una presentació de la pròpia carta, la qual fa referència a la dedicatòria de la carta a un cardenal. Dificilment podia haver estat escrita pel propi Eiximenis que segueix les normes tradicionals de la dedicatòria quan dirigeix la carta al bisbe de València, que comença, en datiu, pel nom al qual s'adreça:

⁴² Perarnau (1982), pàg.272, nota 2.

"*Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia, episcopo Valentino...*", i parla de sí mateix en primera persona i en nominatiu : "(...) *quod abinceps non ualui quantumlibet resiliere, licet infirmus et senex. (...)*" , Epístola, línies 2-3 i 13-14 respectivament . També al final, i ja acabada l'obra, torna a adreçar el llibre a Hug de Llupià i Bages i torna a parlar de sí mateix en primera persona i en nominatiu: "(...) *Ad uestram igitur paternitatem redeo et predictum opus offero et presento, ut premissum est, corrigendum, supplicans humiliter (...)*", c. CLXVII l. 6-8.

Tant si la carta de presentació del llibre fou redactada a l'inici com si ho fou al final és evident que Eximenis no hagués parlat d'ell mateix en tercera persona. Cal suposar, aleshores, que aquest passatge del ms. de la Biblioteca de Catalunya va ser afegit pel copista en llegir-la i adonar-se que la primera pàgina no contenia l'inici mateix del llibre sino una carta que remetia el llibre per a la seva revisió al bisbe que l'havia encarregat. No s'explica llavors que parlés de *Cardinali Valentie* quan la carta que anava a transcriure a continuació consignava clarament *Episcopo Valentino* .

Tanmateix, les dades que posseïm no ens ajuden a posar en clar si estem davant de l'error d'un copista, si realment hi hagué una dedicatòria anterior -ja que és evident que el fragment consignat no és una dedicatòria- o bé si existeix una impossibilitat real de que Eiximenis dedicés l'obra a ningú altre que Hug de Llupià i Bages. Als diferents aplecs de documents que consten a l'Arxiu de la Catedral de València la informació és diversa i, moltes vegades, contradictòria. Al catàleg⁴³ consta, per exemple, que Jaume d'Aragó fou bisbe de València des de 1369 fins el 1397 (pàg. 246) i que Hug de Llupià i Bages ho

⁴³ Catàleg d'ús intern de l'Arxiu de la Catedral de València (no publicat).

fou des de 1397 fins l'1 d'Abril de 1427 (pàg. 233). Sembla, així doncs, que va haver-hi continuïtat perfecta entre ambdós bisbes. Altres publicacions més recents contradiuen aquestes dades : " desde la muerte de Jaime de Aragón hasta el nombramiento de Hugo de Llupiá transcurrieron dos años y siete meses"; i també : "accedió Benedicto XIII al deseo del Rey nombrando obispo de Valencia a Hugo de Llupiá, en Bula dada en Aviñón el 28 de Noviembre de 1398, año quinto de su pontificado"⁴⁴. Segons això, Jaume d'Aragó hauria mort a finals d'Abril de 1396 i la seu de València hauria estat vacant durant dos anys i set mesos.

Sobre la dignitat cardenalícia de Jaume d'Aragó tenim també dues notícies diferents. La primera ens parla de que Clement VII, Papa amb Urbà VI durant el cisma d'Occident, l'anomenà Cardenal del títol de Santa Sabina, títol que acabà acceptant després de la mort de Pere IV, que no volgué reconèixer cap dels dos Papes⁴⁵; la segona ens diu que Jaume d'Aragó era quasi sempre absent de València i que residia a la cúria romana amb el títol de Cardenal de Sant Climent⁴⁶.

Davant d'aquestes dades podem pensar que difícilment el copista del mitjans del s. XV podia confondre un cardenal amb un bisbe: *episcopo Valentino* era precisament el que posava a la carta que tot seguit anava a copiar. Però també hem de veure que en el moment en què es copià el manuscrit tots dos, cardenal (1396) i bisbe (1427), eren ja morts i, per tant, no es inversemblant pensar en una errada del propi copista. En qualsevol cas, no ens sembla de cap manera que estiguem davant d'una dedicatòria ni que s'hagués pogut trobar en el

⁴⁴ Olmos y Canalada, E. (1949), pàg. 103.

⁴⁵ Ibidem, pàg 99.

⁴⁶ Guitarte Izquierdo, V (1985), p. 31.

manuscrit es prengué com a model. Aquesta *variatio*, això sí, ens ha permès -un cop estudiat tot el ms. i comprovat que ens trobavem realment davant d'una altra tradició manuscrita diferent de la còpia del ms. *Mo*⁴⁷ - de col·locar el ms. *C* al final de la branca de la seva família de mss. Nosaltres, però, hem decidit de mencionar a l'edició aquest encapçalament només a l'aparat crític, per considerar que no es podia trobar a l'original escrit per Eiximenis.

Estudi dels manuscrits. *Stemma codicum*.

L'*editio princeps* feta per Pere Posa no va contemplar ni tan sols un gruix important dels manuscrits existents, tal com hem anat confirmant amb el seu estudi. La *collatio* de tots els mss. l'hem feta prenent el seu text com a base, havent vist directament tots els mss. de la península, *Mt Val MC* i l'*editio* mateixa- l'exemplar de la Biblioteca Universitària de Barcelona i també el de la B. N de Madrid-, i els de Londres *B*, Torí *T* i Toulouse *To*. Si bé no són tots, com a mínim hem vist bons representants de les dues tradicions manuscrites de què parlarem més endavant. La resta de mss. els hem estudiat a través de microfilms que les pròpies biblioteques ens han proporcionat.

Seguint un mètode de cates, hem fet una lectura de tots els mss. en unes pàgines triades al començament, al mig del text i al final que ens han permès de començar a entreveure les relacions entre els testimonis existents. Així, hem començat col·locant tots els mss. als deu primers capítols, inclosa l'epístola de l'inici, vuit més de la segona part - capítols LXI a LXVIII- i tota la quarta part, que conté deu capítols més.

⁴⁷ Com sosté Perarnau (1982) l. pàg. 272, nota 2..

El resultat inicial ha estat que els mss. que més clarament segueixen la lectura de l'*editio princeps* són *To* i *Val* i, quan tots se separen de l'*editio*, és *To* el que gairebé sempre continua donant la mateixa lecció que *ed.*; la lectura és coincident també en bastants casos amb els mss. *Mt*, *M* i *C*. Per altra banda, els mss. que més s'allunyen de l'*editio princeps* són, essent d'acord quasi sempre en la lectura, *Mo*, *B* i *T*. En moltes *lectiones* se'ls uneixen els mss. *V*, *P* i *A* tot i que aquests mantenen la lectura de la resta de mss. en passos on *Mo B T* se separen completament. L'enregistrament de les variants respecte al text de l'*editio* només ens ha permès, per ara, d'intuir les relacions entre els mss. En molts casos, però, un grup de mss. que ja suposem relacionats proporciona una lectura i l'altre grup, una altra. La majoria de les variants d'aquesta primera mostra no són significatives però, tot i així, les qualificarem d'errades perquè no les hem incorporades al text. Donem a continuació les lectures que ens han permès de fer aquesta primera diferència entre aquests dos grups de mss. prenent el text de la nostra edició i oposant-hi les variants que ens han proporcionat la base d'aquestes conclusions:

SIGLES

Mt = *codex Matritensis*

To = *codex Tolosanus*

Val = *codex Valentinus*

M = *codex Montserratinus*

C = *codex Barcinonensis bibl. Cat.*

ed. = *editio princeps*

a = *Mt To Val M C*

Mo = *codex Monacensis*

B = *codex Londinensis Brit. Mus.*

T = *codex Turinensis*

V = *codex Vaticanus*

P = *codex Parisinus*

A = *codex Mediol. bibl. Ambrosianae*

b = *Mo B T V P A*

Errades d'ed. amb To, Val ilo Mt ilo M ilo C enfront de b.

Pàg. 2, línia 22.

apostolus : Christus *a.*

Pàg. 3, línies:

7. dicuntur : dicitur *ed. To Val M C.*

13. ut habetur : ut etiam habetur *ed. Mt To M C.*

28. omnes cogitatus : omnes suos cogitatus *a*

Pàg. 4, línia 7.

in statum : ad statum *ed. Mt. To Val. C.*

Pàg. 5, línies:

1-2. -c. IV-ponit historiam pro bene exercentibus dictum ordinem et benedicentibus diuinum officium : qualiter honorantes domum Dei et bene dicentes ibi officium honorantur et facientes contrarium puniuntur *ed. Mt (in tabula) To Val M.*

35. templum : templa *ed. Mt. To Val M.*

38. unde omnes : ideo omnes *ed. a*

Pàg. 6, línies :

5-6- c. V- et sic patet quod : et si sic p. q. *ed. To Val M C* : et si sit quod *Mt*

16. propterea gloriosissime : per hoc gloriose *ed. To Val M C* : propter hoc gloriose *Mt.*

Pàg. 7, línies:

21. gratia debent : gratia Spiritus Sancti debent *ed. a*

2. - c. VI - ad Eucaristiam: ad Eucaristiam sacram *ed. a.*

Pàg. 8, línia 15.

portaretur : poneretur *ed. a.*

Pàg. 9, línia 7:

quia : qui *ed.a.*

Pàg.10, línia 36.

honor *om. ed. a.*

Pàg. 79, línies:

14. septimane *om. ed. To Val M C*

24. confessione : penitentia *ed. a.*

Pàg. 81, línia 1.

episcopi uel presbyteri : episcopi et clerici (*in tabula*) *ed. a*

Pàg. 83, línia 13.

ipsarum: earum *ed.a.*

Pàg. 84, línia 12.

concordialem: cordialem *ed. a.*

Pàg. 203, línia 5 - c. CLXI-

quod *om. ed. Mt To Val M* : qui *C*

Pàg. 205, línia 1.

dos agilitatis: dos agilitatis corporis (*in tabula*) *ed. a*

Pàg. 206, línies:

10.-c. CLXV- non *ante* habere *add. ed. a.*

18. dicit *ante* sic *add. ed. a.*

Errades d'ed. amb To i Val , enfront de la resta de mss.

Pàg. 4, línia 7.

diuini cultus : diuini clericatus *ed. To Val.*

Pàg. 5, línies:

43. tripudia : turpia *ed. To Val.*

51. Luce XIX : Isaic LVI *ed. To Val.*

Pàg. 6, línia 17.

meum om. ed. To Val.

Pàg. 7, línia 9 - c. VI-

quia : quod ed. To Val.

Pàg. 8, línia 3 -c. IX-

iste potest : isti possunt ed. To Val.

Pàg. 82, línies:

43. autem : tamen *ed. To Val.*

15. congruam: condignam *ed. To Val.*

Pàg. 83, línia 19 -c. LXVI-

quia post noxia add. ed. To Val.

Pàg. 85, línia 8.

te om. ed. To Val.

Pàg. 201, línia 19.

edificii : edificiorum ed. To Val.

Pàg. 202, línia 6.

pulcherrimus : pulcher ed. To Val.

Pàg. 204, línia 8 -c. CLXII -.

eum : illum ed. To Val.

Pàg. 206, línies:

11.-c. CLXIV- proximi : proximorum *ed. To Val.*

21. *et ante riserunt add. ed. To Val.*

Errades d'ed. amb To enfront de la resta de mss..

Pàg. 4, línia 3.

et om. ed. To.

Pàg. 5, línia 40.

quod dicitur : quod est ed. To.

Pàg. 6, línia 24.

digna : condigna ed. To.

Pàg. 7, línia 6 -c. VII-

Dei om. ed. To.

Pàg. 10, línies:

35. *mei om. ed. To.*

46. *losia : losue ed. To*

Pàg. 79, línia 32:

potissime : potentissime ed. To.

Pàg. 84, línia 22 -c. LXVII-

oporteat : oportet ed. To.

Pàg. 86, línia 31.

alium : aliquem ed. To.

Pàg. 201, línia 29.:

scientiam : sanctitatem ed. To.

Pàg. 205, línia 9.

comparata : comperta ed. To.

Pàg. 206, línies:

12.-c.CLXV- *in ante eis add. ed. To.*

14.-c.CLXV- *erunt : eorum ed. To.*

Pàg. 207, línia 16:

planctibus : planctis *ed. To.*

Errades de Mo, B amb T ilo V ilo P ilo A enfront d'a :

Pàg. 3, línia 22:

portat : pereat *b.*

Pàg. 201, línies:

7. opere : tempore *Mo B T*

21. fabricator: predicator *Mo B T*

Pàg. 201-202, línies 29-31.

omne uerum, omne bonum, omne altum, omne planum, omne latum,

omne queque. O Domine et quando uidebo te, ut infra illam

inefabilem *om. Mo B T*

Pàg. 202, línies:

7 legitimus : legimus *Mo B P A*

18 ibi : ubi *b*

Pàg. 203, línia 4 -c. CLXI-

uidelicet *ante omnis add. Mo B V*

Pàg. 204, línies:

13. dignum : dignus *Mo B T P*

3 - c. CLXIII-. illud: illum *Mo B T*

Pàg. 206, línies:

25. tanta letitia *om. b.*

11. -c. CLXV- atinxisse : atraxisse *Mo B T*

Pàg. 209, línia 19.

Amen : Amen. Finis *Mo B T*

Aquestes lectures mostren la separació de dues famílies de mss. Si comencem a estudiar la seva organització a un possible *stemma codicum* veiem que l'una, la composada pels mss. *Mt To Val M C*, el consens de la qual hem anomenat *a*, dona, en gran nombre de casos, les lectures de l'*editio* quan aquesta difereix de l'altre grup de mss. integrat per les còpies *Mo B T V P A*, que hem anomenat *b*, malgrat l'existència de gran nombre "d'interferències" entre elles. Això és clar als exemples que proporcionen les pàgines 2 a 10, 79, 81, 83-4, 203, i 205-6. També ho és l'acord dels mss. *To Val* amb l'*editio*, quasi sempre que els de la seva branca se separen en la lectura, pàgines 4 a 8, 82-3, 85, 201-202, 204 i 206, i el que presenta *To* amb l'*editio*, gairebé permanent, quan cap ms. més dona la variant, i que veiem a les pàgines 4-7, 10, 79, 84, 86, 201, 205-7. La separació dintre de les pròpies branques es pot veure, a més, a les errades dels mss. de la família *b* que tenim a les pàgines 3, 201-4, 206, 209. Així, davant l'existència d'aquestes dues tradicions manuscrites, - que a més tenen una certa proximitat geogràfica, no sols entre els components de cada família, sino també entre la família que més coincideix amb l'*editio* i l'*editio* mateixa-, hem passat a llegir el text sencer en un ms. representant de cada branca. D'aquesta manera, i sense cap altra evidència que les dates dels mss. que permetés una primera jerarquització dintre de les pròpies famílies, hem fet la lectura completa dels mss *Mt* (1460) de la família *a* i *Mo* (1455) de la família *b*.

La *collatio* de la totalitat del text de *Mt*. i *Mo* amb l'*editio* ens ha fet veure la divergència de les dues famílies i la coincidència de lectures de l'*editio* amb el mss. *Mt*. molt més que amb *Mo*. Igualment hem comprovat la gran quantitat d'omissions que presenta *Mt* i que constitueixen errades exclusivament seves, sense correspondència a cap altra còpia, ni de la seva tradició manuscrita. Per

altra banda, *Mt* té poquíssimes correccions, tant textuals com interliniars i pràcticament cap al marge, contràriament a *Mo* que té moltes traces d'una mà correctora. *Mt* té, a més, la manca d'un capítol sencer que no falta a cap altre⁴⁸ - *Qualis debet esse sobrietas episcopalis* c. CXIX -. Bona mostra d'això poden considerar-se les següents errades, quasi sempre omissions, quan la resta de mss. estan d'acord amb la lectura o hi presenten lleus variants. La majoria de les omissions que presenta aquest manuscrit són provocades per l'error mecànic del copista per salt d'igual a igual, però el gran nombre d'elles ens el fa considerar un mss. *deterior* i, amb el criteri de *l'eliminatio lectionum singularium*, no les hem fet constar a l'aparat crític quan altres mss. no presenten cap variant al mateix pas.

Errades de Mt.:

Pàg. 11, línia 8.

edificare, grande Dei iudicium incurrunt in fine : habere *Mt.* : Dei
ante iudicium om. Val.

Pàg. 12, línia 11-12.

ad verbum eorum omne negotium dependet *om. Mt.*

Pàg. 24, línia 22.

syncopa: sine syncopa *Mt.*

Pàg. 27, línies 34-36.

prophetabunt de uobis quod mala morte estis feriendus sine dubio et
in breui. Cum tamen ipsi sint precipui persecutores *om. Mt.*

⁴⁸ El salt d'aquest capítol el va fer el propi copista, perquè la relació de pàgines i numeració segueix sense problema. No és el cas de ms. *To* que ha perdut el primer capítol, gairebé sencer, en les successives restauracions del còdex.

Pàg. 31, línia 27.

unde sunt multi infelices qui post communionem et *om. Mt.*

Pàg. 45, línia 35.

nec est utilis subditis neque sibi *om. Mt.*

Pàg. 47, línies 25-26.

nunquam uere confitentur, nec sine maximis criminibus
communicant *om. Mt.*

Pàg. 52, línia 18.

puniunt blasfemos, et turpiter iurantes *om. Mt.*

Pàg. 63, línies 55.

potest tamen cum coactione et formidine *om. Mt.*

Pàg. 72, línies 11-12.

et ad eius famam etiam confert *om. Mt.*

Pàg. 73, línia 27.

glosa: quia non pertinet ad eum de grege *om. Mt.*

Pàg. 77, línia 27.

uel domo apparet curiositas *om. Mt.*

Pàg. 88, línies 25-6.

pro tibi commendatis aut *om. Mt.*

Pàg. 90, línia 10.

doctorem, magistrum *ante domui add. Mt.*

Pàg 91, línia 30.

mola asinaria in collo eius et demergatur *om. Mt.*

Pàg. 95, línies 48-49.

dolui, uulnerauit me et non *om. Mt.*

Pàg. 99, línia 15.

et quem credis te minorem *om. Mt.*

Pàg. 111, línies 6-7.

et sacerdos ille credit satisfacere per unicam missam de omnibus
missis *om. Mt.*

Pàg. 112, línies 42-43.

de ista autem materia dicitur prolixius in Summa theologia, in libro
De Sacramentis et in tractatu De missa *om. Mt.*

Pàg. 119, línies 31-32.

qui defraudat illum, homo sanguinum est *om. Mt.*

Pàg. 124, línies 23-26.

nisi ipse clericus per huiusmodi donationem factam sit non soluendo
sicut in usura, et hoc excepto eo qui extorsit per fraudem uel per
minas uel per uolentiam uel huiusmodi, hic enim tenetur *om. Mt.*

Pàg. 131, línia 39.

dicente Boetio, De consolatione quod qui *om. Mt.*

Pàg. 143, línies 53-54.

sicut patet in nono documento, capitulo secundo *om. Mt.*

Pàg. 150-151, línies 1-24.

Qualis debet esse sobrietas episcopalis c. CXIX. *Omne capitulum*
om. Mt.

Pàg. 153, línia 61.

est, uidelicet, quod religiosus est plusquam *om. Mt.*

Pàg. 162, línies 25-26.

anime et corporis et quia multi generosi *om. Mt.*

Pàg. 165, línia 4.

maiorum presidentium, qui minima ponderant *om. Mt.*

Pàg. 173, línia 14.

illi ter dicens: Symon Petre, diligis me *om. Mt.*

Pàg. 187, línies 24-25.

et Ecclesiastici XXX: Tunde latera eius, dum infans est, ne forte
induretur *om. Mt.*

Pàg. 190, línia 55.

quam adulatio, que prouocat ad casum *om. Mt.*

Pàg. 192, línies 48.

placere omnibus, uel timentes *om. Mt.*

Pàg. 199, línia 11.

reuerentia et tremore *om. Mt.*

Per altra banda, el ms. *Mo* presenta adicions al text de l'*editio* juntament amb els ms. *B* i *T*, i menys amb *V*, amb el que podia presentar més coincidències per trobar-se relacionats ambdós - *Mo* i *V* - amb el bisbe Capranica⁴⁹, *P* i *A*, tal com anirem veient a continuació. Hem considerat que l'acord de *Mo* i *Mt* amb l'*editio* permet de reconstruir bastant bé la lectura del text original. En canvi, quan no hi ha acord, hem dut a terme la col·lació de tots els mss. als passos en què hi havia lectures que agrupaven enfront de l'altre *Mo ed.* o bé *Mo Mt* o bé *Mt. ed.* o quan tots tres presentaven lectures diferents.

La recerca de les variants que uneixen els mss. no sempre ens ha proporcionat errades indubtables que permetin d'establir les seves relacions perquè moltes variants són de caire morfològic -no hem assenyalat les de caire fonètic- i moltes més es produeixen a les citacions de fonts, directes i indirectes, on el criteri d'*auctoritas* fa oscil·lar el text que donem com a bo, ara servat en mss. d'un grup, ara servat en mss. de l'altre. Volem assenyalar que si bé hem fet servir els criteris usuals per diferenciar les errades significatives de les que no

⁴⁹ Perarnau (1982) I, pàg. 273, nota 4.

ho són, hem intentat combinar el criteri de la *lectio difficilior* amb d'altres, com la comparació amb *loci paralleli*, l'estil de l'obra i la referència a les fonts ja esmentada, a fi de no abusar de la seva aplicació, perquè entenem que l'edició d'un text medieval necessita d'uns criteris un tant diferents dels d'un text clàssic. També hem intentat defugir la consideració d'algun dels còdexs com a *optimus* i l'aplicació de mètodes mecànics de reconstrucció del text, que hem restringit moltíssim i que només hem utilitzat en el cas de variants indiferens on l'ús de l'*stemma* permet de reconstruir amb prou seguretat la lectura original, havent estudiat les variants significatives independentment, segons els criteris tot just esmentats. Hi ha, per altra banda, certes lectures, que més endavant assenyalarem, on no estem del tot segurs de no haver corregit les errades del propi autor, perquè els mss. es presenten aliniats amb una variant que considerem errònia i que consignem a l'aparat.

La divisió entre els dos grups de mss. es dona a moltes lectures i la separació de les dues branques queda evident, pel que veurem tot seguit. Ara bé, la decisió d'atribuir a una de les dues branques la lectura correcta ha estat difícil perquè el propi text proporciona, de vegades, una variant i d'altres, al mateix pas, una altra. Donem a continuació les errades evidents que ens les diferencien, afegint el criteri de classificació:

Errades d'a (Mt To Val M C).

Pàg. 1, línia 2:

divina: digna Dei *ed. a*

providentia : gratia *a*

L'inici mateix de l'obra té paral·lelisme amb altres llibres d'Eiximenis. El context: "*Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia episcopo Valentino...*" ens permet la comparació amb altres dedicatòries o colofons on la versió és "*gratia*", però mai acompanyada de *digna*. Així, la dedicatòria del devocionari de la reina Maria a l'inici de *Scala Dei* diu: "...per la gràcia de Déu reina d'Aragó..." o a la cloenda del *Dotzè llibre del Crestià*⁵⁰ on trobem: "Accabat, donchs, per gràcia de Jesucrist, lo present libre...". Ens estimem més la versió de *diuina prouidentia* davant la de *digna Dei gratia* o de *digna Dei prouidentia* que dóna *ed.* i que també trobem a l'*explicit* de *To* on es parla de l'autor de la còpia.

Pàg. 29, línia 14 -c. XXIII-

uidendum ueritatem uite et post ad add. ed. a

Pensem que aquest afegit glossa el text: "*Sexto lippus est homo dispositus ad uiam Dei...*". No entenem l'afegit del concepte "la veritat de la vida".

Pàg. 41, línia 28.

Summi Pontificis Vicarii Ihesu Christi : Domini Pape ed. a

El qualificatiu *dominus* acompanya molt poques vegades a *Papa* en el nostre llibre i està molt més restringit a Déu o Jesucrist.

Pàg. 46, línia 10.

ut non : ne in episcopum ed. a

Estilísticament és més aconsellable la variant de *b* que no repeteix *episcopum* : "*...Augustinus fugiebat omnem ciuitatem non habentem episcopum ut non eligeretur.*"

Pàg. 48, línia 23.

et ministrando om. ed. a

El context aconsella la integració: "*...et destruendo et persequendo peccatores, tenendo et ministrando iustitiam...*". També perquè més endavant s'explicaran com a diferents les tasques del bisbe de mantenir la justícia i administrar-la.

⁵⁰ Hem fet servir la versió al català modern del devocionari publicada per l'Abadia de Montserrat i l'edició del *Dotzè* del Col·legi Universitari de Girona.

Pàg. 71, línia 27

et cetera : super omnem terram *ed. a*

Els mss. *a* continuen el *Salm* aquí citat. Creiem que la part que li interessa a Eximenis és la primera i que, com en altres citacions del text, omet o canvia el que no s'adiu al seu propòsit. "*Constitues eos principes et cetera*" té més sentit incomplet perquè parla de que el bisbe té l'ofici de guia i de príncep i així es remarea amb una citació d'autoritat.

Pàg. 76, línia 15.

sint ibi : per *ed. a*

El context fa difícils ambdues lectures perquè incorpora un plural en un període on tots els verbs apareixen en singular. Entenem però una concordància *ad sensum* on *sint* fa referència als de casa seva i criem que *b* dona el text bo: "...*et an gloriatur in laudibus hominum et an domus sua regatur prudenter et sint ibi timentes Deum, et an sit diligens quod...*".

Pàg. 79, línia 24.

confessione : penitentia *ed. a*

El context permet veure pel sentit que es tracta d'una errada: "*Sacerdos cognoscens filiam suam spiritualem, uidelicet, quam baptizauit uel confirmari fecit uel in confessione audiuit*".

Pàg. 80, línia 5.

sublimior : eminentior *ed. a*

Errada d'anticipació on hi ha repetició de la següent per la semblança d'ambues: "*Quanto dignitas sublimior, tanto castitas debet esse eminentior*"

Pàg. 112, línia 47.

comprehenduntur ante sub *add. ed. a*

Repeteix innecessàriament el verb que apareix quatre línies més amunt en un context similar: "*Sub eadem corruptela comprehenduntur (...), et similiter sub eodem crimine curati, qui tenentur...*".

Pàg. 137, línia 21:

attende ad amorem Dei *om. ed. a*

L'omissió provoca aquí la pèrdua parcial del sentit del pas: "*Tertio conuertas te ad alia negotia, maxime ad orandum Deum, ut te preseruet in tali congressu, attende ad amorem Dei et ab omni offensa eius, et sic ores pro sic iracundo*".

Pàg. 150, línia 29.

correctio : cohertio *ed. a*

En parlar de la correcció i com l'ha de dur a terme un prelat diu: "*Vna enim morbosa pecus inficit omne pecus, correctio est data a Christo ecclesie contra malos*".

Pàg. 151, línia 24.

miserabiliter *post anno add. ed. a.*

No tenim un criteri definitiu per ometre *miserabiliter* tot i que pel context: "*... qui pre dolore et confusione eodem anno defunctus est*" trobem excessivament reiteratiu l'adverbi quan ja es donen altres característiques de la seva de la mort.

Pàg. 152, línia 30.

non uictum et armaturam *ante hec add.ed. a*

No trobem sentit en el context a aquest afegit: "*...denique quicquid preter necessarium uictum simplicem et uestitum acceperis, rapinam existima, sed his contenti simus*". Ja s'ha parlat del necessari menjar i vestit i s'acaba, com a la línia 21, amb les paraules de l'Apòstol que són la cloenda del raonament: "*sed his contenti simus*".

Pàg. 174, línia 14.

die iudicii : Dei iudicio *ed. a.*

La variant que manté *b* té més paral·lelismes al text.

Pàg. 185, línia 41.

correctionis : religionis *ed. a*

El capítol parla de la bondat de la correcció i dels seus detractors. No té aquí sentit el terme *religio*: "*Hic attendat procax contemptus correctionis...*"

Pàg. 188, línia 62.

sed ultimus plus scilicet *ante* senem *add. ed. To* : sed ultimum
scilicet *add. Mt Val M C.*

El criteri d'*auctoritas* ha prevalgut en aquest cas. Es tracta d'una citació bíblica que no té aquest afegit

Pàg. 206, línia 10.

non *ante* habere *add. ed. a.*

La lectura de *b* és una variant *difficilior* : "*In sui etiam doloris augmentum cogitabunt iam habere locum meriti et quod per modicam penam...*". Creiem que és preferible entendre que ja tenen el lloc que es mereixen.

Errades de *b*. (Mo B T V P A).**Pàg. 30, línies 7-8.**

o quam felix essem si te viderem *om. b*

Omissió provocada per salt d'igual a igual. El context és : "*O quam bene uenerit maiestas tanti Dei, tanti Patris, tanti Regis! O quam felix essem si te viderem! O quando uidebo te?*". No descartem la possibilitat de que es tracti d'una glossa, però ens inclinem per la integració al text.

Pàg. 42, línia 8.

caulis : cauis *b*

Paralelisme amb la cita bíblica que compara el bon pastor amb el qui allunya els lllops de les pletes del Senyor.

Pàg. 49, línia 36

hinc ...distincione transp. ante ecclesie (l. 34) b: hinc...di om. C

És una errada l'atribució del cànon *Hinc* a la Distinció XCVII.

Pàg. 64, línia 32.

ei om. b

Els mss. *a* donen la variant més propera al model bíblic: "*Dixit Dominum ad eum*"

Pàg. 79, línia 7.

uel scandalum patiatur post eo add. b

Pensem que es tracta d'una glossa: "*... ne grex fidelis in eo scandalizetur uel scandalum patiatur*". Treiem del text la variant més clàssica perquè la *Vulgata* parla de *scandalizare*.

Pàg. 95, línies:

45. *tanquam prelati et principes ante ne add. b*

Repetició redundant de la mateixa expressió de la línia anterior: "*...positi sunt in capite, tanquam prelati et principes, qui positi sunt ad regimen populi Dei, ne ponant...*"

54-55. *inmo tota est innixa peccatis. Ebrietas aliquando non est peccatum om.b*

Omissió per salt d'igual a igual: "*...suave uenenum, dulce peccatum inmo tota est innixa peccatis. Ebrietas aliquando non est peccatum, ut...*"

Pàg. 100, línia 10.

potentes : potestatem b

La lectura de *b* proporciona una oració de difícil gramaticalitat. EL context és: "*...olim prelati et ecclesiastici potentes habebant in scriptis nomina omnium pauperum, et occulte eis secundum gratiam a Domino eis datam erogabant*". No pensem que es pugui aplicar el criteri de la *lectio difficilior*.

Pàg. 128, línia 20.carbunculi : tabernaculi *b* (-lum *P*)

La variant *b* fa difícil la comprensió del text. En parlant de la humilitat i com ha de sobresortir en un prelat, es diu : " *...sed in omnibus humilitas refulgeret quasi lapis carbunculi in ornamento auri* ". Podriem entendre que es tracta de la "pedra del tabernacle", però si assumim que en aquest cas seria sinònim de "sagrari", fet generalment dels materials més nobles, veiem difícil de capir la comparació amb una de les parts més riques del temple.

Pàg. 152, línia 50.reuerentia : diligentia *b*

Els termes *reuerentia et timore* tenen molts paral·lelismes al nostre text. " *...cum summa reuerentia et timore Dei...* " i que no té la variant *diligentia*, encara que podria considerar-se *lectio difficilior*.

Pàg. 166, línies 26-7.li continentem : liconiensem *b* : hoc continentem *M*

És evident que *b* no ha entès el text. El context ho deixa clar: " *Aliter exponit Hilarius li continentem dicens quod per hoc uocabulum Apostolus intelligit* ". No podria parlar de *hoc uocabulum* si no l'acabés de posar.

Pàg. 184, línia 52.cum corriguntur : corrigunt *b*

La variant de *b* proporciona un sentit que no s'adiu amb el context. Parlant de que cal corregir els dolents amb molt de compte a fi que no desesperin diu : " *Nam multi, cum corriguntur confusibiliter, desperant et uidentes se diffamatos et confusos, laxant se deinceps ad peiora* ".
 Salt de citació a citació.

Pàg. 195, línies 22-23.Ecclesiastici ... te et *om. b*

Salt de citació a citació.

Pàg. 206, línia 25:

tanta letitia om. b

El context fa indubtable l'errada: " *De tanta letitia, tanta tristitia, post tantam uoluptatem, tam grauis miseria* ".

Aquestes lectures ens condueixen a un *stemma* bipartit que aplega els manuscrits en dues famílies. A més, moltes altres són les variants indiferents que també presenten aquesta separació i que es recullen a l'aparat crític. Pensem, doncs, que cadascuna d'aquestes famílies es podria remuntar a un còdex diferent, que no tenim en cap dels testimonis conservats, ja que tots ells tenen errades pròpies que no venen reproduïdes per cap altre, com es pot veure a l'aparat en els casos de confluència parcial amb variants d'altres mss. Aquests còdexs potser haurien estat còpies de l'exemplar escrit per Eiximenis per la proximitat relativa de les dates. Malgrat tot, sabem que la munió de mss. perduts fa improbable aquesta possibilitat, i ens sembla més encertat parlar d'un arquetip, l'existència del qual, però, només podem demostrar per alguna errada que hem cregut trobar i ens ha portat a l'*enmendatio* del text transmès per tots els mss, o per algun passatge fosc que hem interpretat, però dubtem si correctament.

Considerem una errada la que trobem a la pàg. 12, línia 9 on editem <in> *tabernaculum testimonii* basant-nos en la citació del *Levític* perquè creiem que la variant *tabernaculi* que donen *ed. a* obeeix a una simplificació del text. També creiem que hi ha un pas mal transmès a la pàg. 36, línia 30, on Eiximenis cita Sèneca El Vell. Tots els mss. ometen *et recipiebantur* -el mss.*To* perquè es troba mutilat en aquest pas- i és l'*editio princeps* la que proporciona la variant, creiem, per conjectura. La imprecisió de la referència i la citació *ad sensum* que Eiximenis fa de la majoria de les fonts clàssiques que

fa servir, no ens permet d'estar segurs d'haver localitzat el passatge. Tot i així, creiem que es refereix al fragment en què Sèneca diu⁵¹: "*Inter barbaros quid passa sit nescio; quid pati potuerit scio. Sacerdoti ne purus quidem contigit dominus. Absint ex hoc foro lenones, absint meretrices (...)*". El sentit de la contraposició el dóna la conjectura d'*ed.*, que nosaltres mantenim amb un interrogant. Un altre passatge on també editem la conjectura de *ed.* és a la pàg. 123, línia 20, on tots els mss. donen *Amantium* i és només *ed.* la que dóna *Damasum*. Ens sembla difícil que Eiximenis, bon coneixedor de l'obra de Jeroni, cometés l'errada d'anomenar Papa a qui no va passar de prevere. Tot i així, donem per bona la conjectura perquè l'única carta que Jeroni dirigeix *ad Amantium presbyterum* no conté les explicacions que apareixen al nostre text⁵².

Els passatges foscos tenen al nostre text una interpretació, tot i que no ens atrevim a assegurar que sigui la correcta. Parlem del fragment que trobem a la pàg. 153, línies 60-2, que diu: "*Tertia conclusio est hec, uidelicet, quod religiosus est plusquam clericis periculosum et damnabile ducere lautam uitam*". Hem entès, tal com expliquem a una nota a la traducció, que es fa diferència entre clergues seglars i religiosos d'un ordre eclesiàstic, i la variant que dóna *Val* afegint *secularibus* abans de *clericis* sembla corroborar aquesta interpretació. Tot i així ens seria més entenedor que la contraposició s'establís entre seglars i eclesiàstics directament, tal com es fa més avall al mateix capítol.

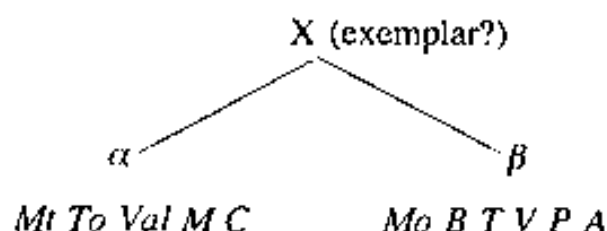
⁵¹ Sèneca el Vell, *Controversiae* 1.2.1.3. The Loeb Classical Library. Londres 1974.

⁵² Veure a *Epistolario* de Sant Jeroni, B. A. C. Madrid, 1993 la carta adreçada a *Amando, presbítero* a les pàgs. 525-534.

Altres dos passos foscos trobem a la pàg. 166, línies 25-6 i a la 205, línies 17-20, on les diferents variants dels mss. no ajuden a entendre ben bé el text, tot i que l'*editio* tendeix a donar una variant explicativa. Així, a la pàg. 166, davant del text "...et incitamenta luxuria uitent, que sunt (...) : Beate Virginis salutatio..." on nosaltres no afegim res i entenem que per evitar la ira cal fer el que ve després dels dos punts, *ed.* afegeix : " *remedia luxurie sunt hec* ", que simplifica notablement el text, però que és un afegit propi que cap mss. més dona. Tanmateix, la munió de diferents variants que consignem a l'aparat deixa veure que no és un pas clar. Tampoc no ho és el de la pàgina 205, que diu: "*Illis autem conuenientius committitur hoc officium ex ratione sui status, quorum religionis institutio et instituentis intentio predicationis officio plus concordatur religionis in quantum institutio, quia...*". A la línia 19, els mss. *Mo B T* donen en lloc de *in quantum* la variant *iusta*, que donaria una *lectio difficilior* i suposaria un punt i seguit després de *concordatur*, però faria difícil la relació semàntica amb el *quia* posterior.

No hem esmenat, però sí que són errades evident, les citacions bíbliques, de la *Patrologia* o del cànons que apareixen equivocades a tots els mss. i que completem i corregim a l'índex. La raó ha estat que no podem saber si formen part de les errades de l'autor. Quan un grup de mss. dona la citació correcta, nosaltres l'editem encara que es trobi en minoria. Quan tots els mss. s'equivoquen, donem l'equivocació del consens de la majoria.

Aquesta primera divisió de què hem parlat vindria reflexada per:

Si comencem analitzant la tradició manuscrita *a*, que integren els còdexs *Mt To Val M C* veiem que presenta, ultra les lectures enfront de *Mo B T V P A* extensament il·lustrades, coincidència de *lectiones* de *To Val* que difereixen de *Mt M C* però que són coincidents, excepció feta de la pàg. 166, amb la lectura impresa a l'*editio princeps*, tal com ja es va veure al primer estudi dels mss., a les pàgines 4 a 8, 82-3, 85, 201-2 204 i 206, que no repetirem. La majoria d'aquestes errades són evidents per tractar-se d'omissions on la resta de mss. dona el text sencer. En aquells casos on hi ha una variant alternativa, és el context i els criteris ja esmentats els que ens la fan considerar com errada, a més de l'oposició del consens de la resta de mss. És el que podem observar també a les pàgs. 25, 28, 39, 51, 94, 130, 155, 166, 171, 172, 175, 190.

Errades de To i Val amb ed.

Pàg. 25, línies 9-10.

item refert de Canonico qui iuxta Cristi corpus idem faciebat in

Aquisgranis om. ed. To Val : item ...faciebat inanis graui

Mt. : item...faciebat in aliquod graui *A* : item...in Aquisgrani *V P C*

Pàg. 28, línia 10.

placent approbat et que non *om. ed. To Val.*

Pàg. 39, línia 10.

summus sacerdos et *om. ed. To Val*

Pàg. 51, línia 56.

obliuione : obligatione *ed. To Val.*

Pàg. 94, línia 29

animatus vini : amicus vini *ed. To Val* : inebriatus vino

(*suprasc.*)*Mo*

Pàg. 130, línia 22.

de illis: dicit ille *ed. To Val*

Pàg. 155, línia 20.

disssimulatione : similitudine *ed. To Val*

Pàg. 166, línies 25-26.

uirgine ...profunda *B V T A* : et frequenta passionis Christi

ed. uirgine : diuinum in creatoris *corr. Mo. m. s.* uirgine : -ni *P*

Domini Ihesu Christi : -us *P* Domini Ihesu *om. Mt.*

beate...reuelatio : etiam prodest ad pregationem talis corruptionis

uirginis sacratissime salutatio *M* beate ... cogitatio *om. To Val*

Pàg. 171, línia 12

pater *om. ed. To Val*

Pàg. 172, línia 44.

uirtute : ubi tu *Mt* : illo tunc *ed. To Val*

Pàg. 175, línia 37.

gentium : egentium *ed. To Val*

Pàg. 190, línies:

54-5. alias...prestandum : portandum *ed. Mt. To Val*

54. alias : et A : om. V P

En quasi tots aquests passatges la resta de mss. donen la lectura que considerem bona, i que ens permet de dir que probablement un d'aquests dos mss., segurament el ms. de Toulouse, -si no tots dos -, hauria estat la base per a la primera edició de Barcelona. Tenim els exemples ja mencionats de les pàgines 4-7, 10, 79, 84, 86, 201, 205-7, així com els de les pàgines 56, 72, 137, 143, 155, 166, 186, on la lectura impresa només es servada per aquest ms. Els consignem aquí a tall d'exemple per bé que molts altres es poden veure consultant l'aparat.

Errades de To amb ed.

Pàg. 56, línia 43.

pollebant, qui erit de illis, qui *post Dei add. ed To.*

Pàg. 72, línia 19.

episcopus : episcopi V P : episcopum Mt. M : quoniam in
plerisque ed. To : quoniam C

Pàg 137, línia 22.

conversio : conuersatio ed. To.

Pàg. 143, línia 47.

penas : pecunias ed. To

Pàg. 158, línies 18-9.

capitulo...X om. ed. To.

Pàg. 166, línies:

11.-c. CXXX-.habent consecrare: hunc consecrant ed.To : om. Mt.

33. sanctum : iustum ed. To.

Pàg. 186, línia 7 -c. CXLVII-

iustitia correctiua : correctiue *ed. To.*

La quantitat d'exemples, però, ens és suficient per diferenciar-los com a possibles models de l'*editio*. Ultra les relacions evidents d'aquests mss. amb *ed.* els còdexs d'aquesta família presenten algunes errades que els agrupen entre ells. Els mss. *Mt To i Val* tenen com a característica comú, que també presenta *ed.*, i que no segueixen *M C*, l'omissió sistemàtica de totes les referències bíbliques que apareixen després de la seva citació a la segona meitat del llibre, on es troba l'exposició de les tres regles apostòliques. Per exemple, tots els mss., inclosa l'*editio*, donen a la pàg. 100, línia 8 : "*Vnde Ezechielis XXXIII: Nunquid greges a pastoribus pascuntur?*". En canvi la pàg. 170, línia 12 -c. CXXXV- presenta: "*Cuique tali dici potest illud dictum Petro: Tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit, Matthei XXVI*", on *ed. Mt.To Val* ometen *Matthei XXVI*. Això es pot veure també, en nombre sensiblement inferior, a alguns passatges on la referència apareix abans, però ho podem observar sistemàticament a les referències que es troben després de la citació. És l'exemple de les pàgines 90, línia 23; 91, línia 38; 92, línia 64; 125, línia 17; 131, línies 17 i 19; 134, línia 6; 145, línia 50; 148, línies 21-22; 152, línia 21; 164, línia 14; 170, línies 14 i 12 -c. CXXXV-; 175, línia 23; 177, línies 26-7; 189, línia 29; 195, línia 5; 206, línia 2 i 208, línia 26.

Pel que fa a la seva autenticitat, ens queda el dubte de si es trobaven o no a l'original. Pensem que no és gaire versemblant que el còdex origen de la possible supressió eliminés sistemàticament totes les referències *a posteriori* i pensem més en espais deixats en blanc per posar la citació correcta i en

incorporacions posteriors d'algun copista, com de fet hem trobat en els nostres mss. en altres casos. No descartem del tot que l'original les contingués, i que es tractés de verificacions de la citació que mai no es van arribar a fer, però ho considerem bastant improbable. Tot i així les incorporem al text entre [], perquè creiem que Eiximenis té voluntat de citar les fonts que fa servir, sobretot en el cas de citacions literals i, més encara, de fragments bíblics.

Aquest fet ens presenta la família *a* diferenciada entre els mss. *Mt To Val* i els mss. *M C*. Hi ha molts casos, a més dels ja esmentats, en què les lectures de *M C* oscil·len. Moltes vegades s'aliniem amb errades que mantenen la resta de mss. de la família *a*, com ja hem vist. En altres ocasions, segueixen en les errades a la família *b*.

D'una banda, el ms. *M* té multitud de faltes pròpies que no es troben contingudes a cap altre, com són totes les omissions que podem veure a l'aparat. A més, té la particularitat de contenir l'index de capítols a l'inici de cadascuna de les parts, cosa que també presenten els ms. *Mt* i *C*. D'altra banda, el ms. *C* és el que conté la presentació de la carta dient que va adreçada al Cardenal de València; aquest encapçalament del llibre no el presenta cap altre ms. més. També conté una important errada: a la segona part hi ha desordre dels capítols CIX a CXII, alteració que tampoc repeteix cap altra còpia. També presenta la particularitat de numerar des de zero els capítols a cada part i no fer-ne correlació, característica que també presenta *M*. Hem de creure aleshores que *M C*, que a més de les particularitats ja esmentades presenten errades que els uneixen amb *b* es remuntarien a una copia perduda δ que potser presentaria contaminació amb algun mss. de la família *b*., fet que explicaria, a més de la presència de les citacions bíbliques que els altres mss.

d'a ometen, les errades que, a tall d'exemple, consignem a continuació, en les que hem utilitzat, majoritàriament, el criteri d'autoritat.

Errades de M ilo C amb b :

Pàg. 69, línia 12.

munditia : munditias *b* (in *suprasc. B*)*C*

Pàg. 115, línia 7 -c. XCII-

ministri:-ter *b M C*

Pàg. 116, línia 17.

Sidon : Sideo *Mt* : ideo *b M C*

Pàg. 117, línia 6 -c. XCIII-

honestum *post sed add. b C*

Pàg. 145, línia 52.

murmuratione :-re *b M C*

Pàg. 148, línia 17.

sanctorum : sanctum *b M C*

Pàg. 149, línia 36.

de defunctis aut *post uei add. b M C*

Pàg. 157, línia 45.

ad *ante omnes add. b C*

Pàg. 167, línia 32.

quia : quoniam *b M*

Pàg. 170, línia 8.

efficacissimum : edificatiuum *b C*

Pàg. 184, línia 49.

littera : regula *b M C*

Pàg. 185, línia 19.

increpationes : -tores *b M C*

Pàg. 191, línia 5.

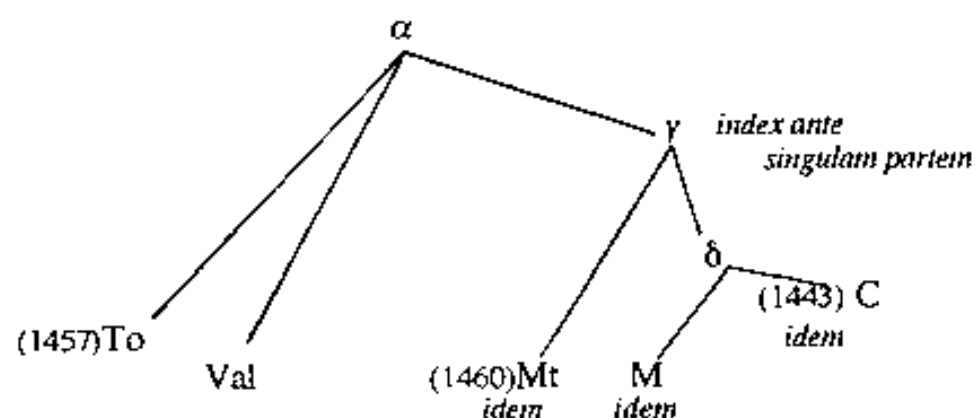
qui: cui *b C*

Pàg. 195, línia 28.

facilius : faciendum *b C*

Per altra banda, l'acord dels mss. *To Val* en les errades que ja hem vist, coincidents, a més, amb l'*editio*, els uneix davant *Mt* que entenem relacionat amb *MC* per contenir l'índex de capítols a l'inici de cada part, però no còpia del mateix mss. Pensem que *Mt* es remuntaria a un còdex γ del qual δ també en seria còpia i que hauria tingut així distribuïts l'índex dels capítols. *To* i *Val*, clarament diferenciats pel seu acord quasi sempre amb l'*editio princeps*, serien les còpies del mss. α del qual podrien haver derivat directament. Això ens proporcionaria el següent *stemma* parcial:

Família a.

Si passem a analitzar la família *b* veiem que presenta una distinció clara entre els seus mss.: novament hi ha casos en què *Mo B T* presenten variants no compartides per *V P A*, motiu pel qual cap d'ells no podria haver estat el model d'aquesta família, fet que ens mena a suposar una còpia β , avui perduda, que recolliria les lectures que aquests sis mss. presenten enfront de la família *a*. Per altra banda, en els casos que podem veure a les pàgines 54, 91, 94, 120, 139, 140, 162, 179, 183, 199, 201 i 204 (lectura que considerem bona) i 27, 61, 69, 107, 114, 116, 130, 169, 172, 176, 191, 196, 197 (errades) *Mo B T* donen una lectura enfront de *V P A*, que coincideixen amb alguns o tots els mss de la família *a* i amb l'*editio*. L'oscil·lació de lectures correctes i incorrectes que creiem observar entre aquests dos grups de mss., es troba, majoritàriament, en errades que formen part de citacions. Potser altre tipus de text permetria de considerar aquestes variants de poc valor a l'hora de definir-les com a errades significatives, però al nostre llibre la major part del text es compon de citacions ampliades pels comentaristes que les han glossades. Tanmateix, és a les citacions dels comentaristes on Eiximenis parla més *ad sensum*. Així, aquestes no ens han servit, quan les hem pogudes localitzar, per a la literalitat, però sí pel sentit. Les bíbliques, en canvi, en són referència obligada. Però hi ha vegades també en què Eiximenis només s'inspira a la Bíblia per conferir autoritat a allò que li interessa. Aquests cops canvia la citació, en barreja dues o bé cita *ad sensum*. Ho trobem a la pàg. 172, línies 27-8, on adapta un *Salm*: "*Deus spreuit eos tanquam puluerem, quem proiicit uentus a facie terre*", quan a Ps 17(18): 43 diu: "*Et comminuum eos ut puluerem ante faciem uenti* "; a la pàg. 68, línia 15 on cita indirectament barrejats Mt 25:30 : "*Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores* " i Mt 22:13 : "*Ligatis manibus et pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores* " quan diu: "*Seruum inutilem ligatis manibus et pedibus proiicite in tenebras*

exteriores"; i també a la pàg.191, línies 19-20 on fa venir bé una citació de Pr 27: 23 - que atribueix a l'Eclesiàstic- que diu: "*Diligenter agnosce uultum pecoris tui* " quan escriu: "*Diligenter cognosce uultum peccatoris tui* ". En tots aquests casos els mss. no presenten variants.

De tota manera, la major part de les citacions bíbliques directes mantenen bastant la literalitat. Hem cregut, doncs, que quan uns mss. donaven una versió i altres la versió literal, l'elecció més encertada era la de la versió literal. Quan cap mss. donava la versió literal, hem cregut que el text bo era el que millor recollia l'esperit de la versió literal. Com a exemple d'aquest criteri tenim les lectures de les pàg. 183, línia 33 i la pàg. 162, línia 11, a més de la pàg. 64, línia 32 ja comentada amb l'exposició de les diferències entre *a* i *b*.

A la pàg. 183, línia 33 on *testes* és omès per *ed.V P A a*. El context és: "*Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te et ipsum solum. Si te non audierit, adhibe tecum unum uel duos testes, quod si te non audierit, dic ecclesie* " La cita bíblica no dóna *testes* amb *duos* però sí a la següent oració: "*Si te non audierit, adhibe tecum adhuc unum uel duos, ut in ore duorum, uel trium testium stet omne uerbum* ".

A la pàg. 162, línia 11 tenim l'omissió de la paraula *hominis* per part de *ed.V P A a*. Nosaltres donem la variant que es troba en minoria perquè el *Salm* és: "*Oprobium hominum et abiectio plebis* ".

Altre criteri ha estat el de *l'usus scribendi* d'Eiximenis. Així, característiques de l'estil de l'autor i del bon ús del llatí, perquè criem que estem davant d'un

text bastant clàssic, ens han fet editar una o altra variant segons el cas. Observem, a tall d'exemple, l'oscil·lació dels mss. a les pàgines següent:

Errades de V P A i la resta de mss.

Pàg. 54, línia 37.

cepas : cepe *ed. V P A a*

Pàg. 91, línia 41.

ipse : *om. ed. P A a* : (l. 40-41) scis tu utrumque
testamentum ? et ipse respondit quod si *om. V*

Pàg. 94, línia 38.

tollit : aufert *ed. V P A a*

Pàg. 120, línia 36.

uillicationis tue *om. ed. V P A a*

Pàg. 139, línia 23.

sapientes : homines *ed. V P A a*

Pàg. 140, línia 44.

Sidrado : Asael *ed. a* : Aisael *V P A*

Pàg. 162, línia 11.

hominis *om. ed. V P A a*

Pàg. 179, línia 33.

a peccato : peccata *ed. V P A a*

Pàg. 183, línies:

12. uade et *om. ed. V P A a*

33. testes : *om. ed. V P A a.*

Pàg. 199, línia 15

spiritus : angeli *ed. V P A a*

Pàg. 201, línia 29.

uidebo : uidebis *ed. V P A a*

Pàg. 204, línia 3 -c. CLXIII-.

prenuntiatione: -em *ed. V P A a (pro- Mt)*

Errades de Mo B T :

Pàg. 27, línies.

31. imperatis : impetatis *ed. To : om. B :(cum spatio) Mo T*

35. sine dubio *om. Mo B T*

Pàg. 61, línia 6 -c. XLVII- :

patientur : substinebunt *Mo B T*

Pàg. 69, línia 37.

significabatur *ante castitas add. in marg. Mo T : -bitur add. B*

Pàg. 107, línia 6.

grauati *ante dant add. Mo B T*

Pàg. 114, línia 23.

ut *ante Dei suprasc. Mo : add. B T*

Pàg. 116, línia 18.

si *ante cum add. Mo B T*

Pàg. 130, línia 35.

ubi in fine dicte decretalis dicit *post exiui om. Mo B T*

Pàg. 169, línia 8 -c. CXXXIII-.

lapide pretioso : laude pretiosa *Mo B T.*

Pàg. 172, línia 39.

militare: multarum *Mo B T*

Pàg. 176, línia 5.

uirtutis : -tes *Mo B T*

Pàg. 191, línia 1.

que: qui *Mo B T (in tabula)*

Pàg. 196, línies 23-24

sed a Deo. Si autem excedat scienter, tunc tenetur veniam

petere *om. Mo B T Val*

Pàg. 197, línia 20.

nolit: uelit *Mo B T*: noluit *Mt.*: noluerit *C.*

Per tant, dintre de la família *b*, que podríem derivar de la còpia perduda β , hi hauria, entre aquests dos grups de còdex, una clara divisió que, a més, ve recolzada pel fet que els mss. *Mo B T* tenen l'índex a l'inici del llibre, abans de l'epístola i *V P A* presenten primer el cos del llibre i l'índex després de l'*explicit*⁵³. Aquesta circumstància i el fet que els mss. *Mo B T* donin en molts casos errades comuns davant la resta és la que ens ha portat a suposar una altra còpia perduda ϵ , que tindria l'índex abans de l'Epístola i que hauria estat el model pels mss. *Mo B T*.

De la tradició manuscrita *b* només coneixem la data d'un dels còdexs, la del mss. *Mo* que és de 1455, tal com es diu a l'*explicit* del mss. Quant a l'origen dels còdexs, sembla que tots, excepte el de París, foren escrits per una mà italiana, la qual cosa encara els acosta més; J. Perarnau⁵⁴ diu fins i tot que la caplletra de la primera obra que conté el volum *V* i les caplletres del mss. *Mo* són idèntiques, fet que no ha d'extranyar gaire si tenim en compte que tots dos fan constar la seva vinculació amb la família Capranica. La coincidència quasi

⁵³ Perarnau (1982), pàg.273, nota 4, ja havia fet notar aquesta circumstància en els mss. *V i A*.

⁵⁴ *Ibidem*.

total de les *lectiones* de *Mo B T* davant la resta ens ha fet molt difícil de destriar les relacions entre ells, per bé que hem observat que, en alguns passatges, no gaires si tenim en compte l'extensió del llibre, les *additiones* al marge de *Mo* es troben incloses al text pels altres. Altres vegades és només un dels dos, *B* o *T*, el que segueix *Mo* en les seves omissions essent *T* el ms. que assumeix amb més freqüència errades, com les que trobem a les pàgines 18, 27, 73-4, 95, 162, 181, que segueixen.

Errades de Mo que segueixen B o T.

Pàg. 18, línia 41.

maxime om. *B*: (cum spatio) *Mo T*

Pàg. 27, línia 31.

imperatis : impetatis ed. *To* : om. *B* :(cum spatio) om. *Mo T*

Pàg. 73-4, línia 30-1.

sic malus rector totum gregem sibi commissum uorat et
dissipat in marg. *Mo* : post quia (l. 29) transp. *B*

Pàg. 95, línia 44.

in capite om. *Mo* : in... sunt om. *T*

Pàg. 162, línia 5.

infirmis : infinitis *Mo V P T* (alias infirmis in marg. *Mo T*)

Pàg. 181, línia 18.

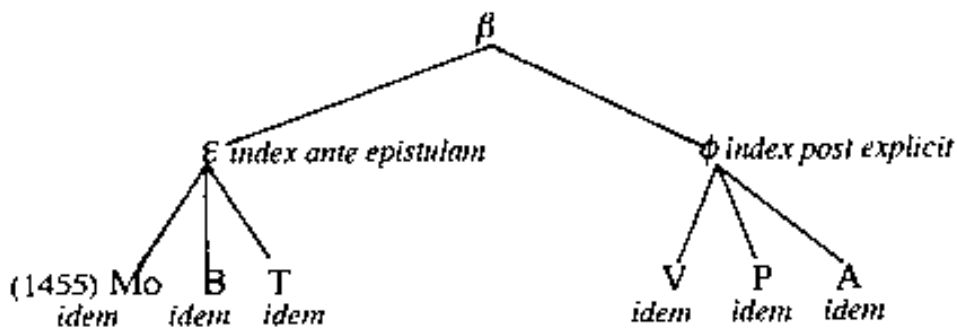
faucre: fouere *Mo T Val* : (l.18-21) unde...Error om. *B*.

Pel que fa a l'altra branca d'aquesta tradició manuscrita, prou evident per la multitud d'exemples que ja hem aportat, integrada pels còdexs que tenen l'index de capítols al final del llibre, ens ha sorprès la coincidència, en certes

errades pròpies, del ms. *VP* i *PA* però no hem trobat cap cas significatiu que permetés veure clarament les seves relacions ni pogués assenyalar la dependència d'un dels altres.

Tampoc no tenim prou evidències per considerar que *Mo*, amb moltes correccions, sigui còpia de *B* o *T* o un dels dos còpia d'aquell, perquè no repeteixen errades pròpies que tots presenten i mantenen individualment. Ens decantem més per la hipòtesi de que tots tres, com ja hem dit, procedeixin de la còpia perduda ϵ , que hem suposat abans, i que derivaria del mss. β . Aquest podria haver estat model pels mss. *VP* *A*, però la coincidència d'errades quan *Mo* *B* *T* donen la lectura bona i el fet que els mss. *MC* només presentin acord amb la família *b* sencera i mai quan no hi són *VP* *A*, ens fa creure que potser va haver un còdex intermediari ϕ , amb l'índex al final del llibre, que creuriem model dels còdexs *VP* *A* i amb el que tindria relació la còpia perduda δ . D'aquests, *A* en seria còpia i dubtem pel que fa a la relació entre *P* i *V*, sobretot si tenim present la vinculació de *V* amb la casa Capranica d'on prové també *Mo*. Això ens donaria un *stemma* parcial com el que segueix:

Família b.

Com hem anat veient, la major part de les variants expliquen les relacions que il·lustrem a l'*stemma* que donem tot seguit. Dels manuscrits que hem estudiat només els còdexs *MC* tenen algunes traces de tenir relació amb la tradició manuscrita *b* a la que no pertanyen. Per aquest motiu, hem de considerar la possibilitat de que la tradició del *Pastorale* pugui trobar-se una mica falsejada i que, un cop més, ens trobem davant d'un *stemma* de dues branques que emmascari una tradició tripartita on *VPA MC* formarien una pròpia família. Tot i així, les nombroses errades que hem aportat recolzen el nostre *stemma* i no ens permeten parlar d'aquesta possibilitat perquè les variants que l'explicarien podrien haver estat comeses independentment a cada còdex. La resta de mss. tenen tots senyals de contaminació esporàdica, perquè no és infreqüent trobar al marge la possibilitat de llegir una paraula d'una altra manera, afegint *alias*. El mss. que més insistentment presenta aquest tipus de correccions és *Mo* seguit de *T*. El ms. *B* té un nombre inferior i salta sempre les omissions en què *Mo* i *T* deixen espai en blanc, tal com es recull a algunes de les variants de l'aparat. La resta de mss. tenen esporàdicament correccions al marge que no hem valorat quan altres mss. no hi presentaven variants.

L'*stemma* que donem tot seguit per a l'elecció de la lectura correcta, seguint el mètode usual. En el nostre cas, quan no es dóna el *consensus codicum*, entenem que l'acord total o parcial dels mss. de la família *b* amb alguns mss. de *a* o l'acord total o parcial de *a* amb alguns mss. de la família *b* proporciona la lectura bona. Quan la separació de les dues famílies és total i la variant no és rellevant, donem la lectura de *b* que acostuma a donar la *lectio* més clàssica, perquè entenem que el nostre text, sense tenir en compte els problemes de grafia que tractarem més endavant, manté certes característiques clàssiques, com són els casos de les preposicions i els règims verbals que no fan inversemblant aquest criteri.

Pensem que el text que presentem és molt aproximat al que va escriure el mestre Eiximenis, el que consta a l'inventari de la seva biblioteca fet poc després de la seva mort i que creiem l'exemplar que eixí de les seves mans, encara que no descartem que una lectura sencera de tot el text a tots els manuscrits pogués arribar a modificar algunes lectures.

CRITERIS FORMALS D'EDICIÓ.

L'elaboració del nostre *stemma codicum* ens ha permès de destriar quines serien les variants que més s'acostarien al text original consignant a l'aparat les lectures secundàries que proporcionen altres mss. Tot i així, hi ha certes *liturae et transpositiones* que no hem reflexat al text ni a l'aparat perquè les *lectiones* corregides donaven el mateix text que la resta de mss., o bé perquè les hem considerades irrellevants. En els casos que no és així, es troben incorporades a l'aparat.

Igualment, com bé es pot veure a la descripció dels mss., són alguns el exemplars que tenen abundància d'anotacions marginals. La majoria d'elles es deuen a una segona mà i són aportacions que pretenen donar la citació exacta del passatge en qüestió o il·luminar amb una altra citació d'autoritat el text que Eiximenis escriu. No les incorporem aquí, però pretenem que puguin arribar a ser, en el futur, un apèndix a aquesta edició que ara presentem.

Pel que fa a la grafia, i tenint en compte que cap dels mss. conservats és l'autògraf, els nostres mss. oscil·len, en general, entre una grafia més clàssica, la família *b*, i una grafia més medieval. Quan es dona, hem seguit l'acord gràfic de tots els mss. Quan hi ha divergència, seguim la grafia dels més clàssics. Pel que fa a l'aparat, hem considerat oportú no reflexar, en la major part dels casos, les variants de grafia dels tipus següents:

- <i>abiiciat/abiciat</i>	- <i>bracam/bracham</i>
- <i>maiestas/magestas</i>	- <i>tempteris/tenteris</i>
- <i>nill/nihil/nichil</i>	- <i>inre-firre-</i>

-discipat/dissipat	-bricosum/brigosum
-imo/immo/ymmo/ymo	-super/supra
-qualibeto/colibeto	-capud/caput
-nosces/nosses	-idcirco/iccirco

No reflexem tampoc, excepte en els casos rellevants, les variants de tipus *et : ac; nec: neque; uel: aut, uidelicet: scilicet, igitur: ergo, super:supra* i de semblants.

Pel que fa a les monoftongacions dels diftongs clàssics *ae, oe*, en *e*, seguim la grafia medieval i donem la paraula monoftongada, fins i tot en els casos en què apareix en cites bíbliques, on hem seguit - a efectes de puntuació- el text de la *Biblia Vulgata*⁵⁵. També hem mantingut la tendència d'escriptura de certes paraules al contrari que en llatí clàssic, per la qual cosa certs mots sobtaran, en un primer moment, al lector. Ens referim a paraules com *omelia* i *hostium* (ll. clàssic: *homilia* i *ostium*) que deixem així. Una altra característica dels textos medievals, la conversió de *-ti-* en *-ci-*, apareix al nostre text editada seguint el llatí clàssic, atès que no hi havia cap mena de coherència ni dintre dels propis mss., consignant de vegades *-t-* i de vegades *-c-*. El mateix hem fet pel que respecta a la fluctuació de *h/u*, i mantenim la grafia clàssica. Quant a la numeració, i novament davant de la manca d'un criteri fix, hem pres la tradició medieval en detriment de la clàssica, fent així XXXIII en lloc de XXXIV.

Hi ha, però, una part del text en la qual ha estat difícil d'establir un criteri coherent de classificació. Ens referim a les citacions textuais de cànons, Antic i

⁵⁵ Colunga-Turrado, *Biblia Vulgata*. Ed.BAC, Madrid 1991.

Nou Testament, Papes, Pares de l'Església, doctors i comentaristes, que no sempre es troben citats amb correcció⁵⁶. Quant als aspectes formals, el criteri és el següent:

Citacions textuals:

a) Bíbliques: Autor en majúscula -en el cas sintàctic adequat- i número del capítol -si n'hi ha-, seguit de dos punts (:) i la citació sense cometes. Exemple: *...illud Matthei V: ...*

b) Jurídiques:

b.1. La paraula *distinctio* -en el cas sintàctic adequat- i el número del cànon seguit de dos punts (:) i el títol del cànon en majúscula. Exemple: *...distinctione XLV: Episcopum...*

b.2. El número de la causa seguit de coma (,), la paraula *questio* i el nombre de la qüestió seguit de dos punts (:) i el títol de la qüestió, en majúscula. Exemple: *...XII, questio I: Videntes.*

c) Comentaris sobre llibres bíblics: El nom de l'autor, en majúscula, seguit del comentari en majúscula. Exemple: *Crisistomus Super Mattheum.*

En la major part dels casos hem tret les c. que precedien algunes vegades els nombres de cànon o capítol sense consignar-les a l'aparat, excepte en els casos que s'hi adicia, per la construcció del període oracional.

Pel que fa a les citacions que no són textuals, les hem considerades dintre del període oracional en què s'hi trobin, i no van precedides de dos punts (:) ni assenyalades de cap manera. Quan es fa referència a una obra en general o al

⁵⁶ Algunes de les citacions correctes del text les proporciona, com ja hem vist, *l'editio princeps*, amb acord o no d'algun ms. de la seva família., com podem veure a les pàgines 41, 60, 73, 106, 182, 183, 187, 189, 191, 195 i 197. No creiem inversemblant, pel problema de correcció a totes les cites, que *l'editio princeps* hagués comprovat alguna cita abans de fer la impressió.

tipus d'escrit, com ara quan es diu: *in quodam sermone, in tractatu, in quolibeto, in omelia*, hem deixat els noms d'aquests escrits en minúscula per bé que, si apareix el seu títol, es troba posat en majúscula.

Pel que fa a la puntuació del text, hem intentat de servir el màxim la poca puntuació que apareixia als mss. que hem estudiat i només fer-ho quan era estrictament necessari. Amb aquest interès, i a fi de conservar l'esperit medieval en què fou escrita l'obra, no hem fet cap subdivisió en paràgrafs i, per tant, els capítols es presenten, tots, amb el text seguit, sense cap punt i a part i amb mateix tipus de lletra. Només el títol de capítol apareix en negreta i amb doble espai respecte al cos del text. Com és habitual en aquest tipus d'edicions, les línies de la pàgina apareixen numerades de cinc en cinc a l'esquerra i per capítols per facilitar la consulta de l'aparat, negatiu només per alguns títols de capítol, i pel hem seguit les normes usuals d'elaboració⁵⁷.

La composició del text.

El text del llibre *Pastorale* es troba integrat, com es pot veure a la descripció dels mss., per una Carta de presentació, l'*Epístola*, una taula de capítols, *Tabula*, i el cos del llibre, per bé que la disposició de la taula de capítols variï d'uns manuscrits a altres.

De la carta de presentació ja hem parlat amb motiu dels problemes textuais que presenta i no ens extendrem més. Tanmateix, sobre la taula de capítols que conté el llibre hem de fer algunes observacions que justifiquen el seu lloc a la

⁵⁷ West (1973), Brambilla (1974).

nostra edició, així com les variants textuais que es donen als títols de capítol quan els llegim incorporats al text.

És ben sabut que els títols i les caplletres dels manuscrits s'acostumaven a copiar després de la totalitat del text, quan un expert en filigranes i ornaments, il·luminats o no, prenia el text per copiar i dibuixar el que mancava. Els manuscrits que ens queden del nostre text no són especialment rics en aquest aspecte, tot i que tenim algunes caplletres ben boniques, però només l'alternança de color que alguns presenten en els títols i el tamany de la caplletra i, fins i tot, la inclusió d'alguna sanefa ens mostra clarament que foren copiats en acabar la totalitat del text, la major part de vegades, per la mateixa mà. Encara més ens ho corrobora el fet que faltin títols de capítol al cos del text d'alguns manuscrits, com és ara el *Mt.*, on no n'hi ha, o bé els del *P* fins el canvi de mà, escrits amb lletra minúscula al final de la pàgina, quan, per altra banda, la taula no hi manca. També hem vist que, en el cas dels còdex que sí tenien la taula i els títols de capítols al cos del text, és molt freqüent trobar diferències a les *lectiones* d'un mateix títol a la taula i al cos del llibre, respectivament. Algunes, les de la pròpia *editio* i el mss. *M* i *Val*, semblen degudes a la manca de previsió del copista en deixar poc espai. Per resoldre l'edició dels títols hem decidit de prendre com a referència la taula de l'inici de capítol i consignar a l'aparat la variant que pugui donar-se dins del propi ms. amb el numeret 2 volat, com ara *ed*², *Mo*², *Val*², sense fer constar les lectures que no varien respecte a l'index dels capítols, on proporcionem aparat amb totes les lectures de tots els mss. Quant al seu emplaçament dintre del text, com que l'oscil·lació entre els mss. és total atès que uns la col·loquen a l'inici mateix *Mo B T*, després de la carta de presentació *To Val*, després de l'*explicit V P A*, a l'inici de cada part *Mt M C*, el situem a l'inici i el

numerem a part en xifres romanes, sense correlació amb el text. Igualment, per tractar-se d'una part diferent al cos del text, hem numerat tot seguit les seves línies i les editem a dues columnes, format que ha fet impossible la col·locació de l'aparat al peu de cada pàgina. Excepcionalment, doncs, l'aparat apareix sencer al final de l'índex. Afegim també, tots seguits, els números de capítol, que no es troben a l'*editio*, que numera per quaderns, ni a alguns manuscrits, com *To Val Mt* i que oscil·len a *V P A*, que corren un número perquè consideren l'Epístola de l'inici el capítol I, a més dels ja esmentats *M C* que numeren novament cada part.

Dintre del cos del text, quatre són les parts, com també hem comentat, en què es subdivideix el llibre i que nosaltres hem començat amb epígraf a part i amb intitulació en majúscules. Aquestes quatre parts, però, que contenen un nombre de capítols molt desigual, es troben composades per l'exposició, més o menys extensa, de les diferents ensenyances de les regles per a la direcció de la vida episcopal que el mestre Eiximenis tenia al seu abast, és a dir, les que proporcionen a alguns passatges dels seus escrits el Papa Inocenci III - c. XIII-, l'Apòstol Sant Pau, en les cartes a Timoteu -c. LV- i Titus -c. XCIII- respectivament, i Sant Gregori al seu *Liber Pastoralis* - c. CXXXII-. Aquesta exposició de les regles per a la direcció de la vida del bisbe constituïria, de fet, una subdivisió de la segona part que potser justificaria un llibre de parts més homogènies en l'extensió i en la unitat de sentit, però que els manuscrits que tenim no fan. Nosaltres, però, hem inclòs a l'índex general les pàgines on comença cadascuna de les diferents regles, tant per facilitar-ne la consulta ràpida com per premetre la comparació entre elles, molt semblants entre si -sobretot les regles apostòliques- però que Eiximenis considerà prou

importants com per desenvolupar-ne a fons el contingut que, tot i així, escurça, com ell mateix diu, *amore breuitatis*.

La traducció.

L'esforç per donar a conèixer les obres del mestre Eiximenis no consisteix, al nostre entendre, exclusivament en les edicions acurades de les seves obres que bé en llatí, bé en català de mitjans del segle XIV inicis del XV, es fan difícils de valorar per lectors que no compreguin bé la llengua dels textos. És amb aquest ànim que nosaltres hem cregut convenient de completar aquest treball amb una traducció a la nostra llengua a fi que tothom - no oblidem que pretenia ser *utilissimus omni christiano* - pugui disfrutar i estimar aquest text que dóna una idea de la profunditat teològica del mestre Eiximenis i l'encert i, si se'ns permet, l'erudició amb què aporta els diferents escrits dels comentaristes per il·luminar un text que no només es pot interpretar com una compilació de fonts del seu temps⁵⁸, sino com un veritable esforç per arribar a l'essència de la vida cristiana i dels qui han de ser, per excel·lència, models i exemples vivents pels demés, com són els bisbes a qui s'adreça aquest *Pastorale*. En la seva exposició, Eiximenis deixa veure la seva opinió envers prínceps i regents que, com sabem, li va costar retractar-se posteriorment⁵⁹, la situació de l'església al seu temps, l'allunyament de la vertadera fe, l'abús de les dignitats eclesiàstiques, i altres consideracions que afecten a l'actitud de l'home envers els seus semblants, per bé que dintre de l'àmbit de l'home d'església i del cristià. Tot i així, pensem que Eiximenis mostra una profunda reflexió sobre el comportament de l'home en contacte amb el poder, -eclesiàstic, en aquest cas-, com és de difícil mantenir la integritat quan s'està

⁵⁸ Veure notes 14 i 15.

⁵⁹ Wittlin, Curt J. (1989).

al capdamunt, i com aconsella defugir-lo al màxim perquè només lluny d'eil es pot aconseguir la salvació eterna, que ha de pretendre tot cristià.

Per aquest motiu, perquè es tracta d'un text en l'àmbit de la religió catòlica, perquè, com hem comentat, hi ha multitud de citacions de la *Bíblia*, del *Corpus Iuris Canonici*, de Comentaristes, Papes i Pares de l'església, mantenim, com és usual, les majúscules per a les persones de la Trinitat, pels Sants i pels mots que hi facin referència -pronoms-, excepte en cas de dubte. També, per considerar-lo el text d'autoritat indiscutible en la nostra llengua, hem seguit la traducció de *La Bíblia* dels Monjos de Montserrat⁶⁰ en totes les citacions textuais i en totes les indirectes que hem estat capaços de reconèixer i de les que donem la citació exacta a peu de pàgina, seguint l'edició de la *Bíblia Vulgata*. Hem fet excepció a les citacions de *Salms*⁶¹, perquè nosaltres hem seguit la versió antiga d'aquest llibre i *La Bíblia* tradueix la nova versió llatina feta per Pius XII i aprovada al 1945. No hem traduït els noms de bisbes i eclesiàstics que se citen per la seva diòcesi, perquè una traducció desvirtuaria el sentit del text en donar només el nom de la ciutat cap de la seu episcopal, però mai el total de la diòcesi o el monestir de què es tracti. Sí els noms propis que són ben coneguts i tenen traduccions de les seves obres a llengües modernes.

La traducció que aquí oferim es troba anotada per ajudar a la intel·ligibilitat del text, només, però, quan s'endinsava en conceptes teològics que podien impedir la bona comprensió del mateix i el seu gaudiment. D'altra banda, ja hem esmentat que donem la citació exacta de les fonts que Eiximenis incorpora

⁶⁰ *La Bíblia* (1983).

⁶¹ Pel llibre donem la traducció de *Salms* que dona *La Bíblia*, però ens estímem més mantenir la paraula psalmista amb ps- inicial.

de manera indirecta així com de les que, citades de manera molt imprecisa, hem pogut esbrinar.

Hem acompanyat aquesta edició i traducció d'un índex de fonts citades subdividit en: Índex de fonts bíbliques, Índex de fonts jurídiques, Índex de Sants Pares, Doctors i Escriptors eclesiàstics i Índex de fonts Clàssiques, on apareixen totes aquelles que directament cita Eiximenis, correcta o incorrectament i el número de pàgina on s'inicia la citació al text en llatí. L'índex de fonts bíbliques es completa amb la citació -que novament corresponen a la *Biblia Vulgata*- complementada i corregida, si era el cas, en negreta i cursiva. A l'índex de fonts jurídiques, es dona la citació exacta que apareix a *Index canonum et Legum Totius Corporis Juris Canonici et Civilis*⁶², afegint al text llatí la paraula <Causa> que manca a totes les citacions dels *Dicta Gratiani*. A l'índex de Sants Pares..., per la imprecisió de les citacions d'Eiximenis, només hem pogut donar la referència de l'autor, a la *Patrologia*⁶³, per bé que alguns han romàs sense identificar. Les fonts clàssiques, amb citacions d'autors i obres ben conegudes, no es completen ja que la majoria d'elles són *ad sensum*, fent servir paraules que no apareixen als autors⁶⁴.

Finalment, incorporem un petit annex amb la reproducció en fotocòpia del foli de l'*editio* i dels mss. on apareix l'epístola inicial, tot i que lamentem l'escassa qualitat d'algunes de les pàgines per manca de contrast al microfilm.

⁶² Ochoa J. i Diez A. (1964).

⁶³ Migne (1857-1912).

⁶⁴ La recerca d'algunes d'aquestes fonts clàssiques, així com d'algunes fonts bíbliques "introbables", que sí han estat incorporades, ha estat possible mercès a la desinteressada col.laboració d'Antonio López García que va perdre el seu temps a l'ordinador localitzant-les amb *Pandora 2.5.2* i *SNS-Greek & Latin 3.0* dintre del *PHI CD-ROM # 5.3*.

Resta, per últim, donar les gràcies a totes les persones que m'han ajudat a dur a terme aquest treball i que l'han fet possible amb el seu suport i, en primer lloc, mostrar tot el meu agraïment al meu mestre, el catedràtic José Martínez Gázquez, director d'aquesta tesi, perquè mai s'hagués pogut enllestir aquest treball sense el seu encoratjament continu, les seves amables directrius i l'atenció sol·licita en tots els moments de dificultat. Ell em va animar, des del primer moment, a dur a terme aquesta edició i em va fer costat presentant el resultat dels meus progressos al catedràtic Virgilio Bejarano, a qui haig de donar les gràcies de manera especial per l'interès que va posar en la revisió del treball i per la gran utilitat que representaren per a mi les seves acurades correccions.

També mereix ser mencionat de manera expressa el col·lega i amic Antonio Sánchez Romero per les seves encertades observacions i el seu ajut en els problemes de la traducció i pel seu inestimable suport personal, sense el qual no hagués pogut arribar a estimar tant de debò aquest text.

Igualment agraeixo sincerament totes les persones que, puntualment, han contribuït a l'arrodoniment d'aquesta tasca; així, Antonio López García, Domingo Marcos Calderón, Lorenzo Jiménez Patón i totes les persones que, amb la seva paciència, m'han ajudat en la consulta dels còdexs a les biblioteques esmentades amb un interès que excedia el zel professional, d'entre les quals haig d'anomenar la bibliotecària Reis Fontanals, de la Biblioteca de Catalunya, el P. Xavier Poch, de la Biblioteca del Monestir de Montserrat, la Dottoressa Clara Vitulo, de la Biblioteca Reale di Torino i la bibliotecària C. M. Hall, de la British Library, així com el Canonge Arxiver de l'arxiu de la

catedral de València i la bibliotecària de la secció de manuscrits de la Biblioteca de Toulouse.

Per últim, tots els amics, companys i família que han respectat i comprès el meu humor al llarg d'aquests anys així com les absències obligades en més d'una ocasió.

A tots es deuen bona part dels encerts d'aquesta edició, essent responsabilitat exclusiva de l'autora totes les errades que s'hi puguin trobar.

A tots ells, moltes mercès.

BIBLIOGRAFIA:

ÁLVAREZ DE LA BRAÑA, R. *Siglas y abreviaturas latinas*. León, 1884.

ANTOLÍN, G. *Catálogo de códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*. Madrid, 1916.

ANTONIO, N. *Bibliotheca hispania vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aevo ad annum Christi MD floruerunt*. Madrid, 1788.

BATLLORI, M. "Dos còdex catalans a la Biblioteca Reial de Torí" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VIII (1928-32), pp. 241, 252.

BERTÍ, M. "La Biblioteca Dalmases" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona, 1916, pp. 31-32; 51.

BEUTER, P.A. *Primera y segunda parte de la crónica general de España (...)*. 1546-1551.

BLAISE, A. *Dictionnaire Latin-Français des auteurs chrétiens*. Avec le concours de CNRS. Strasbourg, 1954.

BLAISE, A. *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Brepols, Turnhout. Bélgica, 1966.

BLAISE, A. *Lexicon Latinitatis Medii Aevii*. Turnholt, Brepols, 1975.

BOHIGAS, P. "Repertori de manuscrits catalans" *Estudis Universitaris Catalans* , XII. Barcelona,1927, pp.411-457.

BOHIGAS, P; MUNDO, A. M; SOBERANES, A. J. "Normes per a la descripció codicològica dels mss." *Biblioteconomía*, 77-78 (1973-74), 93-99. Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

BRAMBILLA AGENO, Franca, *L'edizione critica dei testi volgari*. Ed. Antenore, col. Medioevo e Umanesimo, 22. Pàdua, 1984.

BUTLER, P A *Check List of Fifteenth Century Books in the Newberry Library and in other Libraries of Chicago*. Chicago, 1933.

CAPPELLI, A. *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. Hoepli. Milà, 1987.

Catàleg d'ús intern de l'Arxiu de la Catedral de València. No publicat.

Catálogo colectivo provisional de incunables existentes en las bibliotecas españolas. Madrid.(Ed. facs.).

Catalogue des Bibliothèques Publiques des Départements. París, 1855, t. VII, Toulouse-Nimes.

Catalogue général des MANUSCRITS LATINS. Tome IV n° 3014-3277, Bibliothèque National, París, 1958, n° 3188.

Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years MDCCCXLVIII - MDCCCLIII. Printed by order of Trustees 1868 (reprinted 1965). Additional Manuscripts acquired in the year 1848.

Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Secundum Andreae SCHMELLERII indices composuerunt Carolus HALM, Friedericus KEINZ, Guillelmus MEYER, Georgius THOMAS. Tomi II, Pars II, Codices num. 11001-15028 complectens (*Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis Tomi IV, pars II Codices latinos complectens*) Munich, 1876,1.

COLUNGA-TURRADO. *Biblia Vulgata.* BAC, 8 edició. Madrid, 1991.

COLUNGA-TURRADO. *Sagrada Biblia.* BAC, 15 edició. Madrid, 1991

DU FRESNE, Ch. SIEUR DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a (...).* París, 1840-1850.

EIXIMENIS, F. *Dotzè llibre del Crestià.* Obres De Francesc Eiximenis 4. Col·legi Universitari de Girona. Diputació de Girona, 1987.

EIXIMENIS, F. *Scala Dei. Devocionari de la Reina Maria.* A cura de Curt J. Wittlin. Versió al català modern d'Elisabet Ràfols. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1985.

FRAILE, G. *Historia de la Filosofia.* Tom. I-II. B.A.C. Madrid, 1986.

GAFFIOT, F. *Dictionnaire Latin-Français*. Hachette. París, 1934.

GAMS, B.P., *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro Apostolo*. Ratisbona, 1873.

GARCÍA ROJO, D. y ORTIZ DE MONTALVÁN, G. *Catálogo de incunables de la Biblioteca Nacional*. Madrid, 1945.

GOFF, F.R. *Incunabula in American Libraries : The Third census*. Millwood, New York, 1973.

GRAHIT, E. "Memòria sobre la vida i obres del escriptor geroní Francesch Eiximenis ", *La Renaixensa*, III (1873), 185-88, 195-99, 208-12, 234-36, 256-69 i 266-69.

GUARNESCHELLI, M. i VALEZIANI, E. *Indice generale degli incunaboli delle Biblioteche d'Italia*. Roma, 1943-72

GUDIOL, J. "Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* , VII (1920-22) p. 71, núm 29.

GUITARTE IZQUIERDO, V. *Obispos auxiliares en la historia del Arzobispado de Valencia*. Excelentísimo Ayuntamiento de Castellón de la Plana, 1985.

HAEBLER, K. *Bibliografía Ibérica del siglo XV*. La Haya. Leipzig, 1903-17.

HAEBLER, K. *The Early Printers of Spain and Portugal*. Chiswick Press, 1897. pp. 91 i segs.

HAIN, Ludwig. *Repertorium Bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD*. París, 1826-38.

HAUF, A. G. "La *Vita Christi* de Fr. Eiximenis, O. F. M. (1340?-1409?) como tratado de Cristologia para seglares", *Archivum Franciscanum Historicum*, LXXI (1978), pàgs. 37-64.

Incunables de la Biblioteca Universitaria, Universidad de Barcelona. Barcelona, 1945.

Inventario General de manuscritos de la Biblioteca Nacional. Madrid, Tom. I.

La Bíblia. Versió dels textos originals i notes pels Monjos de Montserrat. Ed. Casal i Vall, 3 edició. Montserrat, 1983.

MARTÍ DE BARCELONA. "Fra Francesc Eiximenis, O F M (1340?-1409?). La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària" *Estudis Franciscans*, XL (1928), pp. 437-500.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José, "Fr. Eiximenis y la 'Oratio S. Thomae' en la 'Gratiarum actio post missam'", *Humanitas in honorem A Fontán*, Gredos, 1992, pp. 391-395.

MASSÓ I TORRENS, J. "Les obres de Fra Francesc Eximeniç (1340?-1409?).
 Essai d'une bibliographie." *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, any III
 (1909-1910), 588-591 i 677-688.

MIGNE, J.P. *Patrologiae cursus completum omnium SS. Patrum, Doctorum
 scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum sive Graecorum*. J.P. Migne,
 Petit Motrouge; de Migne 1857-1912, reproducció fotogràfica. Turnholt,
 Brepols, 1966-1969. Índexs 219-220 (Sèrie Llatina) i l'Índex de la Sèrie
 Grega.

MONFRIN, D. "La bibliothèque de Francesc Eiximenis", *Bibliothèque
 d'Humanisme et Renaissance*, XXIX (1967), pp. 447-484.

MONTFAUCON, B. de, *Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum nova*.
 París, 1739. 2 vols.

NICOLÁS, J. *Tractatus de Siglis Veterum omnibus elegantioribus litteraturae
 amatoribus utilissimus*. Londres, 1703.

Nueva Biblia de Jerusalén Revisada y aumentada por Desclée de Brouwer,
 Bilbao, 1975.

OCHOA, J. i DÍEZ, A. *Indices Canonum, Titulorum et Capitulorum Corpus
 Iuris Canonici*. Institutum Iuridicum Claretianum. Roma, 1964.

OLMOS Y CANALADA, E. *Códices de la Catedral de Valencia. Catálogo
 descriptivo*. Valencia, 1943.

OLMOS Y CANALADA, E. *Los prelados Valentinus*. Valencia, 1949.

PALAU i DULCET, A. *Manual del librero hispano-americano*. Barcelona, 1948.

PELAEZ, M.J. "Notas críticas a Cuatro Recientes Estudios sobre Francesc Eiximenis en los *Catalan Studies* . A Volume in memory of Josephine de Boer." *Estudios Franciscanos*, nº 364, vol 80. Gener-Abril 1979, pp. 67-74.

PELZER, A. *Abreviations Latines Médiévales. Supplément au Capelli, Dictionario (...)*. 2 edició, Louvain, Paris, 1966.

PERARNAU I ESPELT, J. "L'exemplar muniquès del Pastoral de F. Eiximenis." *Arxiu de textos Catalans antics* . I (1982), pp. 271-274.

PLANTE, J.G. *Checklist of Manuscripts Microfilmed for Hill Monastic Library*. St. John's Abbey and University, Collegeville. Minnesota, 1978.

POU, P. J. "Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes" *Archivo Iberoamericano*, t. 23, 1925, pp. 349-69.

REYNOLDS, L.D. i WILSON, N.G. *Scribes and Scholars*. 2 Edició. Oxford, 1986.

SAN BENITO, *Regla*. Abadía de Sto. Domingo de Silos, 8 edición, 1985.

- SAN JERÓNIMO, *Epistolario*. Ed. bilingüe por Juan Bautista Valero. Ed. BAC. Madrid, 1993. Tom I.
- SENECA MAIOR, *Controversiae*. The Loeb Classical Library. Londres, 1974.
- SEVA, A. Dir. *Diccionari Llatí-Català*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1993.
- SANT ANTONI, Joan de. *Bibliotheca Universa Franciscana*. Tomus primus, Madrid, 1732. Facsímil per Gregg. Press. Limited. Farnborough, Hants., Anglaterra. pp. 381, 448-9.
- TORRES AMAT, F. *Memoria para ayudar a formar un Diccionario crítico de escritores catalanes*. Barcelona, 1836.
- VICIANA, M. de. *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*. Barcelona, 1566. [facsímil, 1972]. Tom. III, IV.
- VIERA, D. J. "Incunables i llibres rars del P. Francesc Eiximenis (1340?-1409?) publicats entre 1478 i 1542" *Estudios Franciscanos*, nº364, vol. 80 (Gener-Abril 1979), pp. 43-66.
- VIERA, David.J. "Manuscritos eximianianos no catalogados por J. Massó Torrents." *Estudios Franciscanos* , 1979, nº 365, (Mayo-Agosto 1979) p. 157-165.

VIERA, David.J. *Bibliografía anotada de la Vida y obra de F. Eiximenis* (1340? - 1409) F. Salv. Vives Casajuana. Barcelona, 1980.

VILLANUEVA, J. *Viaje literario á las iglesias de España*. Madrid, 1806-1852. 22 vols.

WADDINGUS, L. *Annales Minorum in quibus res omnes trium ordinum a S. Francisco institutorum (...)*. Londres, 1647.

WADDINGUS, L. *Scriptores Ordinis minoris*. ed. nov. Roma 1650.

WEST, Martin L. *Textual Criticism and Editorial Technique applicable to Greek and Latin texts*. B. G. Teubner. Stuttgart, 1973.

WITTLIN, C. "Models i fonts per a l'estructura del *Dotzè* de Francesc Eiximenis" *Actes del IV Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*. Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1985.

WITTLIN, Curt J. "*Quae maxime damnant principes*. Fünft antimonarchische Kapitel im *Pastorale* des Francesc Eiximenis", *Zeitschrift für Katalanistik*. Frankfurt, Maig, 1989. vol. 2. pp. 98-114.

EDICIÓ

RUBRICE PASTORALIS

- E**t primo prologus libri.
- D**e statu clericali. c. I. 55
- C**ur clerici ferunt tonsuram. c. II.
- 5 **Q**uid est tonsura et primus ordo, qui est
hostiarius. c. III.
- P**onit historiam pro bene exercentibus
dictum ordinem et bene dicentibus 60
diuinum officium. c. IIII.
- 10 **D**e lectore. c. V.
- D**e exorcista. c. VI.
- D**e acolito. c. VII.
- D**e subdiaconatu. c. VIII.
- D**e diaconatu. c. IX.
- 15 **D**e presbyteratu quantum est honorabile.
c. X.
- Q**uod episcopi summe attendant ne faciant
malos homines sacerdotes. c. XI. 70
- Q**uod sacerdotium est multum
honorandum. c. XII
- 20 **Q**uod sacerdotes debent esse illuminati
per Dei scientiam. c. XIII.
- C**ontra clericos abundantes sua mala
scientia in malos usus. c. XIII.
- 25 **Q**uod clerici sint ornati per bonam et
sanctam conscientiam. c. XV.
- Q**uam sunt infideles Deo et populo
mali sacerdotes. c. XVI.
- Q**uod sacerdos pre alijs debet esse
deuotus et Deo reuerens. c. XVII.
- 30 **E**xortatorium ad diuinam laudem.
c. XVIII.
- Q**uod clericus reuerenter tractet sacra.
c. XVIII
- 35 **Q**uod fedantes ecclesiam morte turpissima
perierunt. c. XX.
- Q**uod clericus sit suo prelato subiectus
per obedientiam. c. XXI.
- 40 **Q**uod clerici sint compositi, morigerati et
exemplares. c. XXII.
- Q**ui non sunt digni celebrare missam.
c. XXIII.
- Q**ualiter sacerdos debet se preparare ad
missam. c. XXIII
- 45 **Q**ualiter sacerdos potest sibi procurare
deuotionem ante missam et post.
c. XXV.
- Q**ue oratio debet dici post missam et 100
quomodo sacerdos debet se regere in
duplici momento. XXVI.
- 50 **Q**ue pro honestate sunt seruanda a clero.
c. XXVII.
- A** quibus debet clericus multum cauere.
c. XXVIII.
- I**ncipit secunda pars huius Pastoralis
ubi agitur de dignitate et statu
episcopali et primo de nominibus
episcopi et quod dignitas episcopalis
non est ordo. c. XXIX.
- Q**uid dignitas episcopalis addit ad
sacerdotium et in quo stat dignitas
episcopalis. c. XXX
- I**n quo euacuatur quedam cauillatio mota
contra predicta. c. XXXI.
- 65 **Q**uomodo plenitudo potestatis super
totum corpus Christi mysticum est in
Papa. c. XXXII.
- Q**ualis debet esse episcopus. c. XXXIII.
- Q**uod prelatio episcopalis non est
appetenda. c. XXXIIII.
- C**ontra ambitiosos et ambitionem eorum.
c. XXXV.
- Q**uod exemplo Patrum est omnis prelatio
contemnenda et quare principes sunt
in magno periculo ut saluentur.
c. XXXVI
- Q**uid senserunt imperiti de salute
animarum principum mundi dicentes
quod possunt saluari. c. XXXVII.
- 80 **Q**ue sunt que maxime damnant animas
principum. c. XXXVIII.
- P**onit alia que conferunt multum ad
damnationem principum. c. XXXIX.
- P**onit alia mala quibus principes aliqui
damnantur. c. XL.
- 85 **P**onit quandam exclamationem ad regentes
ut caueant ne damnentur. c. XLI.
- P**ropter que ambitio est cauenda. c. XLII.
- C**ontra ambitionem clericorum.
c. XLIII.
- M**ulti false proponunt multa facere si
assequantur honores. c. XLIIII.
- Q**ualis debet esse qui uenit ad regimen
animarum. c. XLV.
- 95 **A**n potestas dominandi sit appetenda.
c. XLVI.
- Q**uam periculum sit uiro non uirtuoso
presidere. c. XLVII.
- A**n presidentia iniuncta sit recusanda.
c. XLVIII.
- Q**uid debet facere qui uouit non presidere,
si ad regimen assumatur. c. XLVIII.
- A**n assumptus ad regimen teneatur esse
melior alijs. c. L.
- 105 **Q**ui sunt assumendi in episcopos. c. LI.

- A**n electores episcopi teneantur eligere meliorem. c. LII. 160
Quid debet cogitare assumptus ad regimen. c. LIII.
 110 **Q**ualis debet esse uita episcopi. c. LIIII.
Qualis debet esse episcopus consecratus secundum primam regulam apostolicam. c. LV. 165
 115 **O**cto sunt officia boni episcopi. c. LVI.
Quod oportet episcopum irreprehensibilem esse et unius uxoris uirum et esse sobrium. c. LVII. 170
 120 **Q**uod episcopus debet esse prudens. c. LVIII. 175
Ad huc probatur aliter quod episcopus debet esse prudens. c. LVIIII.
Ad huc agitur quomodo episcopus debet esse prudens. c. LX.
 125 **Q**uod episcopus sit pudicus. c. LXI. 180
Qua pena punitur presbyter seu episcopus impudicus. c. LXII.
De castitate episcopi. c. LXIII.
 130 **C**um quibus mulieribus permittantur esse episcopi et presbyteri. c. LXIIII. 185
Que sit pena clerici non seruantis castitatem in publico. c. LXV.
 135 **E**x quibus signis presumitur clericus incontinens. c. LXVI. 190
Quod episcopus debet esse ornatus uirtutibus. c. LXVII.
Quod episcopus liberaliter recipiat hospites honestos. c. LXVIII. 140
Qualiter se debet habere episcopus in mensa. c. LXIX. 195
Quale debet esse conuiuium episcopale. c. LXX.
 145 **Q**ue conuiuia prohibentur uel conceduntur episcopis et clericis. c. LXXI. 200
Quod episcopus debet esse doctor, id est, predicator et informator aliorum. c. LXXII. 150
Quantum autem obligantur prelati ad informandum populum. c. LXXIII. 205
Quod episcopus nullo modo sit uinolentus. c. LXXIIII. 155
Contra ebrietatem in ecclesiastico uiro. c. LXXV. 210
Quod episcopus non sit percussor. c. LXXVI.
Quod episcopus sit totus modestus et compositus. c. LXXVII.
Quod episcopus non sit litigiosus. c. LXXVIII.
Quod episcopus non sit cupidus nec auarus. c. LXXVIII.
Quattuor sunt signa communia auaritie clericorum, quorum primum est pecuniarum crudelis exactio. c. LXXX.
Secundum signum auaritie clericorum est multorum beneficiorum aggregatio. c. LXXXI.
Quod nulli puero detur beneficium ecclesiasticum. c. LXXXII.
Tertium signum auaritie clericorum est diuini cultus subtractio. c. LXXXIII.
Quartum signum auaritie clericorum est nulla ad pauperes compassio. c. LXXXIIII.
Contra malos prelatos Dominus irascitur. ualde. c. LXXXV.
Ponit alia signa auaritie contra clericos qui non intrant chorum nec ueniunt ad officium diuinum nisi propter lucrum. c. LXXXVI.
Ponit etiam alia signa auaritie contra clericos uolentes satisfacere multis unica missa. c. LXXXVII.
Ponit idem, uidelicet, contra auaritiam clericorum qui per unicam missam dictam pro uno intendunt satisfacere de omnibus sibi commissis pro aliis. c. LXXXVIII.
Contra auaritiam clericorum qui non habentes propositum celebrandi ex cupiditate libenter celebrant si eis occurrat aliquis qui uelit celebrare. c. LXXXIX.
Contra sacerdotes nunquam celebrantes. c. XC.
Contra maiores sacerdotes qui reputant sibi ad honorem quod no celebrent et si celebrent non nisi raro. c. XCI.
Quod episcopus debet bene regere sibi subiectos et specialiter domum suam et familiam. c. XCII.
In isto capitulo ponitur secunda regula episcopalis tradita ab apostolo. c. XCIII.
Primum documentum eius est quod oportet episcopum esse sine crimine. c. XCIIII.
Quod episcopus est Dei dispensator. c. XCV

- 215 **Q**uod talis dispensatio sit fidelis integra et sincera. c. XCVI.
- Q**uod talis dispensatio non diminuit statum perfectionis. c. XCVII.
- 220 **D**e quibus possunt restituere ecclesiastici illa que male administrant et expendunt in usibus illicitis. c. XCVIII.
- Q**ualiter etiam debent restituere qui bona ecclesie male suscipiunt. c. XCVIII.
- 225 **Q**uod episcopus non sit superbus. c. C.
- Q**uod non stant simul superbire exterius et interius humiliari. c. CI.
- Q**uod superbire non potest fieri propter honorem Dei. c. CII.
- 230 **Q**uod sublimitas status episcopalis non requirit superbe uiuere. c. CIII.
- C**ontra pompas ecclesiasticorum quorumcumque. c. CIII.
- 235 **Q**uod episcopus non sit iracundus. c. CV.
- Q**ue sunt remedia ire. c. CVI.
- P**onit alia remedia ire. c. CVII.
- P**onit alia remedia ire. c. CVIII.
- 240 **P**onit hic duas species de ira, scilicet, bona et mala et quomodo bona ira pertinet ad prelatum. c. CVIII.
- C**ontra tyrannidem prelatorum. c. CX.
- Q**uomodo prelati debent cauere a nimio potu. c. CXI.
- 245 **Q**uod prelati nullum per se percutiant. c. CXII.
- Q**uod prelati non cupiant turpia lucra. c. CXIII.
- 250 **Q**uod prelati debent deuote et hilariter recipere peregrinos. c. CXIII.
- Q**ualis et quanta debet esse benignitas episcopalis. c. CXV.
- P**robat per hystoriam qualis et quanta debet esse benignitas episcopalis. c. CXVI.
- 255 **D**e prudentia episcopali. c. CXVII.
- Q**ualiter prudentia episcopalis ostenditur in correctione subditorum. c. CXVIII.
- 260 **Q**ualis debet esse sobrietas episcopis. c. CXVIII.
- Q**uod prelati ecclesie non possunt ducere lautam uitam. c. CXX.
- 265 **Q**uod in ecclesiasticis non potest colorari superbia sui status per honorem diuinum. c. CXXI.
- Q**ualiter debet apparere iustitia in prelate. c. CXXII.
- 270 **Q**ue fecerunt pagani pro zelo iustitie. c. CXXIII.
- Q**ualiter Christus inuehit malos prelatos non seruantes iustitiam. c. CXXIII.
- C**ontra prelatos appetentes laudari et famari ab hominibus. c. CXXV.
- Q**uomodo aliqui mali prelati amant gulam et honorem. c. CXXVI.
- Q**uomodo ecclesiastici semper sine saturitate appetunt habere plus et plus dum uiuunt. c. CXXVII.
- Q**uomodo ecclesiastici appetunt sibi reuerentias fieri. c. CXXVIII.
- Q**uomodo mali prelati minima ponderant et maxime ponderanda contemnunt. c. CXXIX.
- Q**uare oportet episcopum esse pre aliis continentem. c. CXXX.
- Q**uod prelati debent cordialiter Scripturam Sacram legere ut sciant alios informare et etiam repugnare hereticis et malis hominibus. c. CXXXI.
- H**ic ponitur tertia regula pro directione uite episcopali. Et primo dicit quod episcopus pre aliis debet uideri homo et alii pecus si ei comparentur. c. CXXXII.
- Q**uod episcopus habeat mundas cogitationes. c. CXXXIII.
- Q**uod episcopus abundet pre aliis operibus bonis. c. CXXXIII.
- Q**uod episcopus sit discretus in silentio. c. CXXXV.
- Q**uod episcopus sit utilis in uerbo. c. CXXXVI.
- Q**uod episcopus sit compassiuus proximis suis. c. CXXXVII.
- Q**uod episcopus sit pre aliis contemplatiuus. c. CXXXVIII.
- Q**ualiter sit contemplandum. c. CXXXVIII.
- Q**uod episcopus sit bonis uiris ut socius. c. CXL.
- Q**uod episcopus sit crimosus rigidus. c. CXLI.
- Q**uod episcopus intus et extra sit circumspectus. c. CXLII.
- I**ncipit tertia pars Pastoralis que est de officio pastoralis ad oues applicato. Et primo ostenditur in quo commendatur episcopalis correctio. c. CXLIII.
- Q**ualis debet esse corrector et correctio. c. CXLIII.

- 325 **Q** uantum sit bona et utilis correctio et
contra contemptores. c. CXLV.
- Q** uod correctio est species iustitie et opus 350
caritatis. c. CXLVI.
- Q** uod quilibet potest corrigere alterum
suo tempore et loco. c. CXLVII.
- 330 **Q** uomodo Sancti Patres amabant
correctionem. c. CXLVIII. 355
- Q** uantum bona sit correctio.
c. CXLVIII.
- Q** ue impediunt correctionem. c. CL.
- 335 **Q** ue sint alia impediencia correctionem.
c. CLI. 360
- Q** ualis modus debet teneri in correctione.
c. CLII.
- Q** uod aliqui sunt modi requisiti ad
correctionem, et quale sit consilium. 365
c. CLIII.
- Q** uod triplex est species correctionis.
c. CLIII.
- 345 **Q** uod alii tenentur corrigere ex officio, alii
ex caritate, et monitio debet
precedere denunciationem et 370
punitionem. c. CLV.
- Q** uod prelatus summopere debet esse
secretus et reservare pacem. c. CLVI.
- Q** uod status episcoporum est summus in
ecclesia et semper habet angelum
specialem ratione status. c. CLVII.
- H** ic ponitur quarta pars principalis et
ultima huius pastoralis, in qua agitur
de premio episcoporum et prelatorum
in patria. Et primo quod prelatus
dicitur architector. c. CLVIII.
- Q** uantus est agricola. c. XLVIII.
- Q** uantus est pastor. c. CLX.
- Q** uantus est fideiussor. c. CLXI.
- Q** uantus est medicus. c. CLXII.
- Q** uantus est speculator. c. CLXIII.
- C** ur specialiter convenit prelati ecclesie
dos agilitatis. c. CLXIII.
- Q** uas penas Deus paravit in inferno malis
prelati. c. CLXV.
- Q** ue gloria debetur bono prelato.
c. CLXVI.
- D** e fine libri et de iterata presentatione
eidem domino Valentino.
c. CLXVII.

DEO GRATIAS.

APPARATUS CRITICUS HUIUS TABULAE.

1 sequentis *post* rubricae *add. Mo B T* rubricae pastoralis : haec quae sequuntur sunt rubricae libri Pastoralis editi per Reuerendissimum magistrum Franciscum Eximenez *V P A* (magistrum *om. A*) 1-2 rubricae...libri *om. Val M C* 2 et : et hic proceditur serie et ordine subsequenti. Ponitur enim *V P A* agitur in primis *post* libri *add. V P A* : igitur in primis *post* libri *add. ed. a.* Pastoralis magistri Francisci Eximenez *post* libri *add. P A* 3 et hic proceditur serie et ordine subsequenti. Ponitur enim primo quid debet intelligi nomine clerici *post* clericali *add. ed. Mt To Val* (proceditur : prosequitur *Val*) : et h. p. s. et o. s. per capitula inferius annotata. Primum q. d. i. n. e. *post* clericali *add. M C* (debet : -cat *M*) 4 ferunt : portant *ed. To Val* 5 est : dicitur *M C* 5-6 primus...hostiarius : ad quid tenetur exorcista *ed. Mt To* : a. q. t. hostiarius *Val* 7 ponit historiam : ponitur historia *M* 7-9 ponit...officium : qualiter honorantes domum Dei et benedicentes ibi officium a Deo honorantur et facientes contrarium puniuntur *ed. Mt To Val* 10 lectore: secundo ordine ecclesiastico qui dicitur lectoratus *ed.* : secundo o. e. q. d. lector *Mt To Val* : s. o. q. d. lector *V P A M C* 11 exorcista : tertio ordine qui dicitur exorcistatus *ed.* tertio ordine qui dicitur *ante* exorcista *add. V P A a* 12 acolito : quarto ordine qui dicitur acolitatus *ed. To* : quarto o. e. q. d. acolitus *Mt Val* 13 subdiaconatu : quinto ordine qui dicitur subdiaconatus *ed. Mt To* : q. o. q. d. subdiaconus *Val* 14 diaconatu : diacono *V P A* : sexto ordine qui est diaconatus *ed. Mt To Val* (est : dicitur *To*) 15 presbyteratu : septimo ordine qui dicitur presbiteratus *ed. Mt To Val.* quantum est honorabile *om. ed.* honorabile : -bilis *ed. Mt* : -bili *M* 17 summe : sumere *err. Mt. se ante attendant litur Mt.* attendant: teneantur aduertere *ed.* : tenentur a. *Mt To Val* 23 abundantes : abutentes *ed. a* mala *om. ed. Mt. To Val* 24 in malos usus *om. Val* 25 clerici : ecclesiastici *ed. a* sint : sunt *ed.* ornati : ordinati *Val M C* 25-6 et sanctam *om. ed. a* 27 quantum : quod *A* sunt *om. T* 29 sacerdos : -dotes *M* debet : -nt *M* 30 reuerens : -ntes *M* et Deo reuerens *om. ed.* 33 tractet : contractet *ed. a* sacra : sancta *C* 35 quod *om. ed.* 36 perierunt : sunt precepti *ed. Mt To Val* 37 quod *om. M* suo *om. C* 41 qui... missam : de clericis indignis ad missam celebrandam *To* 43 sacerdos : presbyter *Mo B T* : -dotes *C* debet : -hent *C* 45 qualiter: quomodo *V P A* : quando *M* sacerdos *om. Mo B T* 46 ante missa et post : in missa uel ante *ed. Mt To Val* 48 ponitur *ante* que *add. To Val* : hic p. *ante* que *add. Mt* a sacerdote *post* missam *add. ed. Mt To Val* 49 sacerdos *om. ed. Mt To Val* 51 sunt : sint *Mo B* 51 a clerico *om. ed. Val.* 53 se *ante* debet *add. P* 55 secunda : tertia *err. B T* huius Pastoralis : libri *Mo B T* huius *om. To Val* 55-57 incipit... et *om. M C* 56 principalis *ante* ubi *add. V P A* ubi : in qua *To Val* et statu *om. To Val* 56-59 ubi ...ordo *om. ed. Mt.* 57 et *om. V P A* primo : primum est *M C* 57-60 et...orda: in se considerata *To Val* 58 quod *om. A C* 60 dignitas... ad : superaddit supra *ed. Mt To Val* 63 in quo euectatur : impugnat *ed. Mt To Val* 65 quomodo : que *Val* 69 episcopalis *om. ed.* : ecclesiastica *Mt To* 71 loquitur *ante* contra *add. To* 73 exemplo : -plis *ed. Mt To Val C* prelatio : presidentia *ed. Mt To Val* 74 et *om. To Val* quare principes : cur reges *ed. Mt To Val* 75 ut saluentur : saluandi *ed. Mt. To Val* 77 imperiti : periti *ed. Mt. To Val* 78-9

dicentes quod possunt saluari *om. ed. Mt. To Val* 82 ponit : sunt *ed. Mt To Val* multum *om. Mo B T*
82-3 *om. A* 84 ponit *om. ed. To Val* 86 ponit quandam exclamationem : exclamatione *ed. Mt To Val*
88 que *om. M* est *om. T* 89 clericorum : eccle- *ed. a* 91 quod ante multi *add. To* false ;
falso *ed. To M* : falso colore *Mt.* multa : magna *ed. a* 93 ille ante qui *add. ed To Val M C* 95 sit
om. C 97 periculum : -osum *V P A* 101 qui : si *To* uouit : nouit *Val M C* 103 teneatur :
-neat *B* 108 assumptus : aspectus *M* 109 animarum *post regimen add. C* 112-13 secundum
... apostolicam *om. Val* 113 apostolicam *om. Mo B T* 116 quod *om. M To* episcopum *om. Mo*
B T 117-118 et...sobrium *om. Mt Val* 118 et *om. To* 120 quod *om. Val*
122 probatur aliter : presbyter alter *T* quod episcopus *om. T* 123 et conscientiatu *post prudens add.*
M 124 agitur : igitur *To* agitur quomodo : etiam probatur *Val* 125 et conscientiatu *post prudens*
add. ed. Mt. To M C prudens *om. M* 127 qua pena : quantum *ed Val* : quod *To* seu : sine *err.*
M 131 presbyteri : clerici *ed. a* 134 in publico : publicior *err. Val* 135 presumitur :
presumatur *ed. Mt To M C* 139 recipiat : accipiat *M* 140 honestos *om. ed B M* 142 mensa:
missa *M* 143 episcopale *om. Val* 146 episcopis et clericis *om. Val* 148 esse *om. T*
id est : et *T Val* 148-9 id est, predicator *om. V P* 149 et : uel *Val* 151 quantum : quod *M*
autem *om. To* obligantur : -gentur *ed. Mt To Val* 152 ad predicandum et ante ad *add. ed a* ad
informandum populum *om. Val* populum : subditos sibi *Mt To M C* 156 ebrietatem : ine- *C*
uiso *om. To* 160 totus *om. Val* 160-61 et compositus *om. Val* 164-5 nec auarus *om. T To*
Val 166 quod ante quattuor *add. ed. Mt.* 167 quorum *om. To* 170 quod ante secundum
add. Val signum auaritie clericorum *om. Mo B T.* 173 datur : debent dari *Val* beneficium : -cia *Val*
175-6 tertium...c. LXXXI *post c. LXXXIII (l. 179) M* 177 auaritie clericorum *om. Mo B T*
clericorum : ecclesiasticorum *C* est *om. C* 180 quod ante contra *add. To Val* 181 ualde *om. ed.*
182-185 ponit ... lucrum : auaritia dat in clericis alia mala signa *ed. To* (quod ante auaritia *add. To*) : de
aliquibus aliis magnis signis que ex auaritia mostrantur in clerico que notabiliter sunt ad magnum Dei
contemptum *Val* : omnia *om. Mt.* 182 contra clericos : auantie clericorum *C* 183 chorum nec
ueniunt *om. M C* 186 etiam *om. M* 186-188 ponit ...missa : de abusionibus simoniaciis
introducitis ex auaritia in ecclesia *ed. To Val* (aliquibus *post de add. Val*) : omnia *om. Mt.* 189-192
ponit ... aliis : de quadam alia malitia per clericos ex auaritia perpetrata *Val* : *om. Mt* 189 ponit ...
uidelicet *om. ed To* contra : de *ed To* auaritiam : -as *M* 190 clericorum : presbyterorum *ed To*
unicam : unam *ed.* 191 pro uno *om. To* intendunt : credunt *ed. To Val M C* 191 dictam
om. ed To 192 de : pro *T* de ... aliis : multis missis *ed.* : multis missis eis commissis *To*
194-197 contra... celebrare : contra celebrantes intuitu pecunie uel propter spem pecunie *ed.* : contra c. i.
pecunie *To* : de quadam alia malitia clericorum qui de mane ueniunt ad ecclesiam cum proposito non celebrandi
et ducti a malitia propter solutionem sibi promissa celebrant *Val* : omnia *om. Mt* 195 propositum
celebrandi *om. b* : deuotionem *C* 196 libenter *om. ed. To Val C* 195-6 ex cupiditate : ex auaritia *M*
197 celebrare : facere celebrari *M* : -ri *C* 199 contra... celebrantes : contra non celebrantes pretendatos
ed. : c. n. c. maxime *p. To* : omnia *om. Mt.* contra...celebrantes *post c. XCI (l. 203) M*

non post nunquam *add. ed To Val C* 199-201 contra... qui: in conspectu cleri quod canonici et maiores
 in magnis ecclesiis *Val* 201- 202-3 et si celebrent *om. ed. To Val M C* 203 contra ... raro ;
 hic de multis defectibus ecclesiasticorum uironum *ed. To (hic om. To) : omnia om. M* 204 bene
 regere *om. Val* sibi *om. ed. a* 205 subiectas *om. ed. a* et *om. ed. C* specialiter *om. ed.*
 206 et familiam *om. ed. M M* 207 isto : primo *b : quo M C* 207-209 in isto ... e.
 NCIII post c NCIII (1. 212) *T* 207-208 in.. apostolo : incipit secunda regula apostolica pro
 episcopis dirigendis *ed. M To Val M* 208 tradita : -to *M* 210 in hoc capitulo incipit declarari
 secunda regula pro episcopis dirigendis *ante primum add. b M* (declarari : -re *A* tradita ab
 apostolo *ante pro add. A* apostolica *ante pro add. M* hoc capitulo : quo *M*) primum ...est *om.*
Val 210-211 omnia *om. ed.* 213 est *om. M* 215 dispensatio : -tor *Val* 215-6
 integra et sincera : -ger et -rus *Val* 217 quod *om. ed.* dimittit: dimittat *T* 220 administrant et
om. ed. a 221 in usibus illicitis *om. ed. a* 223 debet *err. M* 223-224 omnia *om. ed.*
 227 exterius *om. ed.* 227, 229 et 231 quod *om. ed. M To* 229 quod superbiere *om. M*
 231 episcopalis *corr. B : spiritualis Mo (expunct. B) A* 234 quorumcumque *om. ed.* 235 quod
om. M 237 sunt : sint *Val* 238 ponit *om. ed. M To Val* 239 ponit *om. ed. M To Val*
 iterum *ante alia add. Mo B T* omnia *om. A* 240 hic *om. M C* 240-242 ponit...prelatum :
 de tribus speciebus ire *ed To* 240 ponit... species : de duabus speciebus *M Val* de ira : ire *Val*
 241 bona et mala : de b. et de m. *M*. quomodo : cum *M*. 242 ad prelatum : prelato *M*. 243
 tyrannidem : tyranniam *ed. M. To Val* 244 et qualiter *ante prelatum add. ed. M To* sibi *ante cauere*
add. ed. M. To C 244-5 *om. Val* 246 quod : quomodo *A* nullum *om. B* 250
 debet : debeat *ed.* 254-255 qualis...episcopalis : hocmet *ed. To Val* : predictam *M*. 254-6 omnia
om. M 259 subditorum *om. Val* 263 quod : quomodo *Val* 264 lautam : lentam *To*
 265 potest colorari: debet tollerari *Val* 266 superbia sui : -hie sue *Mo B T* 268 in *om.*
Val 272 iauelit : inuenit *Val* contra *ante malos add. M* 274-5 et famari : infamari *M*
 276 gulam : gloriam *To* 278 semper *om. To* 279 et plus : et minus *V P A* 281
 ecclesiastici *om. M* dum *ante appetunt add. P* sibi *om. ed.* 282 fieri *om. ed.* 283
 prelati *om. b M C* ecclesiastici *ante mali add. To* 284 maxime : -ma *V P A To Val C*
 288 debent : dicunt *T* 289 legere : diligere *ed. To* : amplectere *M* : scire *Val* 290 etiam *om.*
ed. M To Val 292 hic : in quo *V P A M C* hic ponitur *om. To Val* pro: hic *Val* 293 et
 primo dicit : est *To* 294 episcopus : prelatum *V P A M C* si ei comparentur : eius
 computatione *ed. To Val*: si ei contemnentur *M*. 300 in *ante operibus add. C* operibus bonis : in aliis o.
P 301-2 omnia *in marg. B* 305 compassius : -ssibilis *Mo B* : -ssionabilis *T* 309-10
omni om. M 311 ut *om. To* bonis : -us *Val* : *om. C* 315 et ultimum *ante quod add. M*
 317-20 incipit... correctio: tertia pars pastoralis *ed.* 317- 19 incipit... quo : sequitur tertia pars
 presentis pastoralis (...) *M C*. 317 incipit: hic ponitur *Mo B T* principalis huius *ante Pastoralis*
add. V P A pastoralis : principalis libri *Mo B T* 317-20 que ... correctio : in qua agitur de officio
 pastorali ad oues applicata *Val* : *om. ed. To* 319 applicato : -ta *V P A C* et primo

ostenditur : cuius sequentia explicatur per rubricas et capitula subsequentia quorum capitulum primum est *C*
ostenditur : -dit *Val C* : dicit *Mt* 322 ostendit ante qualis *add. V P C* eius post correctio *add. ed. Mt*
Val C et correctio : in eius correctione *To* 324 et post bona *om. To Val* correctionis post
contemptores *add. ed. Mt Val C* 325 contra *om. C* 326 est : sit *A* 326-7 et opus caritatis *om.*
ed. 328 quod *om. ed. Mt. To* 330 quomodo : quod *A* : quali *C* 332 quantum : quanta *ed. Mt*
To Val sit : facit *ed. Mt. To Val* 332-3 omnia in marg. *Mo* 335 que : qui *Mo B T* sint :
sunt *ed. To A.* 335-6 omnia *om. Mt.* 337 teneri *om. C* 339 quod *om. ed. Mt To*
aliqui : alii *Val C* 340 sit : debet esse *ed. a* 342 quod *om. ed. Mt.* species correctionis :
correctio *ed To Val* 344 quod *om. ed To.* alii : aliqui *P* debent et ante tenentur *add. ed Val*
346-7 et ... punitionem *om. V P A* 348 summiopere : summe *ed. V P A a* 348 et 350
quod *om. ed. Mt To Val* 349 secretus et *om. To* reseruare pacem : conseruator pacis *ed. a*
350 et ultimum ante quod *add. C* 350-372 omnia *om. To* 351 semper *om. V P A*
352 ratione status *om. V P A* 353 hic ponitur : incipit *ed V P A Val* : sequitur *Mt M C* principalis
: pastoralis *Val : om. C* 353-4 et... ultima *om. Val* : principalis et ultima *om. M* hic ... agitur:
nunc restat et breuiter tractare de quarto tractatu et ultimo presentis libri, uidelicet, de eius premio supernali et
gloria parata circa que procedendum est in modum per rubricas inferius explicatas. Ostensum et primo *Mt.*
354 Pastoralis : libri *Mo B T* libri ante Pastoralis *add. P* 355 eius ante premio *add. ed.*
episcoporum : pastoris *M C* 355-7 episcoporum ...architector : supernali et gloria *ed.* 355-6
episcoporum ... in patria : eius premio supernali et gloria parata *Val M C* 356 et *om. M C* primo
: primum *M* 356-7 et... dicitur : continens decem capitula quorum capitulum primum est de premio
correspondente prelato quatenus est *C* : p. est de premio e. prelato q. est *M* 356-7 quod ... dicitur : in
hoc capitulo de premio correspondente prelato in quantum est *V P A* 358-62 quantus : quod *Mo*
B T 358 quantus : secundo quantum *ed. Mt Val* : quatenus *V P A C* : s. est quatenus *M*
episcopus post agricola *add. ed. V P M* 359 quantus : tertio quantum *ed. Mt Val* : t. quantus *V P* : t.
quatenus *A* : tertio est quatenus *M* episcopus post pastor *add. ed.* 360 quantus : quarto quantum *ed.*
Mt Val : q. quantus *V P* : q. quatenus *A* : q. est quatenus *M* : quatenus *C* episcopus post fideiussor
add. ed. 361 quantus : quinto quantum *ed. Mt Val* : quatenus *V P A C* : q. est quantum *M* 362
quantus : sexto quantum *ed. Mt Val* : quatenus *V P A C* : s. est quantum *M* 363 conuenit : competit
ed. Mt. Val 364 dos : duos *M* corporis post agilitatis *add. ed. Mt Val C* 365 octauus est
ante quas *add. M* 367 que... prelato : septimo quantum est dux episcopus *ed.* : quantum est dux post
prelato *add. Mt Val* : s. est quatenus dux *M* nonus est ante que *add. M* 369 decimus est et ultimus
ante de *add. M* ; et ultimus ante de *add. C* de *om. Mt.* huius ante libri *add. ed. Val* et conclusionem
ante libri *add. Val* presentatione : representatione *Mt* 369-370 et ... Valentino *om. ed Val*
370 eidem : eiusdem *Mt* 372 amen ante Deo *add. V* : amen explicit ante Deo *add. P* : finit tabula ante
Deo *add. Val* Deo gratias : explicit tabula pastoralis *om ed. Mt M C.*

INCIPIIT PASTORALE MAGISTRI FRANCISCI EXIMENEZ.

Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia
 episcopo Valentino, frater Franciscus Eximenez ordinis fratrum minorum,
 eius humilis seruus et filius, seipsum totum cum omni reuerentia ueri pontificis
 5 et summi Ihesu Christi et in eius gloria totiusque ecclesiastice dignitatis.
 Reuerendissime pater et Domine: Feruor uestre benignissime caritatis quo
 cupitis dignitatem episcopalem ac Christi cleri patefieri toti mundo, ut Christus
 etiam in eo altius honoretur, me sepius impulit ut iuxta mei imperitiam
 tractatum aliquem conderem, qui predicta saltem utrumque describeret et
 10 statum episcopalem ac cleri cunctis fidelibus dignum, magna reuerentia
 demonstraret. Vester etiam uenerabilis seruator dominus Michael de Miraculo,
 Rector de Penaguila, ex parte uestra me ad hoc opus peragendum tanta
 instantia sollicitauit quod abinceps non ualui quantumlibet resilire, licet
 infirmus et senex. Quod igitur hic magnitudo sapientie a Domino uobis date
 15 sanum inuenerit Spiritui Sancto attribuat a quo omne uerum procedit; quod
 autem corrigendum apparuerit, uestre prouidentie ac Sancte Romane ecclesie
 submittatur. Processus autem huius libri, pater reuerendissime, sequenti serie
 declaratur. Habebit enim tractatus iste quattuor partes principales. Prima agit
 in generali de clero, siue de statu uel religione clericali quantum sit exaltata.
 20 Secunda de dignitate episcopali in se considerata. Tertia de officio pastoralis ad
 oues applicato. Quarta de eius premio supernali et gloria parata.

1 Pastorale: -lis P incipit ... Eximenez: Epistola ed.: In nomine Ihesu Mt.: om. To M: Prohemium libri qui dicitur Pastoralis editi a magistro Francisco Eximenez, magistro in sacra pagina, ad instructionem prelatorum et omnium clericorum Val: In nomine Domini nostri Ihesu Christi et eius genitricis Marie. Sequens littera fuit directa Reuerendissimo domino Cardinale Valentie a fratre Francisco Eximenez, ordinis fratrum minorum in et super promissione libri pastoralis quem eidem domino Cardinali destinauit. Prout sequitur C 2 diuina: digna Dei ed. a prouidentia: gratia a 3 Eximenez: -nis ed.: -nii Mt.: -menez To: -niz Val.: -nit Mt.: -nez C 5 Christi om. ed. a eius om. ed. Mt. To Val M totiusque: totius a 6 feruor: fauor V: om. P uestre: nostre M benignissime: excellentissime ed. a quo: qua Val 7 cleri: clericum ed. 8 altius post eo Val sepius: superius M ut: et V 9 predicta: per dicta ed.: predictam salutem M utrumque: utcumque T A M: utramque Val 10 episcopalem ... reuerentia om. M 11 Miraculo: -culi Mt. 12 peragendum: -nda M 13 instantia: importunitate ed. a abinceps: ab inceptis ed. Mt. To M C quantumlibet: quemlibet M: om. ed. To Val 14 uobis: nobis V P A 15 inuenerit: inueniret P uerum: rectum ed. To Val 16 sancte iter. M sententie post ecclesie add. T V A Mt M C 17 autem: igitur Mt 18 tractatus: liber a habebit: habet T principales om. ed. Mt To Val agit: aget Mo B 19 de post siue om. Mt. de ante religione add. B 20 oues: homines Val applicato: -ta M C To Val: -tur Mt supernali: -lis (-s litur. Mt.)

De statu uel religione clericali. c. I.

Primo enim uidendum est quid intelligi debeat nomine clerici, ad quod
 respondetur Extra De Prebendis: Cum secundum Apostolum ubi dicitur
 quod clericus a clerico dicitur quod sors uel hereditas Domini nominatur, quia
 5 secundum Hieronymum, Epistola XXXIII: Ideo clerici sic dicuntur, quia de
 sorte Domini sunt et Dominus est sors et pars et portio eorum est. Vnde
 Deuteronomii X et Iosue XIII dicitur quod tribus Leui non habuit partem nec
 possessionem cum fratribus suis, quia Dominus possessio eius est. De quibus
 etiam dixit: Ipsique mei erunt, id est, deputati specialiter ad eius cultum et
 10 seruitium. Vnde licet omnis rationalis creatura obligetur ad Omnipotentem
 Deum colendum et honorandum, tamen populus leuiticus, id est, clericalis
 specialiter est ad hoc obligatus et deputatus a Deo et ex institutione ecclesie, ut
 orent pro populo uiuo et defuncto et suppleant defectus et uices laicorum, qui
 iugiter ad hoc intendere nequeunt propter occupationes et negotia mundana,
 15 quibus oportet eos necessario implicari. Et propter hoc laici statuerunt clericis
 dare prouentus notabiles et uitam opulentam, exemptiones et honores speciales,
 tamquam populo a Deo electo et diuino seruitio mancipato, ut merito
 eis dirigatur illud Prime Petri II: Vos estis genus electum, regale
 sacerdotium, gens sancta et populus acquisitionis ut, uidelicet, uerbo et
 20 exemplo uirtutes annuntietis, uidelicet, populo Dei eius qui uos uocauit in
 admirabile lumen suum, uidelicet, in lumine fidei et Scripture ac legis, ut ipsi
 sint lumen populo Dei, quibus dicit Apostolus illud Matthei V: Vos estis lux
 mundi et illud Isaie XLIX potest clerico dirigi, uidelicet: Dedi te in lucem
 gentium, quia clerici boni lumen sunt populo Dei uerbo et etiam exemplo.

1 uel religione *b2* continens XXVIII capitula sequentia *post* clericali *add. C2* incipit liber Pastoralis editus
 a Francisco Eximeniz magistro in sacra pagina de ordine minorum ad instructionem prelatorum *ante* de *add. ed.*
 1-22 de ... Dei *om. To* 3 libro tertio *ante* ubi *add. ed. C* : li. ter. capitulo IX *add. Mt M* 3-4 ubi...
 clerico dicitur *om. P* 6 est *post* eorum *om. ed. A* 11 leuiticus *om. T* 14 intendere : attendere *A*
Val C : accendere *M* 19 populus : populo *Mo B T* 20 annuntietis : nuntietis *T V ed. Val C* 21
 lumine : lumen *ed. C* 22 apostolus : Christus *ed. a* 24 populo : populi *ed. a*

Cur clerici portant tonsuram. c. II.

Ideo in signum predicte dignitatis clerici portant tonsuram, ut dicit Hugo libro II De sacramentis, parte III, capitulum X, unde dicit quod primum signaculum clerici est tonsura, que corona dicitur, qua signatur quod clericus uocatus est
 5 ad altitudinem diuini ministerii, cui seruire regnare est. Corona enim regale decus significat, quia clerici in populo Dei precipuum locum habent et statum ut reges, ideo dicuntur regale sacerdotium, ut supra est dictum. Propter hoc etiam coma capitis ipsi clerico in modum corone tondetur et summitas capitis desuper denudatur, quo intelligitur ut reuelata facie gloriam Domini
 10 contempletur, ut dicit Hugo ibidem, et ut non sit medium inter intelligentiam eius et Deum. Vnde prohibetur nutrire comam ibi, De uita et honestate clericorum, ne in crinibus glorientur quasi carnales et muliebres. Monentur etiam ibidem, ut habeant religiosa uestimenta, ut habetur distinctione XXIII: Clerici. Vestimenta etiam nec calciamenta habere non licet nisi que honestatem
 15 sapiant et religionem. Vnde dicit Hieronymus in predicta Epistola: Turpissimum est quod de rosa procedat fetor, et de lumine fumus, et de paupere superbia, et de inope pompa, et de sancto dissolutio et praua edificatio, et de corona clericali corona superbie, cui Dominus maledictionem imprecatur eternam, cum dicitur Isaie XXVIII: Ve corone superbie! ubi quedam glosa sic
 20 inquit: Detestabilis est superbia in clerico, qui fonti humilitatis optimo Ihesu per suum misterium se coniunxit. O quam turpiter talem a se repellit Dominus et quam moleste eius portat sicutium. O quam odibiles sunt Ei preces illius!. De istis dicitur Trenorum III: Qui nutriebant in croceis amplexati sunt stercora. Hugo libro De sacramentis predicto sic inquit: Tonsura ecclesiastica
 25 a Nazareis sumpsit exordium, qui caput radebant et capillos in igne sacrificii ponebant, ut patet Numerorum VI, significans quod qui diuino sunt misterio deputati, omnes cogitationes seculares debent a se abscindere et Deo omnes cogitatus offerre. Vnde licet labor magnus sit semper habere cogitationes mundas, non tamen illi, qui abstinens est, sicut erant nazarei et qui a mundo
 30 segregatus est ut illi qui oratione efficaci et societate deuota famulatur.

1 cur : quod *Mo*² 5 ministerii : misterii *B T V At To* 7 dicuntur : dicitur *ed. To Val M C*
 11 prohibetur : -atur *ed. MC* 12 crinibus *suprasc. To* : criminibus *ed. litur. To* : [mi-] *litur. Val* 13 etiam
 ante habetur *add. ed. At To MC* 15 sapiant : capiant *Mo B P Mt* 16 turpissimum ... fetor *transp. post*
 ve (*l. 19*) *Mo T* 19 dicitur : dicit *B C* 20 de ante *optimo add. ed. To C* 22 portat : percat *b* 23
 nutriebant : -atur *T V A At Val C* 27 abscindere : abscidere *T V At M* : abscide *C* 28 suos *ante cogitatus*
add. a 30 illi : ille *T P ed. To Val M* famulatur : fulcitur *ed. To Val* : fulciuntur *M*

Quid est tonsura et primus ordo qui est hostiarius. c. III.

Tonsura non est ordo sed est dispositio, preambula ad sacros ordines, non necessitatis absolute sed congruitatis et ex statuto ecclesie. In omni enim transitu de statu ad statum maxime de inferiori, ut de laicali, ad superiorem, qui est clericalis, conuenienter interponitur aliqua dispositio disponens et
 5 preparans suscipientem. Talis enim dispositio est tonsura siue corona, que etiam significat assumentem leuari in statum diuini cultus, qui a sanctis dicitur status regalis, que etiam est signum aliquo modo distinctiuum predictorum statuum, scilicet, laicalis et clericalis. Et hic nota quod laicalis status a statu
 10 clericorum distinguitur duplici signo, uidelicet, interiori, quod est caracter, qui datur in omni ordine, et exteriori, quod dicitur corona, quod etiam artificialiter distinguit, ut dictum est. Hec autem omnia ponit latius Hugo libro III De sacramentis, et hic aduerte, ut tradit Hugo De sacramentis et Magister Sententiarum in IV: Septem sunt ordines, uidelicet, hostiarius, lector,
 15 exorcista, acolitus, subdiaconus, diaconus et presbyter, quorum quilibet imprimit caracterem et quilibet est signaculum quoddam, in quo potestas specialis traditur ordinato et officium; ideo psalmistatus nec episcopatus sunt ordines quia caracterem non imprimunt. Finis autem sex ordinum est presbyteratus: ideo propter Eucaristie reuerentiam in qua uerum conficitur
 20 corpus Christi per solum presbyterum, statuit ecclesia a Spiritu Sancto inspirata, ut sex ordines alii predicti precederent septimum, scilicet, presbyteratum tamquam preparationes et dispositiones ad illum. Primo igitur in collatione ordinum datur primus ordo, qui dicitur hostiarius, cuius officium est, ut dicit Hugo ibidem, custodire locum confectionis sacramentorum ab his,
 25 qui immundi determinati sunt, scilicet, ab excommunicatis. Dicit Hugo ibidem quod isti huius ordinis in Veteri Testamento significati sunt per ianitores templi. Ad hos pertinet, ut dicit idem, portare claues ecclesie et eam, ut Dei templum, discrete claudere et aperire temporibus competentibus, fideles etiam recipere, et excommunicatos excludere, immo isti tenentur templum Dei
 30 facere seruari mundum ab omni turpitudine corporali et spirituali, quantum in eis est, et ne ibi committantur turpia spiritualiter maxime nec etiam corporaliter et summe obseruare tenentur, ne Christi templum per

1 et...hostiarius om. M² 3 et om. ed. To 7 in: ad ed. Mi To Val C cultus: clericatus ed. To Val
 8 distinctiuum: distinctum V P To M¹ 13 idem ante Hugo add. ed. B Val M C 15-16
 quilibet imprimit caracterem et om. ed. To Val 17 specialis: spiritualis A T 27 idem: ibidem A To
 ibidem post idem add. ed. C

quancumque turpitudinem polluat. Vnde dicit Apostolus Prima
 Corinthiorum III quod qui templum Dei uiolauerit, disperdet illum Deus.
 35 Vnde sicut hystorie antike tradunt, omnes principes qui templum Dei
 fedauerunt in fine turpiter confusi sunt et destructi. Sicut in speciali fertur de
 Pilato, et de Nabucodonosor, et de Antiocho, et de Pompeio, et Iuliano
 Apostata, et de aliis multis, unde fedare sacra graue sacrilegium est. Vnde
 omnes clerici hec uidentes, cum omnes sint hostiarii, debent zelare fortissime
 40 pro honore templi Dei, quod dicitur ecclesia, ubi conficitur corpus Christi
 quod ibi nulla turpitudinis committatur. Nec possunt sine magno onere
 conscientie sue dissimulare ut quantum in eis est, ibi non fiant commercia,
 tripudia, baraterie nec dissolutiones quecumque, cum ad hoc obligentur ex
 ordine hostiarii suscepto immo et, quantum in eis est, debent uitare ne fiat
 45 perinde uia, sic Dominus ostendit Marci XI, qui non permisit uas transire per
 templum, nec debent ibi permittere esse animalia ut canes nec quod ad missam
 audiendam ducantur aues uenatice nec fiant ibi inutiles sermocinationes nec
 quecumque inhonesta. Hoc ordine usus est Dominus siue hunc ordinem
 expressit nobis quando de templo Dei eiecit ementes et uendentes et
 50 numulariorum efudit omnes, ut patet Matthei XXI et Iohannes II, allegans illud
 Luce XIX: Quia domus mea domus orationis uocabitur; uos autem fecistis
 illam speluncam latronum. Vbi Hilarius: Domus ecclesie soli cultui diuino
 dedicata est et qui ibi dissoluta fecerit, grauer punietur a Deo.

**Ponit historiam pro bene exercentibus dictum ordinem et bene
 dicentibus diuinum officium. c. IIII**

Legimus de Doroteo archiepiscopo Treuirensi quod in morte sententiam
 damnationis accepit, eo quod semper existens in diuino officio in choro
 5 soluebat silentium nec soluente corrigebat, sed sepius ponebat se cum
 propinquis sibi ad loquendum de moribus, et ridebat, et trifabatur
 inuerecundus et officium diuinum etiam in choro festinari faciebat. Cui uiuenti
 dixit semel Sanctus Leopodius, ut refertur ibidem: Quia tuis dissolutionibus
 fedasti tuam sedem et sponsam et aliis fuisti occasio fedandi et diuinum

35 templum : templa ed. *Mt To Val M* 36 fertur : infertur *P T Val* : refertur *Mt M* 38 unde post est :
 ideo ed. *a* 40 dicitur : est ed. *To* quod dicitur ecclesia : et de ecclesia Dei *Val* 43 tripudia : turpia ed. *To*
Val 44 et corr. supra *Mo* : nec *B P T A Mt* : etiam ed. *C* debent : debere *P T To* 49 Dei om. *Mo B*
 51 Luce XIX : Isaic LVI ed. *To Val* 1-2 ponit...officium : qualiter honorantes donum Dei et bene dicentes ibi
 officium a Deo honorantur *M2* 6 moribus om. ed. : moribus *Val Mt* : omnibus *To* : rumoribus *M* 8
 Leopodius : Leopardus ed. *To Val* 9 occasio...diuinum in *merg. Mo*

10 officium oblitus es, Dei gloriam non aduertens, nec emolumenta que per Dei
 seruitium suscipis non recompesasti honoribus et seruitiis debitis, immo in hoc
 specialiter Creatorem tuum offendisti, propter hoc isto anno in lecto tuo
 sententiam eterne mortis recipies, ut Deo tuo ingratus et stultus. Ideo
 successor eius Calopodius altissime emendauit defectus Dorotei, faciens dici
 15 officium diuinum deuotissime, et ecclesiam expurgando ab omni turpi
 facinore et propterea gloriosissime finiuit dies suos, dicens sic circumstantibus
 eum in fine: Quia Deum meum totis uiribus coli feci et honorari maxime per
 diuinum officium in choro et honorem mihi possibilem sedi sacre et templo
 Dei exhibui, missus est mihi a Christo princeps gloriosissimus Michael cum
 20 grandi multitudine angelorum, qui cum honore premaximo habet inde me
 modo deferre in celum. Ideo rogo uos omnes, quantum possum, filii mei, ut
 Deum meum specialiter in officio diuino, quantum ualueritis, honoretis in
 choro, et templum reueramini pro uiribus, scientes quod ista sunt Deo
 multum accepta et grandi remuneratione digna.

De secundo ordine ecclesiatico, qui dicitur lector. c. V

Secunda preparatio que fit in sacerdote ad Eucaristiam est per secundum
 ordinem qui dicitur lector sub quo comprehenditur psalmistatus, de quo
 specialiter loquitur Isidorus libro VII Ethimologiarum, capitulo XII, licet
 5 secundum aliquos per primam tonsuram fiat clericus psalmista. Et sic patet
 quod tunc psalmistatus non est ordo, quia dictum est supra quod tonsura non
 est ordo nec ordini alicui necessario annexa. Sciendum est quod actus lectoris
 est legere in ecclesia propheticas et apostolicas lectiones, ut dicit ubi supra,
 capitulo sexto, et etiam alia que in choro leguntur, quia ergo gesta Æterni
 10 Regis habent isti legere in templo Dei coram clero et populo, ideo summe
 debent aduertere ut sciant bene legere et legenda intelligere, distincte
 proferre, bene accentuare cantum et sonum lectionum scire et etiam ubi est
 punctus altus et depresus et circumflexus et interrogatio et pausa fienda et,
 gestu semper deuoto et reuerenti, non extra librum oculos ducere uagos et
 15 dissolutos, sed potius prouocando auditores ad deuotionem, non ad risum nec

10 officium...gloriam in marg. Mo 16 p. g.: per hoc gloriose ed. To Val MC: propter h. gloriose Mt.
 17 meum om. ed.To Val 19 gloriosissimus: -sus ed.V To 20 inde om. V P A Mt C 22 meum:
 nostrum ed.Val: uestrum M 23 eius post templum add. ed.T A To 24 digna: con- ed. To
 1 secundo...dicitur b2 lector Mo2 T2 V2 P2: -oris A2 :toratus B2 C2 5 psalmista: -tatus P T Mt Val
 5-6 et sic p. q.: et si sic p. q. ed. To Val MC: et si sit quod Mt 8 pro: prophetias ed.T To Hugo ante
 ubi add.A ed.To Val 13 ita fiat post fienda add. ed. ToVal M

ad dicenda quecumque. Sciendum est tamen quod cum hi ordinantur, queritur
 de eorum uita et fide et ingenio, et eis traditur codex ab episcopo ordinante
 eos. Hoc officium Christus presignauit quando in medio seniorum aperuit
 20 librum Isaie prophete, legens illud Isaie VI: Spiritus Domini super me et
 cetera, et sicut patet Luce III, et hoc dicit Hugo ibidem quod per hoc
 significauit Dominus quod uerbum Dei annunciantes speciali gratia debent
 clarere coram Deo et populo eius.

De tertio ordine, qui dicitur exorcista. c. VI.

Tertia preparatio sacerdotis ad Eucaristiam fit per ordinem dictum exorcistam,
 quibus datur spiritualis potestas eiciendi demones de corporibus hominum. Hi,
 cum ordinantur, librum accipiunt de manu episcopi, et quia istam potestatem
 5 non omnes habent, ideo dicit Apostolus Prima Corinthiorum XII: Numquid
 omnes gratiam habent curationis? quasi dicat quod non. Sed hic dubium, quia
 multi habentes hunc ordinem non sufficiunt expellere demones et sufficiet
 aliquando unus laicus idiota et simplex, ad quod dicitur a quibusdam quod
 aliquando sic est quia tales sunt magni peccatores et in quibus demones
 10 dominantur, ideo non est dignum quod tales imperent eis, ex quo ipsi uolunt
 se culpabiliter subicere. Hoc officio autem Christus usus est, quando tetigit
 aurem et linguam muti et surdi dicens: Epheta, quod est aperire, Marci VII.

De quarto ordine, scilicet, de accolito. c. VII.

Quarta preparatio ad Eucaristiam fit per accolitum officium. Acoliti est ferre
 lumen dum euangelium legitur et offertur sacrificium. Hi aliter dicuntur
 ceroferarii, quasi ferentes cereos accensos, quod lumen corporale significat
 5 lumen euangelice doctrine quo nunciatur ut homines uideant recte ire ad
 regnum Dei et tenebras peccatorum fugere. Et hoc officium ostendit nobis
 Dominus Christus se habere quando dixit: Ego sum lux mundi et qui sequitur

16 dicenda : indecentia ed. : indecentiam Val ; incidenciam M cum om. To M cum hi : hi quando ed.
 queritur : quia Mo B T V P M 17 et ante fide om. V ed. Val M C 20 et ante sicut om. ed. To M C
 21 Spiritus Sancti post gratia add. ed. a 1 tertio...dicitur b2 2 sacram ante fit add. ed. a
 exorcistam : -ta VT AVAl M : -tatus B ed. C 3 isti sunt ante quibus add. ed. a spiritualis : specialis ed.
 B T To Val M 5 ideo om. P ad post prima add. Mo V 6 curationis : -num ed. M C est post
 sed add. T V A Val M C 9 quia : quod ed. To Val 1 de...scilicet Mo2 B2 T2 A2 : de...o. P2 s. de
 a. : qui dicitur accolitus V2 ed2 To2 2 accolitum : -atum ed. M ; acolitis C 6 Dei om. ed. To
 6-7 nobis D. om. ed. To.

me, non ambulat in tenebris, Iohannes VIII, ut dicit Hugo ubi supra capitulo VIII.

De quinto ordine, scilicet, subdiaconatu. c. VIII.

Quinta preparatio ad Eucaristiam fit per ordinem subdiaconatus. Quorum officium est accipere oblationes ab offerentibus et eas offerre diacono, uel eas ponere in altari, pallas et substractoria lauare et sacra uasa tractare et ministrare episcopo et sacerdoti circa altare, quibus dicitur Isaie V: Mundamini, qui fertis uasa Domini. Et hunc ordinem presignauit nobis Dominus Iohannes XIII cum precinxit se linteo et lauit pedes discipulorum. De istis dicit Hugo ubi supra, capitulo II, quod quia tamen accedunt ad corpus Christi et ad contingentia ipsum, quod obligentur ui talis ordinis ad perpetuam castitatem legere epistulam. In his non est actus principalis, secundum Alexandrum de Alis, sed consequens ordinem istum.

De sexto ordine, qui est diaconatus. c. IX.

Sexta preparatio ad sacram Eucaristiam fit per sextum ordinem, qui dicitur diaconatus. Iste potest facere quicquid omnes precedentes ordines faciunt, et ultra predicare, dicere euangelium, et hortari populum ad adorandum et ad flectendum genua et ad pacem Domini nuntiandam. Hunc ordinem Christus presignauit, quando sacramentum in cena dispensauit et postea ad orandum in orto inuitauit apostolos dicens: Vigilate et orate, Matthei XXVI. Hos ostendit Apostolus quales debeant esse, Prima ad Timotheum III, uidelicet, pudicos, non bilingues, non uinolentos, non sectantes turpia lucra, et habentes conscientiam puram. Et hi probentur prius et sic ministrent nullum crimen habentes, hi debent esse constantes et firmi, exemplo Laurentii et Vicentii, homines magne fidei, honesti et sapientes, sicut Stephanus, qui cum sex aliis fuit electus ab apostolis ad custodiam uiduarum, ut patet Actuum VII. Ad ostensionem fortitudinis zeli istorum statuit ecclesia quod super eorum humerum sinistrum portaretur stola, que significat patientiam et zelum Dei in omni aduersitate et in hoc cognoscant se paratos esse ad ferendum iugum

1 quinto...scilicet *Mo2 B2 T2 V2* q. o., scilicet, de s. *P2A2* 2 quorum : cuius *ed.* 4 pallas : poculas *Val* : patenas *Mt* substractoria : -tersoria *ed.* 7 lauit : lauauit *ed.* 8 II : XX *ed. M* 9 hi post obligentur *add. Val* 10 et ante legere *add. ed. To.* 1 sexto...diaconatus : diacono *Mo2 B2 T2* : de diacono, s. o. *P2* est : dicitur *V2 Val 2* 3 iste potest : isti possunt *ed. To Val* 9 uinolentos : -tes *M* : uolentos *T P* 15 portaretur : poneretur *ed. a*

Domini in omni tribulatione. Vnde dicit Hugo quod nimis dolendum, quod talis gradus detur dissolutis et hominibus indeuotis et miserabilibus, et pontifices a quibus isti sumunt textum Euangeliorum, multum debent ad hoc attendere et suos officiales compellere, ut in his et in eorum etate et moribus sint attentī, et inducere eos debent ut, maxime quando ministrant in altari, attendant ut omnia fienda fiant sine defectu et caueant ab omni risu dissoluto, gestu et sui compositione silentio et oratione prouocentur circumstantes ad sacramentum Eucaristie honorandum et ad Dei timorem et amorem.

**De septimo ordine, scilicet, presbyteratu quantum est honorabile.
c. X.**

Septimus ordo qui est finis precedentium est presbyteratus, et hi dicuntur uicarii discipulorum Christi, sicut episcopi dicuntur esse successores apostolorum. Horum statum extollit multum Hugo De sacramentis et ex multis causis. Primo ex sigillo glorioso, quia iste ordo imprimit caracterem, ut dicit Hugo ibidem, quia caracter est signum a Deo creatum in anima sacerdotis, quod a nullo deleri potest nisi a solo Deo. Ideo sacerdotium in isto signo fundatum non potest tolli a Papa nec ab aliquo mortali, etiam a degradato, excommunicato, irregulari uel maledicto. Hoc signo, ut dicit Hugo ibidem, distinguitur sacerdos a clerico non sacerdote, et per hoc signum potest angelus et diabolus cognoscere de homine sibi preposito, an sit sacerdos, qui in beatis sacerdotibus est in magnum honorem et gloriam, et in damnatis in confusionem grandem. Hoc signum sacerdotale non communicatur a Deo angelis, immo nec gloriose matri Dei, sed solis sacerdotibus. Hoc signum est tante reuerentie apud angelos, ut dicit Fulgentius, quod citius angelus deferret reuerentiam sacerdoti sibi obuio quam angelo simili sibi. Secundo extollitur sacerdotium ex posse miraculoso illi a Deo collato unde, sicut ostendit Magister Sententiarum in quarto, sacerdoti in consecratione datur potestas consecrandi corpus et sanguinem Christi et conficiendi uel sacrorum uerborum sacramentalium, adhibita debita materia et intentione. Hoc sacramentum instituit Christus et usus est eo in cena quando conuertit panem in corpus suum

17 est post dolendum add. ed. VA a. 23 et sui: ut sui B corr. supra Mo prouocentur: -cent ed. B To M C 1 septimo ordine Mo2 B2 T2 P2 A2 : et est septimo ordo V2 scilicet Mo2 pres...honor: qui dicitur presbyteratus ed. 3 est pres: dicitur pres- ed. A a.: om. V 4 LXXII post uicarii add. ed. P A To Val. 7 quia: qui ed. a 8 isto: primo Mo BT: illo V 11 distinguitur: debet distingui ed. To M C 12 preposito: pro- T V P Val C 17 reuerentiam: -lia V P: om. ed. To M C 18 collato: collocato Mo. 20 conficiendi corr. in marg. Mo.

et uinum in sanguinem suum, ut legimus Matthei XXVI. Ad sacerdotes pertinet
 confessiones audire et peccata discutere et iudicare, ligare et soluere, et Deo
 25 animas sibi confessas reconciliare, sacramenta ministrare, predicare, et pro
 populo orare speciali cultu, uidelicet, cultu misse, quia ad hoc est specialiter
 deputatus et etiam pertinet ad eum Christum Patri in sacrificio offerre pro
 populo et inter Deum et populum mediare. Hinc est quod, ut dicit Basilius,
 officium sacerdotis, cum sit summe reuerentie, debet notabiliter honorari.
 30 Vnde in lege antiqua iussit Dominus sacerdotes esse multum honorandos,
 uocans eos angelos, ut patet Malachie secundo, ubi dicitur, quod labia
 sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirent de manu eius, quia angelus
 Domini exercituum est. Hos, inquit, ostendit Dominus multum reuerendos,
 dum noluit eos implicari in cultu terre, ut patet in Leuitico, sed solum eos suo
 35 cultui mancipauit dicens: Hi enim mei erunt, id est, solo meo seruitio deputati.
 Sepius etiam reperitur in Lege antiqua Domini ut honor sacerdotibus deferatur
 in omnibus tamquam Dei ministris. Constantinus etiam imperator, sicut
 legimus in Hystoria tripertita, multum eos honorauit, non permittens quod a
 seculari homine iudearentur, allegans quod de eis poterat dici illud
 40 propheticum: Vos dii estis et filii Excelsi omnes. Nec permittebat inter eos
 nasci lites, immo semel combussit processus contra eos sibi portatos, dicens:
 Absit a uobis lis, qui filii Dei et filii pacis estis. Hinc est quod uolens ostendere
 Dominus Ihesus quanto honore uult sacerdotes extolli, omnes sacerdotes
 honorantem et fauorantem honorauit et exaltauit etiam in uita presenti, ut patet
 45 de eodem Constantino et Theodosio, Iustino et Carolo imperatoribus, uno
 etiam de Daud et Salomone et Ezechia et Iosia regibus Israel. Etiam per
 oppositum confudit et destruxit omnes eos inhonorantes notabiliter, sicut patuit
 in Saule, Ozia, Anthioco et Iuliano Apostata et aliis imperatoribus Legis noue.

32 requirent : requirunt Mo B T (fu) corr. Mo 35 mei om. ed. To 36 reperitur : repetitur Mo M
 honor om. ed. a 38 et ante non add. ed. Val 43 omnes : hominem ed. Val 46 Iosia : Iosue ed. To
 47 confudit : confundit V P Val

Quod episcopi summe attendant ne faciant malos homines sacerdotes. c. XI.

Ex quibus infert idem Basilius ibidem quod summe tenentur aduertere pontifices quos ordinant et assumunt ad tantum officium, cum aliquando
 5 propter turpem et scandalosam uitam sacerdotum, populus nimis scandalizetur et officium eorum notabiliter contemnatur. Prelati etiam, ut dicit ibidem Basilius, qui quando consentiunt sacerdotibus male uiuere, siue permittunt eos male populum edificare, grande Dei iudicium incurrunt in fine propter magnam irreuerentiam ab eis Deo factam. Legimus de Ricardo,
 10 archiepiscopo Neapolitano quod cum sibi adducti essent duo presbyteri, quorum unus fuit sibi delatus quod iurabat turpiter partes corporis Christi et quod teneret publice concubinam et alter quod luderet publice ad taxillos, utrumque priuauit beneficio ecclesiastico et pro semper, quod audiens Innocentius Papa sancte memorie dictum iudicium, notabiliter extulit et
 15 approbavit. Refertur etiam ibidem quod cum Arnulfus episcopus Paduanus annuatim in Synodis remississet omnia crimina clericis suis quoad forum ecclesiasticum pro certa quantitate pecunie, et hoc fuisset intimatum Honorio Pape, statim remouit eum ab administratione dicte ecclesie tanquam simoniacum et uedentem iustitiam ecclesiasticam et fauorantem peccata
 20 subditorum suorum. Et idem ibidem. Sic summe expedit ecclesie Christi habere sacerdotes religiosos et exemplaris uite, ne Christi sacramentum prebeant contemptibile populo et suis exemplis nequissimis et sacerdotium Christi propter eos ludibrio et contemptui exponatur. Ideo dicit Gregorius, II libro Moralium quod nemo in ecclesia Dei plus nocet quam qui peruerse
 25 uiuens nomen uel gradum sanctitatis habet. Hunc, inquit, nemo audet corrigere et tunc culpa talium uehementer in exemplum extenditur, dum pro reuerentia gradus uel ordinis peccator honoretur. Hinc est quod ad confusionem talium statuit ecclesia ne missa publici fornicatoris presbyteri ab aliquo audiatur, et hoc quia talis non timet sacramentum altissimum corporis Christi aliis
 30 contemptibiliter proponere, dum ipse peccator publicus publice tam sacrum misterium contractare pollutis manibus non ueretur.

1 attendant : debent aduertere Val2 : teneantur ad. To2 summe : multum Val2 1-2 ne... sacerdotes : ne malefaciant sac. M2 6 contemnatur supras. Mo : -iitur Mo B T P A M 7 quando : quoquomodo ed. a 11 sibi om. ed. To Val 13 pro semper om. ed. To Val quod om. ed. 15 cum om. b To C 20 dicit ante idem add. ed. M To Val M 21 religiosos : - se ed. a exemplaris : -are ed. M : -ate To Val 22 et ante suis om. ed. M. To Val M 24 Dei om. ed. M To Val 25 gradum : uel gratie ed. : gradus To : gratiam Val 27 honoretur : -ratur ed. M To Val M 30 publice om. ed. To Val

Quod sacerdotium est multum honorandum. c. XII.

Liconiensis etiam sermone decimo corporis Christi nititur ostendere multipliciter sacerdotium Christi esse notabiliter honorandum et consequenter etiam ministros eius. Et primo quia uidetur homini quasi naturale et naturaliter humane nature insertum, ut sacerdotium specialiter honoretur, unde a mundi
 5 principio primogenitus deputabatur diuino cultui et ueste speciali et quibusdam aliis cerimoniis pre ceteris filiis honorabatur. Similiter in lege a Deo condita, ut patet in Exodo et Leuitici VIII, ubi etiam habetur quomodo Aaron et ministri <in> tabernaculum testimonii honore multiplici aliis de populo
 10 preferebantur. Ipsi enim in spiritualibus erant iudices populi iuxta illud Deuteronomi XVII: Si difficile et ambiguum et cetera, ad uerbum eorum omne negotium dependet. Et Matthei XXIV hoc idem precipit Christus dicens: Quia super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei, ideo quecumque dixerint uobis facite. Honorem etiam istum expressit cum dixit:
 15 Nolite tangere Christos meos, immo iussit populo Israelitico de sacerdote habere specialem curam dicens Deuteronomi XII et XIII: Caue ne dimittas leuitam omni tempore quo uersaris in terra. Ad eos etiam ostendit pertinere premitias et innumerabilia alia iura, sicut patet in libris legalibus, immo et hostie, iuxta illud Leuitici XIII. Ad sacerdotem pertinent hostie, quia
 20 Deuteronomi X dicit: Ego sum possessio eorum. Tempore etiam famis Egipti Faraon mandauit quod sacerdotes de publicis horreis regis alerentur, ut patet Genesis XLVII. Refert etiam Valerius Maximus libro II et titulo primo, scilicet, De cultu deorum, quod fugiens imperator romanus quesiuisset quid esset de sacerdotibus suis et inuentos iussit eos poni in curru suo ut sic euaderent hostes suos. Exemptionem etiam sacerdotum legimus iam precessisse tempore antiquo, quia legimus primo Esdre VII quia Nazarei et Leuite et sacerdotes erant exempti a uectigalibus regiis quod etiam postea per
 25 Constantinum et Theodosium et Iustinum et Iustinianum et Carolum magnum imperatores est amplius dilatatum et confirmatum. Et hoc sumarie totum confirmat Apostolus dicens Prima Timothei V sic: Presbyteri duplici honore
 30

2 decimo : primo *ed. a* 7 in : a *Mo B P A* 8 ubi etiam : ibi *ed. Mt To Val M* 9 ministri : -ter *V P A*
 A tabernaculum : -culi *ed. a* 11 Deuteronomi ... cetera *om. ed. To Val C* : cetera *om. TV P A*
 : si ... cetera *om. M* : XVII *in marg. M* 12 idem : etiam *ed. To Val* precipit : precinit *b C* 13
 scribe : principes *b M* 17 leuitam : -as *ed.* : -tem *C* : limites *To* terra : terram *Mo B T* 18
 innumerabilia : innumera *ed. Mt To Val M* : innumeralia iura *C* 19 pertinent hostie : pertinet hostia *ed. a*
 21 publicis : populis *Mo B TV P C* 22 II *om. ed. a* 24 eos : illos *ed. Mt To Val M* sic
om. ed. To 25-26 iam ... legimus *om. ed. P*

digni sunt, maxime hii qui laborant in uerbo et doctrina. Vbi Glosa Aymonis sic inquit: Et si ex uerbo et doctrina honorandi sunt presbyteri, maxime tamen quia illis dirigitur illud Christi sublime uerbum. Matthei XVI: Quodcumque ligaueris super terram, erit ligatum et in celis, et quodcumque solueris super
 35 terram erit solutum et in celis, quod est intelligendum clauē non errante. Hec ille. Patet igitur ex predictis quod sacerdotes sunt notabiliter honorandi ratione sacri ordinis sui et ultimi, scilicet, presbyteratus.

Quod sacerdotes debent esse illuminati per Dei scientiam. c.XIII.

Innocentius etiam tertius in primo sermone De clerico nouo, extollens sacerdotium et statum presbyteri ponit de eis sequentes conclusiones et doctrinas. Prima est quod debent esse illustrati per Dei scientiam, unde
 5 Leuitici I dicitur: Habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum. Glosa: Vt sciatis quid agendum, quid respondendum, quid loquendum, quid timendum, quid amandum, quid sequendum, quid fugiendum. Vnde Hieremie XV: Si separaueris pretiosum a uili quasi os meum eris. Ideo in decretis, distinctione XXXVIII: Que ipsis, docetur que specialiter sunt scienda a clericis.
 10 Vbi sic: Que ipsis sacerdotibus sunt necessaria ad sciendum sunt ista, scilicet, sacramentorum liber, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, compotus, canones penitentiales, psalterium, omelie, que per circulum anni dominicis diebus et singulis festiuitatibus aperte leguntur, ex quibus omnibus, si unum defuerit, sacerdotis nomen uix in eo constare poterit, quia ualde periculose
 15 sunt euangelice mine, quibus dicitur: Si cecus ceco ducatum prestet, ambo in foueam cadunt. Hec ibi. Consulit ibidem dictus dominus Papa, quod clerici laborent efficaciter ad sciendum bene grammaticam, quia ista est eis pre aliis necessaria ad intelligendum Scripturam, post theologiam et est ad grandem eorum ornatum et decorem. Sed sicut dicit ibidem idem sanctus Pater. Hostis
 20 antiquus sic turbat clericos quod capaces scientie ex suis bonis naturalibus non curant de scientia, sed sunt ignorantes, quidam alii attendunt ad scientiam, sed male, quia fiunt deuoratores. Primi sunt quidam fere semper detrahentes scientibus, quia scientia non habet hostem nisi ignorantem. De istis Isaie LVI: Speculatores eius sunt ceci, id est, ignorantes. Ex istis sunt qui communiter

31 hii om. ed. To : illi Val : eos MC 33 Christi om. Mo B T A 34-5 et quodcumque ... celis om. ed. To Val 37 scilicet om. Mo B T 1 quod...scientiam : iter. rubrica capituli XII A² S 1 : X ed. To 7 Hieremie : Isaie ed. To : om. Val 9 XXXVIII (XX expunct. Mo) : XXXVII ed. Mi : III Val 13 aperte : apte ed 15 euangelice : euangelii ed. To Val ceco ducatum : cecum ducat ed. To Val prestet om. ed. To Val 16 dictus om. Mo B T 17 laborent : laborarent ed. Mi To

25 incedunt per uillas ad spatiandum uagabundi leuantes oculos ad fenestras, ut
 uideant mulieres. Hi semper loquuntur de mulieribus et de cibis et potibus quia
 ex abundantia cordis os loquitur et incurrunt uitia otiositatis, qui si interrogentur
 quid faciunt discurrendo, dicent quod querunt famem et appetitum comedendi,
 quos non oportet famem querere per uicos, quia in domibus parentum suorum
 30 inuenirent eam frequenter; numquam student Bibliam, nec librum utilem
 eorum saluti, sed hystorias troianas uel romanas uel forte librum risus, sicut
 est facetus uel librum dictum de uulpe et lupo uel Esopum. Librum autem de
 uitiiis et uirtutibus nec de officio diuino, ut Rationale uel Iohannem Belleti uel
 35 similes, numquam uident. Numquam uadunt ad scholas theologie licet
 precipiatur Hieremie XVIII: Non prohibet lex a sacerdote et Osee III: Quia
 scientiam Dei repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Et merito,
 quia sicut dicitur Sapientie XIII: Vani sunt omnes homines, in quibus non est
 scientia Dei, et Prouerbiorum XXVII: Cor rectum inquit scientiam. Isti
 autem plus intendunt fabulis et stultitiis quam scientie Dei; de istis potest dici
 40 illud Hieremie LI: Stultus factus est omnis homo a scientia sua. Legimus de
 beato Hieronymo studente Ciceronem quod in iudicio interrogatus cuius
 professionis esset, respondit quod christianus; mentiris, dixit iudex, sed potius
 ciceronianus es, et dum fecisset ipsum fortiter uerberari, et Hieronymus
 clamaret misericordiam sibi fieri quia si unquam amplius uideret, legeret uel
 45 haberet aliquid Ciceronis, quod reputaret se Christum negare; tunc attendens
 iudex quod cum tanta assertione abiurasset doctrinam illam misertus est ei,
 tamen expergefactus sentit se fuisse percussum fortissime et multum
 doloratum. Ecce quantum abhorret Dominus in clerico et homine Deo dato
 intendere philosophicis doctrinis et dimittere religiosas et ad salutem
 50 pertinentes. Plus enim placeret Deo in clerico non multum curare de scientia
 iuris et canonum uel de speculatiua theologia sed, habita grammatica, curare
 diligenter de scientia salutis anime sue; hoc enim esset Ei acceptius, unde
 Ecclesiastici IX dicitur sic: Melius est qui minuitur sapientia et indiget sensu et
 timet Deum quam qui abundat sensu et transgreditur legem Altissimi. Et
 55 Prouerbiorum XXVI dicitur sic: Vidisti hominem sapientem sibi?; in Deo

25 spatiandum : spiciendum *ed.* leuantes oculos : -uatis -is *ed.* Mt.To Val M 29 discurrendo *ante* per
add. ed. a 31 eorum : sue *ed. a* 32 librum dictum : -ber -tus *ed.* Mt To Val 35 precipiatur : -
 piat Deus *ed.* Mt To Val M 38 inquit : sentit Mo B T V P C : querit A : exquirat Mt M : exquiret To
 : exquisit Val 39 autem : tamen *ed.* To Dei om. *ed.* A To 40 LI : LVII Mo B T P A C : LII
 V : libro To 42 professionis : profectiois *ed.* respondit : dixit *ed.* To 44 clamaret : clamauit *ed.* To
 dicens *ante* quia *add. ed.* 48 abhorret : horret *ed. a* 50 Deo : Domino *ed.* V P A Mt To M C 52 Ei
 om. *ed.* Mt To Val acceptius : -um *ed.* : -tabilius To : -tus Val 53 melius : -ior *ed. a* 55 sic
 um. A sibi : igitur *ed.* To Val

magis spem habebit illo insipiens. Refert enim sanctus abbas Effrem, quod
 multi sancti uiri fuerunt, qui propriam sapientiam et consilium absconderunt et
 ostendebant se ignorantes in publico, ut minus turbarentur a secularibus et
 magis possent uacare orationi et contemplationi ut fugerent honores et laudes
 60 hominum et perfectius intenderent Deo et conscientie sue. Non tamen propter
 hoc uolo condemnare studium et scientiam doctorum et studentium profunde in
 iure uel in theologia uel in aliis utilibus artibus, licet simplicibus esset magis
 expediens plus intendere necessariis ad propriam salutem.

Contra clericos abundantes sua mala scientia in malos usus. c. XIII.

Secundi uerum alii sunt qui habent scientiam, non tamen theologiam, quia illa
 non est de pane querendo, sed habent scientiam lucretiam, scilicet, iuris
 canonici uel ciuilis que, quamuis sit bona in se, est tamen mala eis, quia
 5 conuertunt illam ad multas malitias, et ad extorquendum pecunias a simplicibus
 et modis exquisitis. Ideo isti comparantur aquile, que habent uisum
 acutissimum, tamen habent rostrum mordacissimum, et pedem rapacissimum,
 et cor crudelissimum; sic isti sunt periti in scientia, tamen sunt mordacissime
 lingue, semper uerba sua dirigentes ad mordendum alios et ad detrahendum; ut
 10 causas inueniant contra eos et occasiones nocendi, habent etiam pedem
 rapacissimum quia semper tendunt ad rapinas et ad hauriendum quicquid
 possunt; sunt etiam crudeles in rapiendo et in extorquendo pecunias et alia
 bona a simplicibus non audentibus resistere sibi et dant de se infinita mala
 exempla illis percipientibus mala opera eorum, immo trahunt plures ad similia
 15 mala facienda. Istis maledixit Christus Luce XI dicens: Ve uobis legisperitis,
 qui tulistis clauem sapientie et scientie, ipsi non introistis et qui introibant
 prohibuistis. Propter quod, ut dicit quedam glosa, permittit eos Deus obcecari
 mentaliter propter abusum scientie et sic consequenter cadere in profundum
 peccatorum. Et hoc uoluit dicere Paulus Ad Romanos primo dicens de istis
 20 summarie sic: Dicentes, inquit, se esse sapientes, stulti facti sunt. Sequitur:
 Ideo tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant que non conueniunt,
 repletos omni iniquitate, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia,
 homicidiis, contentione, dolo, malignitate ut sint susurriones, detractores

57 fuerunt : fugerunt *Mo B V P* ; fugierunt *T* 58 publico : -cum *ed. a* ; -cam *V* 59 ut fugerent : et
 possent fugere *ed. Mt To Val M* ; et fugerent *C* 60 intenderent : intendere *ed. a* propter : per *ed. To*
Val M C 61 profunde *om. ed. To* 1 id est ante sua *add. A²* ; id est abutentes *P²* abundantes *C²* 2
 theologiam : -giam *ed. Mt To Val M* 14 immo : ideo *ed.* 17 ibi ante quedam *add. ed. P a* 21 en
 ante que *add. ed.* 22 malitia post iniquitate *add. ed.* 23 ut sint *om. ed. Mt.*

Deo odibiles, contumeliosi, superbi, scelesti absque federe et sine
 25 misericordia. Hec ille. De istorum mala scientia siue sapientia dicitur Isaie
 V: Sapientes sunt, ut faciant malum, bonum autem facere nesciunt. Glosa
 Hilarii: Sunt enim quidam litterati ita astuti ad faciendum mala quod uidentur
 diaboli, et sic rudes et imperiti ad bonum quod uidentur asini, quod totum
 30 habet radicem ab impressione et sequela consueti peccati. O quam difficiliter
 tales efficiuntur boni!; nec mirum quia nec Deum timent, nec homines
 uerentur, nec inueterata malitia eos sinit leuare caput ad Deum, qui eos exosos
 habet et quasi nullos despexit. De istis etiam dicit Salomon quod nemo potest
 35 tales corrigere quia eos Deus despiciens numquam ad se trahit. Hec ille.
 Interrogatus Alanus qui sit bestia magis ferox, respondit quod malus litteratus,
 eo quod totam suam scientiam et astutiam conuertit ad malum, cui concordat
 commune prouerbiu gallicanum dicens quod tria sunt animalia summe fatua,
 uidelicet, capra, asinus et magnus ac malus clericus; primo capra, que semper
 nititur in altum ascendere, non respiciens altitudinem ascensus, ideo sepius
 40 cadit et frangitur tota. Secundo asinus, qui communiter dimissa annona currit
 ad comedendum cardones, qui faciunt sibi stupescere dentes et pungunt sibi
 palatum, donec non possunt ultra comedere; tertio et super predicta magnus et
 malus clericus est mala bestia, quia cum optima sciat semper peiora facit. De
 istis dicitur Luce XI: Seruus sciens uoluntatem domini sui et non faciens
 uapulabit plagis multis. Vbi glosa Rabani: Talibus inferuntur plage cecitatis
 45 mentis et duricia cordis, ne reuertantur ad Deum, sed semper incuruentur ad
 faciendum peiora usque ad mortem; ideo istis psalmista imprecatur
 dampnationem eternam cum predictis plagis dicens: Obscurentur oculi eorum,
 ne uideant et dorsum eorum, id est, conscientiam, semper incurua, id est,
 incuruari permitte ad omne genus peccati donec moriantur, ut uidentes non
 50 uideant et intelligentes non intelligant, id est, non sibi proficiant, sed potius
 sibi noceant de omni scientia et astutia sua. Ex quibus patet principale
 propositum, uidelicet, quod clerici debent esse illustrati per Dei scientiam sicut
 predictus Innocentius predicat.

24 contumeliosi, superbi: -sas, -bos ed. scelesti: -rati Val; sterili Mt: om. ed. elatos,
 inventores malorum, parentibus non obediens, insipientes, incompósitos, sine affectiones ante absque add. ed.
 25 scientia: conscientia Mo B T V A: sapientia M 26 nesciunt: nescierunt ed. To 30 homines:
 hominibus ed. To 31 inueterata om. ed. To Val 36 gallicanum: gallicum ed. Mt. To Val M 38
 in altum: ui A nititur: nitit ed. respiciens: inspiciens ed. To Val 43 sui om. ed. A To Val
 48 ne ... eorum om. ed. T To eorum ante semper add. PA Si quibus: quo ed. To Val 53 predictus:
 dictus ed. predicat: dicit ed. P Mt.; primo dicit To M

Quod clerici sint ornati per bonam et sanctam conscientiam. c. XV.

Secunda doctrina eiusdem Innocentii ibidem est quod clerici debent specialiter esse ornati per bonam et sanctam conscientiam, et ad hoc debet eos mouere maxime, quia habent contractare sacra. Ideo dicitur illud Isaie LII: Mundamini, qui fertis uasa Domini. Sacerdotes proprie dicuntur ferre uasa Domini, dum contractant Christi corpus, quod dicitur sacre diuinitatis uas mundissimum, et calix quem contractant est uas preciosissimi sanguinis Ihesu Christi; altare etiam et uestimenta missarum et alia continguntia Christum, omnia dicuntur uasa Domini, que solus mundus minister Dei habet contractare.

10 Ideo dicit per psalmista Dominus: Ambulans in uia immaculata hic mihi ministrabat, scilicet, iuste, et non alius. Sed sicut dicit Beda, De honestate clericis: Vbi hodie tot feditates, ubi tot uilitates, ubi tot spurcitie, immunditie et carnalitates horrende, sicut inter ecclesiasticos, qui semper mala cogitantes, pessima loquentes et horrenda operantes presumunt conficere corpus Christi et sacra alia ministrare et contractare, non attendentes illud III Regum VI de Osa sacerdote qui arcam inmundus tetigit et statim pro temeritate mortuus cecidit? Considerent etiam tales Iohannem Baptistam, qui tam sanctus fuit, quod a Christo de eodem dictum est, quod inter natos mulierum non surrexit maior Iohanne Baptista, et tamen indignum se reputauit tangere corrigiam calciamenti Christi. Et unus imprudentissimus sacerdos presumit conficere et recipere et ministrare Christi corpus et sanguinem sine omni timore Dei, impreparatus, male contritus, male confessus et qui non satisfacit cui tenetur, nec reconciliauit se cum illis quos offendit, cum ad hoc sit obligatus per Christi preceptum positum Matthei V. O, inquit Beda ibidem, detestabile scelus! O horrendum flagitium! O nefanda rabies peruersorum! O quantum ostenditur ibi patientia Dei!, que tamen in posterum horribiliter puniet eos, dicente Apostolo Ad Hebreos X: Et si quis irritam faciens legem Moysi, sine ulla miseratione moriatur: quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit et sanguinem testamenti pollutum duxerit?. Sequitur: Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis. Crisostomus: Horum preces contemnit Deus et orationes abominatur, non obstante quod pre ceteris

1 clerici : sacerdotes *M2* sint *ed2* 3 ad ante hoc om. *ed.Mt To Val M* mouere : monere *Mo B T*
 4 eis ante illud *add.ed. a* 9 et ante omnia *add. Mo B T* 12 clericis : ecclesiasticorum *ed.Mt To Val M* : clericorum *C* 15 III : II *ed.* 17 et ante considerent *add. ed.To Val* 18 eodem : eo *ed. Mt To Val M* 19 Iohanne Baptista *om. ed.V P A To Val C* 20 imprudentissimus : impuden- *ed.To Val M C*
 24 V : VIII *ed Mt To Val M* 26 que : qui *ed.* 28 moriatur : -etur *ed. To Val M* 30 incidere : incurere *Mo B T*

teneantur orare et Deo offerre preces et sacrificia tam pro se quam pro aliis de
 quorum elemosinis uiuunt, siue sint mortui atque uiui. His dirigit Omnipotens
 Deus illud Isaie primo, dicens: Cum ueneritis ante conspectum meum, quis
 35 quesiuerit hoc de manibus uestris?. Ne offeratis mihi sacrificium frustra, quia
 abominatio mihi est. Sequitur: Solemnitates uestras odiuit anima mea; laboraui
 sustinens. Sequitur: Cum extenderitis manus uestras ad me et multiplicaueritis
 orationes uestras, non exaudiam, quia manus uestre sanguine plene sunt.
 Sequitur: Ergo lauamini, mundi estote; auferte malum cogitationum uestrarum
 40 ab oculis meis; quiescite peruerse, agere et discite bene facere. Que uerba
 maxime ultimo posita adducit ad propositum, scilicet, pro sacerdotibus
 Urbanus III in sermone Corporis Christi dicens sic: Et cui aptius conuenit
 quiescere, peruerse et bene agere quam sacerdoti, qui pre ceteris debet esse
 iustior et mundior a peccatis et maxime intentus ad bene agendum, cum
 45 potissime debeat esse intentus ad semper perficiendum in omnibus Dei
 uoluntatem et qui datus est ceteris in exemplum et cui ratione Sacramenti
 Eucaristie maxime conuenit uerbum Apostoli Ad Corinthios II dicente: Probet
 autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat. Hec autem
 probatio debet fieri per diligens sui examen exquisitum, ut se fideliter
 50 examinet, an conscientiam habeat puram et hoc examen committetur ardens
 oratio et fidelis confessio. Talis enim est fidelis mediator inter populum et
 Deum, quia talis habet Deum amicum; Prouerbiorum XXII scribitur quod qui
 diligit cordis munditiam iam habebit amicum regem, id est, Christum et talis
 meretur dici presbyter et seruus Dei et fidelis amator populi christiani.

35 quesiuerit : quesiuit ed. Mi. To Val M hoc : hec ed. V P a ut ambularetis in atris meis ante ne add. ed.
 M Val mihi : ultra ed. 41 maxime ante ultimo om. B : om. (cum spatio) Mo T propositum :
 populum ed. To 43 et bene om. ed. V et discere benefacere ante quam add. ed 45 debeat : -ant Mo B
 T V P intentis : intenti Mo B T 46 pre ante ceteris add. Mo B T 46 Sacramenti om. ed. To. 50
 committetur : -titur P : comittet ed. : communiter dicitur To : communiter est Val 52-53
 Prouerbiorum...amicum om. ed. To

Quantum sunt infideles Deo et populo mali sacerdotes. c. XVI.

Grandem falsitatem et illegalitatem committit in rem publicam et in populo
 Dei siue magnam fraudem ille sacerdos qui emolumenta, ut dicit Seuerus,
 sacerdotalia recipit ab ecclesia siue populo Dei et tamen male uiuit, nec est
 5 dignus ut pro populo intercedat ad Deum nec quod Deo irato in populum se
 opponat. Vnde Gregorius in Pastoralis sic inquit: Cum is qui displicet ad
 intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Sacerdos autem
 siue presbyter ad hoc est constitutus secundum Apostolum Ad Hebreos, ut sit
 mediator inter Deum et populum, quod ergo propter sua demerita populus
 10 perdat talem intercessorem et non habeat apud Deum mediatorem, grande
 flagitium committit et infidelitatem in Dei populum et grandis pene est reus, et
 nedum ipse, immo et prelatus eius qui hoc dissimulat quoquomodo, nam
 conuincitur secundum Hieronymum, quod consentit crimini preses qui
 crimen dissimulat subditi sui. De talibus prelatis dicitur Isaie LVI: Canes
 15 muti non ualentes latrare, non habentes saturitatem, quia aliud appetunt
 propter quod silentium suum uendunt. Vbi Glosa Strabonis: O statera
 mortifera! que uendentem et eum cui uenditur, pariter in eodem impulsu in
 infernum prosternit. Preter hoc sacerdos male uiuens peccat scandalizando
 subditos suos quia tunc subditi contemnunt suas predicationes et monitiones et
 20 quicquid boni facit, ideo dicit Gregorius in Omelia quod cuius uita despicitur,
 restat ut eius predicatio contemnatur. Immo contra istos loquitur Christus
 Matthei XV: Quicumque scandalizauerit unum de pusillis istis, qui in me
 credunt, restat ut suspendatur in collo eius mola asinaria et demergatur in
 profundum maris. Hieronymus: Mola asinaria eterna inferni pena est quam
 25 incurrit qui proximum scandalizat suis iniquis operibus atque uita. Et istis
 loquitur Dominus per Malachiam capitulo II dicens: Vos recessistis de uia mea
 et scandalizastis plurimos, ideo dedi uos contemptibiles omnibus populis.
 Glosa: Merito dat Deus malos ecclesiasticos mundo contemptibiles pre ceteris,
 quia ipsi Deum contemnunt et contemptibilem reddunt omni populo, dum eius
 30 seruitores se confitentur et ei obedire nolunt, immo et obedientes ei tepescere
 suo malo exemplo compellunt. Sequitur: Et quod peius, non obstante quod sic
 uiuant, iustos se esse existimant similes phariseis, qui secundum dictum

3 ut om. Val dicit S. : dixit S. ed Val M : dixi superius To. 5 se om. ed. 6 is : quis ed To : hiis
 P Mt Val C 7 per hoc ante irati add. ed. V P A Mt To Val M 9 suum ante quod add. ed. Mt Val M C
 quod : cum Mo 11 Dei om ed. Mt To Val 14 prelatis om. ed. 15 aliud : aliquid ed. a 16 o : omnis ed
 To Val. : om. C 17 statera : creatura ed. To : instatura M : qui statura C 17 in om. ed. Mt Val M 18
 preter : propter ed. Mt To Val 32 existimant : estimant ed. V To Val M C

Saluatoris erant sicut sepulchra dealbata exterius, sed intra erant plena
 spurcitia et feditate. De istis loquitur Salomon Prouerbiorum XXX: Est natio
 35 que sibi munda uidetur et tamen non est lota a sordibus suis. Hos precedent
 publicani et peccatores in regno Dei iuxta sententiam significati per
 phariseum qui se existimabat iustum, cui tamen pretulit Christus publicanum
 qui se peccatorem extimans clamabat contritus ad Deum dicens: Deus propitius
 esto mihi peccatori, cuius humilitatem ab alto repiciens Dominus iustificauit
 40 illum quia qui se humiliat, exaltabitur, sicut Christus asserit ibi late. Ex
 quibus patet ista secunda doctrina, scilicet, qualiter pollere debet sacerdos per
 bonam conscientiam.

**Quod sacerdos pre aliis debet esse deuotus et Deum reuerens.
 c. XVII.**

Tertia doctrina eiusdem domini Innocentii tertii ibidem, quod sacerdos
 ferueat per specialem deuotionem et Dei reuerentiam, quod ostendit per hoc,
 5 quia specialiter est Deo coniunctus ex officio suo. Cleros enim dicitur sors, ut
 dictum est supra, ideo clericus dicitur pre aliis esse de sorte Domini, id est, de
 consortio et de astricta familia eius, propter quod dixit Dominus de eis ut
 patet Numerorum III: Ipsique mei sunt. Vbi glosa: Etiam, Domine, sunt res
 populi, dum pro populo tenentur specialiter orare, dicente causam Domino
 10 Osee III: Ipsi, inquit, peccata populi mei comedunt. Glosa: Id est, hoc quia
 orando pro populo eternam uitam ab eo merentur habere, dicente Apostolo,
 Prima ad Corinthios IX: Si nos uobis spiritualia seminamus, non est multum si
 uestra carnalia metamus? quia qui altario seruit, de altari uiuere debet. Leuitici
 XII: Si quis immundus fuerit, orabit pro eo sacerdos, et sic mundabitur. Ideo
 15 oportet sacerdotem mundum esse, quia Ecclesiastici XXXIII: Ab immundo,
 quis mundabitur?. Gregorius: Superiectas eas sordes tergere non ualet manus,
 que lutum tenet. Sanctus abbas Effrem, sermone VI qui est de sacerdotibus, sic
 inquit: Nihil Deo detestabilius quod sacerdos Deo irreuerens et indeuotus, qui
 officium diuinum uix persoluit, qui Deo non nisi mercede seruit, qui coactus
 20 ad chorum uenit, qui missam nisi coactus celebrat et illam miserabiliter
 persoluit, qui ecclesiam abhorret, deuotis detrahit, spiritualibus uiris

34 XXX: III ed. To Val M. 37 existimabat: estimabat ed. Va. 1 sacerdos: -dotes Mo2 B2 T2 deuotus: -
 ti Mo2 B2 T2 Deum Mo2 B2 T2 reuerens: -ntes Mo2 B2 T2 et D. r. om. To2 3 est ante quod add. ed.
 Mi To Val M. 4 uel floreat post ferueat add. b C. 7 astricta: scripta ed. To: stricta Val. 8 Domine:
 sacerdotum ed. 10 id est: et Mi ed. To Val. 11 eternam om. ed. a. 16 eas om. ed. a. 21 abhorret: horret
 ed. Mi To Val M.

inimicatur, qui cor semper tenet distractum, hinc inde girouagis oculis
 continue respicit, semper suspirat ad recessum, in omnibus indeuotus, in
 cunctis dissolutus, qui nullum signum ostendit amoris nec Dei timoris, sed est
 25 in scandalum omni eum intuenti. Iste semper per uiam mortis pergit, nec est in
 statu salutis. Quomodo igitur iste pro aliis ueniam postulat, quem in ira Dei
 esse sibi et omnibus constat?. Hec ille. Contra predictam indeuotionem
 ecclesiasticorum loquitur Decretalis, Extra De celebratione missarum:
 Dolentes sic dicens: Dolentes referimus quod non solum quidam minores
 30 clerici uerum etiam aliqui ecclesiarum prelati circa comessationes superfluas et
 confabulationes illicitas, ut de aliis taceamus, fere medietatem noctis
 expendunt et somno residuum relinquentes uix ad diuinum officium concentu
 auium excitantur transeundo undique syncopa matutinum. Sunt et alii qui
 missarum solemnia uix celebrant quater in anno et, quod deterius est, interesse
 35 contemnunt et si quando dum hec celebrantur intersint, chori silentium
 fugientes intendunt exterius colloctionibus laicorum, deinde auditum ad
 indebitos sermones effundunt aures intentas, non porrigunt ad diuina. Hec
 igitur et similia sub pena suspensionis penitus inhibemus districte precipientes
 in uirtute sancte obedientie, ut diuinum officium nocturnum pariter et
 40 diurnum, quantum Deus eis dedit, studiose celebrent pariter et deuote.

Exortatorium ad diuinam laudem. c. XVIII.

Occasione predictae Decretalis scripsit Paulinus patriarcha Hierosolimitanus
 omnibus suffraganeis episcopis suis ut omnino intenderent diuine laudi et cultui
 ecclesiastico, allegans eis illud psalmiste: Sacrificium laudis honorificabit me,
 5 quia illic iter quo ostendam illi salutare Dei. Et consequenter tangit in suo
 exortatorio dictam Decretalem punctualiter, ut est posita et superius recitata.
 Et in fine subiungit sic: Sed reuera ingratitude ecclesiasticorum et indeuotio
 multum prouocat Omnipotentem Deum. Sunt enim plures in ecclesia excessiue
 reddituati de patrimonio Ihesu Christi, qui nunquam dixerunt missam nec
 10 uolunt etiam ordinari uel si sint sacerdotes rarissime celebrant, non
 attendentes quod ratione officii sacerdotalis et etiam beneficii pre aliis Domino

22 inimicatur : iniuratur ed. To Val : imicitatur M 29 dolentes : edolentes M : om. b quidam om. b
 32 relinquentes : -querunt ed. M Val : -quant To 33 et om. ed M To Val. 40 quantum : quod ed. : quem
 Val 4 honorificabit : honorabit ed. To Val M 5 illi : ei Mo B T tangit : tetigit ed. M To Val
 8 Deum om. ed. To Val 9 Ihesu om. ed. M To Val

obligantur licet institutor ad hoc eos non obligauit expresse. Sunt tamen
 exosi et ordine obliti, quod non otiose debet esse susceptum, nec missam
 supplent per orationes alias speciales, qui nec officium diuinum persoluunt uix
 15 sed semper distracti ad impertinentia cum grandi Dei contemptu se referunt et
 non ad officium, quod male persoluunt. De quibus dicit Dominus illud Isaie
 primo: Hic populus labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Glosa
 Ambrosii: Et Deus semper est longe ab eis. Sequitur: O infelices et quid dicent
 in morte Deo, quando dicetur: Redde rationem uillicationis tue. Quid fecisti de
 20 patrimonio Christi tibi credito ad administrandum? Certe non dedisti
 pauperibus, qui iuxta te moriebantur frigore atque fame. Quid igitur infelix
 fecisti de eo? Et: Qualiter illud dispensasti?, quia ibi nihil habebas preter
 nudam uitam. Ideo dicet iudex: Serue male et piger. Et: Nonne oportuit illa
 25 dispensare pro Deo, qui tam late tibi contulit, quod in tui dispendium fatue
 expendisti? Certe totum euomes, quando dicet Christus demonibus: Seruum
 inutilem qui nullum fructum intulit de sibi commissis: ligate manibus et
 pedibus et eum statim proiicite in infernum. Item Hieronymus sententialiter in
 epistula quadam in persona istorum summarie sic inquit: Ego, infelix clericus
 in domo paterna uix unquam uinum biberam, uix carnes gustaueram, inter
 30 asinos et capras iacebam, rusticano pane et uestimento me sustentabam; modo,
 ex quo clericus sum, non sapiunt mihi nisi specialia culta et delicata, uina
 discerno, carnes etiam delicatas fastidio, uestimentis utor preciosis, et qui
 semper de fimo loquebar, de iure et de aratro, modo reges diiudico, ciuitates
 et ciues uilipendo. Sequitur: O rustice et sic de sorte Domini impinguatus!
 35 Expecta, expecta, quia cito ueniet dies illa in qua dicetur de te ministris
 mortis: Rapite otium inutilem istum, stultum et cecum, et quantum se
 glorificauit in deliciis, date ei perpetuo luctum et penas. Hec Hieronymus.
 Alanus etiam in suo Directorio ait: Abominatio est Domino, ut Scriptura
 testatur, quod diues sit mendax et senex sit stultus sed maxime detestatur quod
 40 pauper de bonis Crucifixi ditatus sit superbus et delicatus, qui cum datus sit
 ceteris in exemplum. Hos sepius permittit Deus conculcari contemni et
 depauperari et esse ludibrium et derisio populis cunctis. Et hoc comminatur eis

12 obligauit : -uerit *ed. Mt To Val M* 13 exosi : ex officio *ed. Ta Val* 13 obliti : obligati *ed. To Val* 15
 impertinentia : imperitiam *ed. To M* Dei *om. ed. To* 16 illud *om. Mo B T* 17 primo *om. ed. To Val M C*
 19 fecisti *om b* 20 credito : tradito *ed. a* ad admin- : ad mun- *ed. Mt.* 22 eo : illo *ed. a* 23 te ante illa
add. ed. a 24 tam *om. Mo B T* 26 fructum : seruitium *ed. To Val M C* ligate : -tis *ed.* 27 et eum :
 eum *ed. To* ; *om. P* 30 capras : porcos *Mo B T* uestimenta : uestitu *ed. Mt To Val* 33 de iure *om.*
ed. To Val ; de rure *C* de ante aratro *om. ed. Mt B Val M* diiudico : iudico *ed.* ; Dei iudico *To* 34
 impinguatus : -guaris *ed. To Val* 36 otium : -us *Mo B T* ; -osum *Mt* ; *om. ed. To Val* quantum : quam *ed.*
 38 ait *om. ed. a* 40 cum : tamen *ed. Val M* sit post datus : est *ed. A Mt. M* ; esset *To* ; *om. Val*

dicens Baruch III: Delicati mei ambulauerunt uias asperas, ducti sunt ut grex
 direptus ab inimicis. Vnde Petrus Blasensis in Exortatorio suo dicit:
 45 Abominabile est Domino et intollerabile ut nobiles uelint bona ecclesie
 hereditare et tenere pompam et statum de patrimonio pauperum quorum
 dicuntur homicide, iuxta illud Ecclesiastes XXXIII: Panis egentium uita
 pauperum est et qui fraudat illum, uir sanguinis est, sed abominabilius est
 Creatori cum filii simplicium de eodem patrimonio uiuunt laute et iacent culte,
 50 presumunt supra posse et loquuntur grandia in sola substantia temporali
 confisi, quam non a parentibus sed a Christi ecclesia indignissimi susceperunt.
 Sequitur: O et quale exterminium est eis paratum a Domino quia nemo
 cogitare sufficit pre magnitudinem penarum et dolorum. Ex predictis patet ad
 quanta mala ducit clericos carentia deuotionis, ideo dixit Anselmus quod nullus
 55 est maioris pretii nec reuerentie nec quis dignior premio temporali et celesti
 quam clericus modestus, deuotus et honestus, Deo reuerens et populo
 exemplaris. Talis, inquit, una grandis columna est in ecclesia christiana, et sic
 patet doctrina tertia.

Quod clericus reuerenter tractet sacra. c. XIX

Quarta doctrina eiusdem Sancti Patris est quod clericus reuerenter contractet
 sacra ut ecclesiam, uasa sacra, pannos, altaria, sacros calices et reliquias et
 maxime corpus Christi et etiam sanguinem pretiosum et specialiter. De
 5 reuerentia corporis Christi Domini loquitur Honorius Papa, Extra De
 celebratione missarum: Sane, ubi sic inquit: Ne propter incuriam sacerdotum
 diuina indignatio grauius inardescat, districte precipiendo mandamus quatinus
 a sacerdotibus Eucaristia in loco singulari et mundo et signato semper
 honorifice collocata deuote ac fideliter conseruetur. Sacerdos uero quilibet
 10 feruenter doceat plebem suam ut cum in celebratione missarum eleuatur hostia
 salutaris se reuerenter inclinet. Idem faciens cum eam portat presbyter ad
 infirmum, quam in decenti habitu superposito mundo uelamine ferat et referat
 manifeste et honorifice ante pectus cum omni reuerentia et timore semper
 lumine precedente, cum sit candor lucis eterne, ut ex hoc apud omnes fides et

46 patrimonio : -niis Mo B T C 48 pauperum : -ris ed. Mi To Val : om. P. fraudat : defraudat ed. Mi Val
 et ...sanguinis est transp. Mo : om. P 49 filii in marg. Mo et post laute om. ed. Mi To Val M 50 supra
 posse post grandia add. ed. To Val 54 mala...deuotionis transp. Mo 57 et sic : ut ed. To M 1 tractet : -tat
 A2 3 sacros om. ed. V P A a 4 et ante specialiter om. ed. To 5 Christu om. ed. a 7 inardescat : ex- ed. V P
 A a 10 feruenter : frequenter ed. V P A a 11 salutaris : saluatoris ed. inclinet : -nent Mo B T C faciens :
 -entes b 12 referat : inferat ed. To Val 14 ut corr. supra Mo.

15 deuotio augeatur. Prelati autem huius mandati grauiter punire non differant
 transgressores si et ipsi et diuinam et nostram uolunt effugere ultionem.
 Anselmus colectorio Canturiense sic inquit: Licet quolibet die celebrare sit
 temerarium eis qui nondum excellentem caritatem nec uirtutum apices
 20 attigerunt omnino, tamen celebrent sacerdotes deuoti frequenter, premissa
 semper conscientie sue examine et pura confessione, quam sincera contritio
 antecedit et proximi reconciliatio, si sit opus. Missa semper dicatur spatiose,
 discreta et distincte, syncopa qualibet procul pulsa, quia syncopata missa non
 est tota missa, sed pars misse. Dicatur etiam deuote et fiant signa mature non
 25 repente, oculis semper demissis quando ad populum se sacerdos conuertit, et
 post missam gratiarum actio fiat de tanto collato misterio homini indigno,
 quod misterium matri sue noluit ipse conferre neque angelis paradisi. Et
 supplicetur ut indignitati parcat et gratiam conferat ac uite profectum cum fine
 felici et exaudire dignetur celebrantem illum pro omnibus et specialiter pro
 illis pro quibus missam obtulit Deo Patri. Sequitur: Et quia Christus rex
 30 celorum in tanto sacramento dignatur personaliter etiam secundum hominem
 nobiscum esse miro modo, sacerdos studere debet ut corporalia, uestimentum
 et palle et alia omnia semper sint munda, immo et ecclesiam ab omni sorde
 excludatur, quantum in eo erit, immo ibi non colloquia cum secularibus nec
 negotia tractentur ibi, nunquam sint colloquia cum mulieribus, quia scriptum
 35 est: Domus mea domus orationis uocabitur. Non fiat igitur quouis modo
 spelunca latronum nec platea mercatorum nec prostibulum meretricum
 maxime ab his, quibus ecclesie cura specialiter est commissa. Sequitur:
 Attendat igitur sacerdos ad dictum Apostoli dicentis: Qui Christi ecclesiam
 uiolauerit, destruet illum Deus. Et exemplificat de Antiocho qui templum Dei
 40 fedauit et de Pompeio siue de Iuliano Apostata, de quibus dictum est supra. Et
 generaliter omnes qui templa Dei fedarunt, omnes mortui sunt horrenda morte
 et ante mortem etiam temporalia perdiderunt.

16 et ante ipsi et diuinam om. ed. To Val 17 colectorio : collegio ed. To Val M C 25 misterio :
 ministerio ed. To Val 26 misterium : ministerium ed. 32 ecclesiam : etiam ed. To Val 34 tractentur :
 con- ed. Mf To Val 38 igitur : ergo A : om. ed. To Val

Quod fedantes ecclesiam morte turpissima perierunt. c. XX.

Et ibidem narrat de Eufrodisio clerico suo qui latenter in ecclesia
 Cantuariensi abutebatur mulieribus, quem publice eum fulgur de celo
 percutiens interfecit. Similiter de Conrado canonico Londoniensi, qui
 5 mulierem sepius osculabatur iuxta altare et eam turpiter contigebat et ideo ipse
 et mulier in die sancti Andree in eodem loco pariter expirarunt. Item de
 Fuluillo, preceptore Parisiensi, qui occulte hora secreta in sede iuxta altare
 Virginis committebat turpia cum quadam muliere et subito ruit lapis ex alto
 super utrumque qui ambos interfecit. Item refert de Canonico qui iuxta
 10 Christi corpus idem faciebat in Aquisgranis. Item de Eustachio, Eboracensi
 sacrista, cum esset mulieri turpiter innixus in quodam latenti angulo ecclesie in
 die sancte Agnetis cum grandi eiulatu mortuus est muliere remanente
 immobili, donec oratum fuit pro ea prolixius per episcopum Eduardum, qui
 sanctissime uite fuit. Et dicit in fine sic post multa, quod sacra fedantes et
 15 ecclesiam per carnis turpitudinem maculantes in hoc seculo et in futuro a Deo
 terribiliter puniuntur. Dicit etiam consequenter quod clerici etiam in choro
 silentium non tenentes sicut negotiantes uel cum laicis loquentes notabiliter
 offendunt Christi sacramentum dum locum Deo deputatum suis mundanis et
 fabulosis uerbis et dissolutionibus fedant. Et ultra, male edificant alios hoc
 20 uidentes quia aliquando dimisso officio diuino et uolentes eis satisfacere ad eos
 accedunt et cum eis in suis sceleribus commiscetur loquendo, agendo,
 contemnendo, officium diuinum dimittendo et cerimonias chori et ecclesie
 omittendo et in omnibus Deum pro uiribus offendendo. Quid?, inquit
 Augustinus ibidem: Quid faciet Deus istis, qui in Deum non dubitant
 25 committere quicquid displicet illi et sacraria eius fedant? Certe non cum
 hominibus, sed cum demonibus Dei contemptoribus perpetuo flagellabuntur.
 Sequitur ibidem: Et si ecclesiam fedare prophanum est quia ibi sacra Domini
 reconduntur, quanti igitur criminis reus est sacerdos qui corpus et animam
 suam iugiter fedat per crimina carnis in scandalum sui officii et in Dei
 30 contemptum, cuius est minister specialis et seruus et ipse sacerdos est ordinatus
 ut sit Dei templum dum ex officio proprio eum recipit in altari? Non dubites

1 quod om. To2 Val2 perierunt : sunt perempti A2 3 quem : quod ed. To : om. Val MC 5 et ante ideo
 om. ed.a 6 item : idem ed.To 9-10 item...Aquisgranis om. ed. To Val : item ...faciebat inanis graui Mt
 : item ...faciebat in aliquod graui A : item ...in Aquisgran V P M C 16 puniuntur : -entur ed.To Val : -mur
 19 et ante ultra om.ed.To 24 Augustinus : Anselmus ed. Mt.To Val

quod tali est hic parata grandis delectio et in futuro terribilis pena eterna et pre aliis horribilis cruciatus.

Quod clericus sit suo prelato subiectus per obedientiam. c. XXI.

Quinta doctrina eiusdem Sancti Patris ibidem est quod clericus summe debet esse suo prelato subiectus per obedientiam, nam clericis, ut dicit, dirigitur specialiter illud Prime Petri V: Humiliamini sub potentis manu Dei ut uos
 5 exaltet in die uisitationis. Manus, inquit, potens prelatus est qui accepit a Deo potestatem super subditum, cui si subditus sit humilis et obediens, a Domino potest confidenter spectare premium exaltationis in gratia et in gloria. De istis dicit Gregorius in Primo Dialogorum quod nunquam debent fieri prelati qui prius non fuerunt boni subditi, et dicit: Non debet preesse qui subesse non
 10 didicit. Hoc contra obedientiam prelatorum faciunt bricosi, qui semper murmurant contra prelatos eo quod sub nullius regimine uolunt esse, sed semper uiuere secundum propriam uoluntatem. De istis dicit distinctione XCII sic: Nulla ratione habendi sunt clerici, qui sub nullius episcopi disciplina uel prouidentia gubernantur. Tales enim acephalos, id est, sine capite prisca
 15 consuetudo nuncupauit. Hec ille. Item Bernardus de his loquens dicit: Hi uolunt esse humiles tamen sine despectu, pauperes sine defectu, bene uestiti sine sollicitudine, pasci sine labore; aliis adulantes, aliis detrahentes, mordaces ut canes, dolosi ut uulpes, superbi ut leones, rapaces ut lupi. Hi uolunt esse sine autoritate iudices, sine uisu testes, postremo falsi accusatores licet omni
 20 ueritate carentes. Hec ille. Ex dicta rebellionem si non corrigantur, presumunt insultare quibuscumque et se in altum leuare et ab omnibus supra alios eleuari et a cunctis finaliter ex suis maleficiis et iniquis operibus honorari. Contra istos loquebatur Christus Matthei XXIII dicens: Amant primos recubitus in cenis, primas cathedras in synagogis, salutationes in foro et uocari ab omnibus
 25 rabbi. Item Crisostomus exclamans contra rebelles clericos sic inquit: Tales se dignos omni honore extimantes in prelatos suos non dubitant irruere et postquam omne malum fecerint, se credunt mereri aliis alloquentes: O, inquit, uidete quanta mala patimur pro ecclesia sancta Dei!. Omnia sibi licere extimant ex quo tonsuram portant et si eos de suis arguatis flagitiis,

1 quod om. C2 suo om. M2 subiectus : porrectus C2 per o. om. A2 5 manus : magnus b C 7 spectare : ex- ed. A Mt.To Val M 11 nullius r.: nullum regimen ed.To 21 omnibus : hominibus ed. Mt.To Val M alios : homines ed.To Val 23 XXIII : XXXII ed. Mt.: XXIII C 24 omnibus : hominibus ed. Mt.To Val M : om. A 25 Crisostomus : Cesarius ed. To Val : Cesarus Mt. 26 prelatos suos : -tis suis ed. Mt V P A M C 29 arguatis : aggrauatis ed.To

30 statim improperabunt uobis quod estis unus magnus fatuus qui presumitis
 manum et os ponere in Christum Domini et si eos imperatis quantumlibet,
 procurabunt excommunicationes quas non ferret equus nec mulus. Et ultra
 formabunt processus contra uos quod estis hereticus et erexistis uos contra
 35 quod mala morte estis ferendus sine dubio et in breui. Cum tamen ipsi sint
 precipue persecutores ecclesie propter sua scelera et mala exempla quibus
 prouocant laicos ad persequendum eam, immo isti sunt ueri hostes ecclesie,
 dicente Gregorio quod nemo in ecclesia plus nocet quam qui peruerse uiuens
 nomen uel gradum sanctitatis habet. Hec ille. Ideo dicit Ciprianus: O uos
 40 clerici!, attendite quod omnis potestas a Domino Deo est, idcirco proponit
 uobis quod obedientiam uult plusquam sacrificium. Si ergo uultis ad superna
 attingere premia, obedientiam ueris prelati seruate nec curetis eorum uita
 discutere sed humiliter illorum iussionibus uos subicite sine repugnantia, dum
 nihil contra Deum iussum sit nec contra conscientie puritatem. Ex quibus patet
 45 quinta doctrina Sancti Patris Innocentii, que de obedientia fuit posita supra.

Quod clerici sint compositi, morigerati et exemplares. c. XXII.

Sexta doctrina dicti Sancti Patris est de compositione et morigatione
 clericorum et hoc specialiter pro quanto sunt dati mundo in exemplum, iuxta
 illud Ad Philipenses II: Luceatis in medio nationis praeue et peruerse inter quos
 5 luceatis sicut luminaria in mundo. Basilius: Cum totus mundus tenebrosus sit, ex
 summa Dei prouidentia ecclesiastici positi sunt illis in exemplum et in forma
 uiuendi, quod si illi defecerint iam non erit qui Deum iratum placare ualeat et
 ecce Dei ira generaliter super omnes. Hec ille. Theodorus: Ecclesiasticus status
 nuncupatur primogenitus Dei in populo christiano. Hinc est quod sicut mortuis
 10 primogenitis in Egipto statim necatus est rex cum principibus et magno populo
 regni, sic deficiente bonitate et cultu morum in ecclesiasticis cadit fere tota
 uniuersitas christiana, propter quod prouidit eis ecclesia Dei de norma uiuendi,
 que posita est in tertio libro Extra De uita et honestate clericorum, ubi
 15 monentur non ire ad spectacula, nec uidere choreas nec ludos nec audire
 cantilenas secularis nec carnalis amoris et quod habeant linguam modestam

30 reprehenditis ante statim *add. ed. To* 31 imperatis : impetatis *ed. To : om. B : om. (cum spatio) Mo T*
 35 sine dubio *om. Mo B T* 36 precipue : -pui *ed. To Val* 34-36 prophetabunt ... persecutores *om. Mt.*
 39 gradum : gratiam *ed. To* hec ille *om. ed.* dicit : dixit *ed. a* 1 et ante morigerati *add. Mo2 B2 T2*
 5 luceatis : luceatis *ed. To* 7 placare ualent : placet *ed. Mt To Val M* : placat : *V P A C et suprasc. Mo.*
 8 Theodorus : Theophilus *ed. a* : theologus *A*

nec sint mendaces nec dicant secularia scurrilia nec horride iurent, et quod sint
sobrii & populo exemplares. De his omnibus loquitur multa pulchra Hieronymus
in Epistula ad Nepotianum. Item Lactantius, in Epistula ad episcopum
Aliensem, sic inquit: Vide, pater, de sceleratis clericis meis quomodo prouocant
20 Deum, nam tenent publice concubinas et infelix pastor eorum dissimulat,
ludunt ad aleas et taxillos, qui pro Deo non darent denarium, non differunt a
secularibus, sed sicut populus, sic sacerdos: Sunt curiosi, superbi, indeuoti,
incompositi, adulatores, semper appetentes et requirentes laudem et pompam et
qui laicos amplius scandalizant. O quantum ostenditur hic patientia Dei! qui
25 tales sustinet recipere beneficia ecclesiastica et sibi assistere in spiritualibus,
cum bonorum morum sint potentissimi corruptores et populi scandalum ac
uiuunt in contemptum crucis Christi et in deiectione clericalis status et in
ruinam catholice dignitatis et sublimitatis. Non ei uerentur isti ferre arma, ire
ad bella et ad uenandum, immo et ad exercendum mercantias per se uel per
30 interpositam personam. Nimirum si Deus tales horret et eos dat in contemptum
brachii laicalis et in odium secularium. De istis dicit Dominus demonibus illud
Ezechielis IX: Percutite et non parcat oculus uester et a sanctuario meo
incipite. Et hoc totum prouenit quia clericos uidet populus incompositos,
inmorigeratos, camales et mundanos et sine omni bonitate et compositione et
35 uirtute et summe indispositos ad contractandam et suscipiendam sacram
Eucaristiam et ad celebrandam sacratissimam missam.

Qui non sunt digni celebrare missam. c. XXIII.

Figurans Dominus quales in Testamento Nouo essent maxime indispositi ad
susceptionem sacre Eucaristie, mandauit Moysi, ut legimus Leuitici XXI, quod
non offerret panes Deo suo primo cecus, quod exponit Gregorius libro primo
5 sui Pastoralis de illo qui lumen superne contemplationis ignorat, nec de seculo
uenturo aliquid in corde percipit, perpessus negotiis seculi eum obcecantibus
ad intra. Secundo claudus, qui remissus et tepidus in uia Dei ambulat sine omni
ardore diuini amoris. Tertio qui habet paruum nasum, ubi Gregorius: Talis est
homo qui indiscrete uiuit nec discernit inter sanctum et prophanum, sed omnia
10 que sibi placent approbat et que non placent impugnat. Quarto qui habet pedem

16 secularia om. ed. Mt To Val M scurrilia om. C 19 meis: nostris ed. a 22 sacerdos: -dotes ed. To
23 incompositi: et com- ed.: comp.- To 24 laicos: -cis ed. Mt Val C: clericis To M scandalizant:
secularizant ed. a 27 deiectione: -nem ed. Mt To Val C 1 missam: -sas Mo2 B2 T2 6 perpessus:
pressus ed. Mt To Val: perpressus M C obcecantibus: obscurantis ed.: obsecrantis To Val -canti Mt. 7
qui ante claudus add. ed. To 10 placent ... non om. ed. To Val. non om. Mt.

fractum uel manum, et est secundum Gregorium ille qui per uiam Dei non
 ambulat perficiens eius mandata nec de hoc curat. Quinto gibbus, qui
 solis terrenis intendit, oneratus negotiis secularibus et amore mundi totus
 aggrauatus. Sexto lippus est homo dispositus ad uiam Dei, sed
 15 carnis delectationes et cogitatus eum obscurant. Septimo albuginem
 habens in oculo est, qui sui extimatione et reputatione cecatur, sicut illi
 de quibus dicit Apostolus: Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Octauo
 qui patitur iugem scabiem. Exponit Theophilus dicens: Pati talem scabiem est
 20 ferre in corde intus grauem ad proximum rancorem, que ad extra prosilit,
 dum linguam et manus extra exosum excitat et ducit. Nono qui impetiginem
 habet in corpore, qui auaritia fedatur, que impetigo totum corpus decoriat, sic
 et auaritia omnes uirtutes ab homine excludit et omnia mala inserit, dicente
 Apostolo quod radix omnium malorum est cupiditas. Decimo ponderosus,
 Theophilus: Recte tepidus ad bene operandum dicitur ponderosus, quia
 25 grauatus sui oneris pondere non ualet ad bene agendum se eleuare. Ex
 predictis ostendit Dominus nobis qui sunt illi, qui indigni sunt sibi Eucaristiam
 offerre, licet sint multa alia peccata que indignum offerentem constituunt et
 ineptum.

Qualiter sacerdos debet se preparare ad missam. c. XXIII.

Bonauentura in quodam suo tractatu ubi agitur de preparatione ad missam
 ponit sequentia pro sacerdotibus documenta. Primum est quod ante missam
 sacerdotes se probet et examinet iuxta consilium Apostoli, et profunde cogitet
 5 an sit in peccato mortali, uel si dubitet, consulat peritorem. Secundum quod de
 peccatis factis doleat et peniteat iuxta uires, et propositum sincerum habeat non
 reuertendi et omnes occasiones reuertendi a se abiciat ne ratione occasionum
 iterum relabatur. Tertium est quod oret ad Dominum efficaciter sic dicens:
 Fac me Domine Deus meus per hoc sacrum sacrificium te digna latria colere
 10 Christi Ihesu filii tui mortem pretiosissimam et caritatem recolere et etiam
 digne conficere et totam sanctam ecclesiam uiuorum et mortuorum etiam
 adiuuare. Nota quod beatus Ambrosius fecit orationem quandam dicendam a
 sacerdote ante missam, que incipit: Summe sacerdos et uere pontifex Ihesu
 Christe, licet extunc sint facte multe alie breuiores. Quartum quod prouideat,

14 ad uiam Dei : et uie Dei V A uidendum ueritatem uite et post ad add.ed a 15 carnis : - narium ed. a
 20 extra : contra ed. a excitat et : -tatas ed. To Val 21 decoriat : dedecorat ed. ToVal 26 sibi om. ed. To
 Val 1 sac. Mo2 B2 T2 : -tes To2 debet : -nt To2Val2 omnia om. A 9 me om. Mo B T

15 an teneatur alicui reconciliari uel satisfacere de rebus uel de fama et ante
 missam satisfaciat. Quintum quod post predicta confiteatur pure et clare
 confusibiliter et dolorose et cum circumstantiis peccatorum. Sextum est quod
 attendat si sit mundus in corpore, uidelicet, quod habeat bracam mundam, quia
 dicunt doctores quod peccat mortaliter qui cum braca polluta celebrat. Ideo
 20 olim patres nostri speciales bracas tenebant pro missis celebrandis et illas
 nunquam ferebant nisi dicendo missam. Si autem sacerdos sit talis status quod
 non portaret femoralia et percipiat se esse pollutum, ante celebrationem spoliet
 sibi tunicam, in qua fuerit pollutus seu sic turpiter resolutus. Septimum quod
 prepararet se pro uiribus ad habendam deuotionem et pro hoc oret et intendat
 25 per omnia ad reuerentiam tanti misterii, ut sit ad illud sacramentum totus
 intentus, non distractus, et proferat quicquid habet dicere distincte, sine
 syncopa, spaciose et deuote et facere signa etiam studeat non repente, sed
 spaciose et, quantum poterit, teneat oculos demissos in terram. Et curet quod,
 quantum fieri poterit, non sint mulieres iuxta eum, immo nec alia persona, si
 30 fieri potest, et si secularis aliquis nimis accedat ad altare, faciat eum retrahi,
 nec permittat quod secularis ascendat ad altare, nec tangat ipsum, nec calicem
 nec uestem, immo iuxta ordinationem ecclesie secularis stet extra cancellos,
 nec eos permittat osculari corporalia nec altare. Hoc tamen de osculo altaris
 permittitur in Francia et in Italia ex mala consuetudine introducta et ex
 35 remissione et defectu prelatorum et presbyterorum, qui eis a principio
 resistere noluerunt.

Qualiter sacerdos potest sibi procurare deuotionem ante missam et post. c. XXV.

Docet autem dictus doctor qualiter potest sacerdos procurare deuotionem
 cogitando sequentia: Primum ut considerent quod ibi est Christus uerus Deus et
 5 homo et ille idem, qui in cruce pro nobis pependit et modo regnat in celo et
 dicat ei loquens sic: Redemptor humani generis tu es hic. O quam bene uenerit
 maiestas tanti Dei, tanti Patris, tanti Regis! O quam felix essem si
 te uiderem? O quando uidebo te? Sed quia modo non possum,
 saltem tange, moue uere cor meum ad te amandum, honorandum,
 10 timendum ac reuerenter contractandum, ut merear a te exaudiri pro me et pro

16 quintum : -to Mo B T V P 22 esse : fuisse ed. To Val 23 sibi : se ed. 25 sacramentum: sacrum Mo
 B T V P: sacrarium A 35 in hoc post principio add. ed. Al To Val M 1 qualiter : quomodo Mo2 B2 T2
 C2 sacerdos om. Af2 1-2 et post om. To2 Af2 7-8 o...uiderem om. b 10 pro his post et add. ed. a

quibus orare debeo et intendo. Secundum ponit Augustinus in quodam suo
 opusculo et est istud, uidelicet, quod inmediate post eleuationem corporis
 Christi faciat quoddam particulare et breue memento infra se et sub silentio,
 sine uerbis uel sine multa expresione uerborum, in quo petatur peccatorum
 15 remissio. continua utriusque hominis directio et finalis saluatio. Tertium ponit
 idem dicens quod tempore communionis dicat sacerdos in corde suo sic
 Christo: Serenissima Lux, ad hoc altissimum sacramentum recipiendum sum
 indignus propter peccata preterita et presentia et dispositionem ad futura et
 quia ad hoc modica precessit preparatio, que omnia animam meam firmarium
 20 fetentissimum faciunt pensata summa excellentia tua, quia tamen scio quod est
 infinita misericordia et uis nos hoc recipere sacramentum et indigeo multum
 una cum populo pro quo oro, accedam et summam ipsum confidens quod
 amplius non te offendam et quod hoc mihi procurabit communio ista sacra.
 Tunc accedat et sumat cum omni humilitate et reuerentia. Quartum post
 25 missam sacerdos oret, si habeat tempus et locum et nullo modo effundat se ad
 uerba maxime dissoluta, sed ostendat se alteratum ex tali communionem beata.
 Vnde sunt multi infelices qui post communionem et missam statim redeunt ad
 loquendum, ridendum, burlandum et trufandum, ac si non dixissent missam.
 O miserabiles, et quantus Dei contemptus est iste! Quantum malum exemplum
 30 est hoc uidentibus!, quibus ostendunt quod cum modica deuotione
 celebrauerunt et modicum sentimentum habuerunt a Deo et modicum extimant
 et ponderant illud reuerendissimum sacramentum. O Deus, et ad quantas penas
 et despectus et miseras preparauit Deus tales!, certe satis patet, si ad premissa
 superius uolueris aduertere. Quintum est quod Beda aduertens dignitatem et
 35 seruitium seu utilitatem huius beatissimi sacramenti sic dicit: O sacerdotes!,
 caute ne indigne celebretis, quia parati sunt demones et pene maxime pro
 indigne celebrantibus. Preparete igitur corda uestra et seruite Regi uestro soli
 et illi hoc pretiosissimum sacrificium offerte in quo offerimus Patri eius
 dilectissimum filium, quo nihil sibi acceptius, nihil preciosius esse potest.
 40 Sequitur: Quia sacerdos qui est sine peccato mortali et in proposito bono et
 non celebrat cum oportunitatem habeat, quantum in eo est, Sancte Trinitati
 aufert honorem, letitiam quamdam aufert angelis, homines uiatores priuat
 beneficio et auxilio, animas in purgatorio priuat auxilio et succursu. O, igitur,

17 altissimum : salut. Mo B T P A : sacrat. V recipiendum in marg. Mo. 18 indignus : -issimus ed. Mt
 To Val M 20 fetentissimum : fetu- ed. Mt Val : fetidi- To M 29 et ante quantum add. ed. a quantum :
 quam ed. To Val 31 a : de ed. a 34-35 et seruitium : fructum ed. To Val 38 pretiosissimum : -tiosum ed.
 Mt. To 39 nihil post acceptius : nec ed. V P A a 43 et ante animas add. ed. To Val M C

uidete quantum malum est missas sacras negligere et quantos habet contra se
45 clamantes presbyter apud Omnipotentem Deum.

**Que oratio debet dici post missam et quomodo sacerdos se debet
regere in duplici memento. c. XXVI.**

Petrus de Reuenna in suo Deuotatorio suadet sacerdotibus post missam semper
dicere sequentem orationem: Gratias ago tibi Domine, Sancte Pater
5 Omnipotens, qui me peccatorem indignissimum per tuam gratiam satiare
dignatus es precioso corpore et sanguine Domini nostri Ihesu Christi, Filii tui,
et precor ut hec communio salutaris non sit mihi reatus ad penam, sed
intercessio specialis ad ueniam, sit mihi armatura fidei et scutum bone
uoluntatis, sit mihi uitiorum meorum euacuatio, concupiscentie et libidinis
10 refrenatio, omnium uirtutum totius sanctitatis adeptio, contra insidias omnium
inimicorum meorum munitio et omnium motuum meorum spiritualium et
carnalium tuitio ac totius sanctitatis assecutio, et precor te ut ad celestem
patriam me miserum perducere digneris, ubi tu es lux et beatitudo consumata
per eundem Dominum nostrum Ihesum Christum. Docet etiam ibidem
15 sacerdotem facere memento duplex, scilicet, pro uiuis et pro mortuis, et ut
inuenitur memoria eius docet facere duos triangulos, quorum primus sic
ordinetur ut in primo puncto sit Deus, sicut ostenditur inferius in figura
sequenti, sic sacerdos ordinet missam primo ad gloriam summi Dei, ut uirtute
tanti misterii Deus ab omni uiatore cognoscatur, timeatur, ametur, laudetur et
20 obediatur semper. Et statim post Deum in brachio dextro ponatur Papa, pro
quo specialiter oretur, et statim post Papam ponantur cardinales et omnes
prelati ecclesie, et consequenter religiosi et tota pars ecclesiastica. In parte
sinistra ponatur imperator, et post reges et consequenter omnes magnates et
maxime tales uel tales, sicut obligatio uel affectio recta te ducet et consequenter
25 pater et mater et propinqui et benefactores et post populus totius ecclesie Dei
maxime talis uel talis ut supra. Eadem series seruetur in triangulo designante
memoriale pro mortuis:

1 que : hic ponitur *ed² To² Val²* sacerdos *To²* : a sacerdote *transp. ante et ed² : om. M²* dici : esse *A² 4-
5 Sancte...Omnipotens: Deus meus ed. : Domine Deus To : Domine Ihesu Christi Val : om. Mt. 6 nostri
om. ed. Mt.To 11 munitio : m. alias tuitio V P : tuitio ed. Mt. To Val et...spiritualium om. C 12
tuitio : refrenatio ed.To : perfecta quietatio Val : om. Mt. omnium uirtutum et ante totius add. ed. P A a.
te om. ed. Mt.To Val 14 eundem om. ed a Ihesum Christum : et cetera ed. Mt To filium tuum qui
uiuit et regnat per omnia secula seculorum amen ante docet add. Val 17 ordinetur : -natur ed. Mt.Val M 18
quod post sic add. ed.Mt To M C 24 et ante maxime om. ed. To 25 pater et mater : patri et matri Mo B T
26 uel talis om. ed.M*

		Deus	
		Imperator	Papa
30		Reges	
	Magnates		Cardinales
	Parentes		
	Propinqui		Omnis prelati ecclesie
	Benefactores		
35	Populus christianus		Omnis religiones
	Omnes heretici		
	Omnes infideles		Tota pars ecclesiastica

Nota hoc quod olim patres sancti cum dicerent missas coram populo, ne ipsum detinerent usque ad tedium, faciebant ambo memento in cella uel camera ante
40 missam uel post missam, et hoc faciebant etiam ad exemplum nostrum.

Que pro honestate sunt seruanda a clerico. c. XXVII.

Hieronymus Epistula XXXIII ad Nepotianum instruit alte clericos qualiter debeant uiuere et se cum aliis habere. Et in summa ponit sequentia: Primo quod clericus debet esse multum sobrius in cibo et potu, et hoc idem consulit
5 Apostolus Ad Titum primo, et Lex Vetus ad hoc tendit ut patet Leuitici X. Secundo, quod infert ex primo, est quod ecclesiastici uiri multum debent uitare conuiuia quia, ut etiam dicit Gregorius in primo Moralium: Conuiuia uix celebrantur sine culpa. Ibi enim destruitur sobrietas tam ex abundantia ciborum quam ex societate ad hoc prouocante, quam etiam ex multiplicatione
10 carnalium gaudiorum undique concurrentium, que notabiliter laxant hominem et prouocant ad dissolutionem et ad multa peccata. Quid est plus prouocans ad peccatum quam uinorum pretiosorum multiplicatio et presentia comptarum mulierum et hominum dissolutorum?. Et hec fuit causa quare ecclesia prohibuit quod clerici constituti in sacris non intersint conuiuuiis, distinctione
15 XXXIII in decretis: Presbyter. Etiam que a quibuscumque sint cauenda in conuiuuiis inuenies distinctione XLIII: Conuiuia cum sequentibus, et de

28-36 *destra et sinistra transp. ed.* figura de memento *add. in medio ed.* 33 *propinqui om. ed.* 38 nota: notandum *ed. To Val* hoc: hic *ed. V P Val M C: om. A: quod Mt. To* 39 *in post uel add. ed. Mt. V To Val M* 1 a clerico *om. To 2 3 debeant: -bent ed. To Val M* sequentia *om. ed. a 15 XXXIII: XXIII ed. Mt.* etiam: et *ed. Mt. To Val* 16 XLIII: XX *ed. To Val*

consequentibus, distinctione ultima: Nullus presbyterorum. Et de excessu uitando etiam in conuiujs prelatorum uide III, questio III, capitulo ultimo. Propter inhonestatem et excessum expensarum que fiunt in conuiujs dixit

20 Cato: Conuiuia raro. Maxime autem debet cauere a consumando ille qui bona pauperum exponit conuiujs et gulositati carnalium in damnatione anime sue. Ideo Apostolus Ad Romanos XIII: Honestè ambulemus et non in comessionibus et ebrietatibus, quia conuiuia inducunt sepius ebrietates et multas inhonestates in uerbis et in factis. Ideo statuit sanctus Ambrosius, ut

25 refertur, in suo archiepiscopatu quod nullus presbyter sub pena priuationis beneficii alicui conuiuio interesset nisi de speciali licentia sua, quam raro uolebat concedere, et tunc uiris approbatis et ex causa pia, et non alijs ullo modo. Tertio consulit ibi et etiam Epistula III ad Oceanum quod nullo modo clerici, maxime iuuenes, uisitent mulieres religiosas nec quascumque alias,

30 maxime iuuenes. Hoc quia, ut dicit, non es fortior Sansone, nec sapientior Salomone, nec David uirtuosior. Ita, inquit, temptamenta clericorum sunt frequentes feminarum accessus, nec titulo deuotionis debent fieri, ut dicit, tales uisitationes, et hoc quia quilibet sane mentis maxime iuuenis debet timere quin ex tali accessu temptetur, uel insurgat temptatio ex utraque parte uel ex altera,

35 et nihilominus tenetur quilibet uitare malum exemplum, quod transit ad alios ex tali frequenti uisitatione. Facit enim frequens uisitator mulierum contra illud preceptum Dei positum Deuteronomio VI: Non temptabis Dominum Deum tuum. Et ego assero, dicit Hieronymus, quod in talibus uisitationibus frequentibus non deerit uiscarium diaboli. Non enim potest ignis poni in sinu et quod uestimentum non ardeat, nec potest puro nec toto corde cum Domino

40 habitare, qui feminarum accessibus copulatur. Ideo sancti patres omnino fugiebant consortia quarumcumque mulierum, sicut refert etiam Gregorius in nono Registri, etiam sorores et matres. Et refert de Augusto et Seuero ibidem et de multis alijs et etiam de beato Benedicto et sorore eius sancta Scolastica.

45 Ideo beatus Arsenius dicebat: Solum in deserto me tutum extimo, quia ibi non est nec uidetur nec sentitur mulier. Et refertur quia dicebat quod grandis temeritas et presumptio et ars diaboli euidentis erat de quibusdam ecclesiasticis presbyteris, religiosis et iuuenibus, qui titulo sanctitatis et religiose predicationis seu informationis libenter uisitant mulieres et frequenter sunt

50 cum eis et gratanter suscipiunt eorum seruitia et amicitias speciales facilliter de

18 III post uide : IV ed. a 25 priuationis om. ed. To Val 27 uiris : ueris Mo B T : uerbis V P A : iuris M 30 et ante hoc add. ed. M. Sansone : Adam ed. a 31 ita : prima ed. M. To Val 32 frequentes : -ens ed. V P M B To M C 46 mulier in marg. Mo. 50 gratanter, facilliter : libenter ed. a eorum : ea- ed. M

eis conferunt. Qui etiam gulam diligunt, nam cibaria delicata uolunt et uina pretiosa requirunt et bene uestiri et satis dormire et letari. Et quia se a publicis preseruant scandalis, sancti uocari conantur, non obstante quod humilitatem et patientiam non habeant, nec ament etiam paupertatem, sed opulentias et
 55 pecunias requirunt et diligunt, si habere possunt, et sub tali hypocritali uita sepius missas celebrant in grandem Dei contemptum, qui homines rectos et ueraces diligit et non hypocritas nec hominum deceptores. Hi sunt aliorum grandes detractores, omnium iudicadores, amatores uoluptatum plusquam Dei, qui modicum Deum diligunt, neque proximum neque animas suas, licet uelint
 60 aliis predicare et loqui de magnis, quia non remansit eis de Deo nisi lingua et etiam illam exaltant, et dilatant per eam sua philateria, et sub eius umbra carnaliter et deceptorie uiuunt. Sequitur: O infelices et quantum sunt Deo detestabiles et odibiles!, quibus Christus ore suo sanctissimo maledixit dicens: Ve uobis hypocrite et pharisei, qui estis sicut sepulchra dealbata exterius et
 65 interius plena putredine et feditate. Dico uobis quod publicani et meretrices precedent uos in regno Dei. Hec Arsenius abbas benedictus. Gregorius etiam ad idem propositum dicit sic: Viri perfecti ut Deo semper placeant, nedum uitant illicita, sed etiam licita, que proxima illicitis apparent uel que alios male edificare possunt. Vnde Apostolus: Licet carnes licite comedere possim, tamen
 70 nolo, ubi per esum earum proximum scandalizarem. Vnde sanctus Zozinus: Si sancti patres extenuati ieiuniis semper intenti orationibus sic fugiebant consortia mulierum, quanto magis clericus seu ecclesiasticus iuuenis, qui totus bullit ardore libidinis et iuuenilis etate et temptationibus multis, debet fugere omne colloquium muliebre. Ideo distinctione XXXII prohibetur ne cum
 75 clericis cohabitent mulieres, capitulo: Interdixit. Et distinctione LXI: Clericus solus, prohibetur ne clerici frequentent nec uisitent uirgines nec alias mulieres tam propter sui periculum quam propter aliorum malum exemplum.

A quibus debet clericus multum cauere. c. XXVIII.

Monet etiam clericos beatus Hieronymus ut omnino caueant ab omni auaritia et consequenter a ludis taxillorum et a iuramentis communibus secularium unde ex predictis ostendit sequi magna peccata et maxima scandala populorum.
 5 Et Epistula XXXIII multa ponit de ista materia addens quod clericus non

54 habeant : -ent ed. To M et p. non : p. nec ed. 61 et ante sub : ut ed. To Val MC 62 uiuunt corr. Mo. : -ant ed. V P A a 66 benedictus : -dicens ed. Mi. 70 earum in marg. Mo. 74 omne om. ed. To Val 1 se ante debet add A2

debet esse secularista, sed totus religiosus operibus atque uerbis. Horrendum, inquit, est et detestabile apud Deum et homines quod ecclesiasticus uir sit ribaldus et sicut leno uiuat et scurrilem se prebeat et contemptibilem moribus cum hoc transeat ad grandem Dei contemptum. Ludere autem ea que debent 10 dari pauperibus et sunt patrimonium eorum est grande sacrilegium et apertissimum sceleris, superans omnium predonum crudelitatem. Et ideo dicitur distinctione XLVI quod clericus omnino sit mundus ab omni cupiditate maxime ab illa, que rapit bona pauperum. Quesiuit abbas Symeon a quodam perito uiro in quibus debent expendi bona ecclesie, respondit quod in 15 necessitatibus ministrorum ecclesie moderate et honeste, residuum autem in supportandis pauperibus ac maritandis puellis pauperculis et captiuis redimendis ac ecclesiis reparandis, quorum necessitates improuise per clerum omnes simul clamant contra illud ad Deum tanquam contra homicidam illorum, quia scriptum est, ut superius fuit iam dictum, quod qui illa eis rapit, 20 uir sanguinum est, id est, homicida. Ibidem monet Hieronymus clericos, ne se occupent in negociis secularibus, quia tunc oportet eos esse seculares et mundanos et nihil sentire de Deo. Et oportet quod non sint dispositi ad celebrandum missam, quia talis est quilibet, qualia negotia exercet. Et de hoc ecclesia multa instituit, ut patet in decretis, distinctione LXXXVIII et in III 25 libro Decretalium: De uita et honestate clericorum. Item Plato in primo libro Timei dicit quod etiam apud Atenienses tunc paganos sacerdotes idolorum stabant separati a populo, ne aliqua contagione populari polluerentur. Et Seneca primo libro Declamationum dicit quod apud gentiles repellebantur a sacerdotibus homicide, lenones et magnis uitis maculati, et qui lupanaria 30 uisitabant, et recipiebantur(?) qui uiuentes sobrie non uidebantur a parentibus, nec oua nec carnes nec lac nec uinum sumebant, lectum de uitibus et capitale de ligno habebant, passim ieiunabant et aspere et honestissime induebantur. Ecce quales seruitores et sacerdotes inuenit sibi Satanas, et Christus uix unum talem inuenit, qui tamen Deus est liberalissimus remunerator seruatorum suorum. 35 Clerici autem nostri temporis ad hec non attendunt, quia nec Deum diligunt nec populum eius neque etiam animas suas. Ideo dicit Bernardus Ad Eugenium Papam: Clerici nostri uolunt uideri milites sed non pugnant, etiam sancti cupiunt putari, sed non sancte uiuunt, cuius ordinis sint, ego nescio. Hoc

11 sceleris : scelus *ed.* 15 moderate et honeste : -tis et -tis *ed. V P A a* 17 ac ...reparandis *om. ed. a* 25 Decretalium *om. ed. Mt To Val* 28-39 repellebantur ... nulla *om. To* 30 et recipiebantur *ante qui om. b Mt Val M C* 36 neque etiam : nec *ed. Val M* : etiam *om. C* 37 nostri : uestri *ed. a* quia *ante uolunt add. b C* 38 putari : reputari *ed. Mt. Val M*

summe appetunt, uidelicet, laudari et reputari et hoc trufaticum est, dum nulla
 40 uirtus in eis apparet, cum tamen secundum etiam philosophos laus et honor
 premia sunt uirtutum. Sed quis sana consciencia laudabit insanum et publicum
 peccatorem, qui sine ordine uiuit et sine bonitate, secundum gradum
 presbyteratus ac predicationis fastigium occupat?. Absit a tali laus, cum talis
 uere sit abominatio desolationis sedens in loco sancto in contemptu Dei et
 45 ecclesie sue sancte. Hec ille. Anselmus etiam in suis Synodalibus ita inquit:
 Sacerdos, cum presumatur sciens et sapiens, ad sui salutem summe debet esse
 attentus, ut qui positus est ad alios medicandum, primo de sua medela sit
 sollicitus, ne sibi dicatur, cum aliis predicauerit: Medica primo teipsum.
 Secundo debet attendere saluti suarum ouium, quibus est datus pastor et pater
 50 et ut eas etiam pascat uerbo et exemplo. Habeat aliquando coadiutores, si
 oporteat, quibus satisfacere tenetur, quia iuxta Christi doctrina dignus est
 operarius mercede sua. Et cum dictis coadiutoribus soluat Deo debitum quod
 dictis ouibus debet, uidelicet, predicationem et alia ad que tenetur. Talis enim
 rector diligens dignus est beneficio et honore iuxta dictum Apostoli dicentis:
 55 Presbyteri duplici honore digni sunt, maxime qui laborant in uerbo et
 doctrina. Hec ille. Hilarius: Etiam et si malos clericos et ecclesiasticos male
 perdet Altissimus, bonos tamen exaltari disposuit, de quibus dixit: Nolite
 tangere Christos meos et in electis meis nolite malignari. Ideo de illis Dominus
 dicit: Qui illos honorabit, honorabo eos et qui ipsos exaltabit, exaltabo eos in
 60 gloria. Et in hoc terminetur totus primus tractatus, qui est de clero in generali
 et de statu clericali. Expleta per Dei misericordia prima parte huius libri in
 qua dictum est de statu clericali, nunc ergo agendum est de secunda parte huius
 libri, uidelicet, de statu episcopali circa quem cum auxilio Saluatoris
 procedendum est per capitula sequentia.

41 sunt : sint *ed. Mf Val MC* 42 sine bonitate *om. ed.* secundum : sanctum *ed.* gradum : gradus *b* 48
 medica : medice *ed. corr. Val* cura ante primo *add. ed. corr. Val* 50 et *om. ed. Mf* : etiam *A.* 54-55
 iuxta...honore *transp. Mo* 56 etiam *om. ed. Mf.* 59 honorabit -buat *T* : -rificabunt *ed.* : -ficabit *Val*
 honorabo : -rificabo *ed. Mf. Val* exaltabit : -bunt *ed.* 61 Explicit primo tractatus primi libri. Incipiunt
 capitula secundi libri ante expleta *add. M* 61-64 expleta...sequentia *om. ed. Val.* 40-64 omnia *om. To.*